MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
VIEŠOJO VALDYMO IR VERSLO FAKULTETAS
VIEŠOJO VALDYMO IR VERSLO INSTITUTAS

GIEDRĖ IVOŠKAITĖ

ŠEŠĖLINĖ IR LAIMĖS EONOMIKA: JŲ SKIRTUMAI BEI RYŠYS ES EURO ZONOS ŠALYSE

Magistro baigiamasis darbas

Vadovė
Prof. dr. Eglė Kazlauskienė

VILNIUS, 2022

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS VIEŠOJO VALDYMO IR VERSLO FAKULTETAS

ŠEŠĖLINĖ IR LAIMĖS EONOMIKA: JŲ SKIRTUMAI BEI RYŠYS ES EURO ZONOS ŠALYSE

Verslo sistemų ekonomikos magistro baigiamasis darbas
Studijų programa 6211JX079

Vadovė

_____Prof. dr. Eglė Kazlauskienė
2022 12 ___

Recenzentas

_____
2022 12 ___

Atliko

VSEvmis20-1 gr. stud. - gr. Stud
_____G. Ivoškaitė
2022 12 06

VILNIUS, 2022

TURINYS

ĮVADAS 9
1. ŠEŠĖLINĖ IR LAIMĖS EKONOMIKA: TEORINĖS PRIELAIDOS 12
1.1 Šešėlinės ekonomikos samprata, priežastys ir padariniai 12
1.1.1 Šešėlinės ekonomikos samprata 12
1.1.2 Šešėlinės ekonomikos priežastys ir padariniai 15
1.1.3 Skaitmeninės šešėlinės ekonomikos interpretacijos ir specifika 19
1.2 Laimės ekonomikos teoriniai aspektai 21
1.2.1 Laimės ekonomikos apibrėžtis, charakteristikos ir dedamosios 21
1.2.2 Laimės ekonomikos paradoksas ir Scitovsky „bedžiaugsmė ekonomika“ 26
1.2.3 Naujausi pasaulio įvykiai ir laimės ekonomika 28
1.2.4 Mokslinių tyrimų laimės ekonomikos tematika palyginamasis vertinimas 29
2 ŠEŠĖLINĖS IR LAIMĖS EKONOMIKOS ES EURO ZONOS ŠALYSE TYRIMO METODOLOGIJA 33
3 ŠEŠĖLINĖS IR LAIMĖS EKONOMIKOS MASTO, SKIRTUMŲ IR RYŠIO ES ŠALYSE TYRIMO REZULTATAI 39
3.1 Šešėlinės ekonomikos dydžio nustatymas Europos Sąjungos euro zonos valstybėse 39
3.2 Laimės ekonomikos indeksas Europos Sąjungos euro zonos valstybėse 51
3.3 Šešėlinės ekonomikos ir laimės ekonomikos ryšys 55
IŠVADOS IR SIŪLYMAI 61
LITERATŪRA 64
ANOTACIJA 75
ANNOTATION 76
SANTRAUKA 77
SUMMARY 78
PRIEDAI 79

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. Šešėlinės ekonomikos veiklų skirstymas 13
2 lentelė. Šešėlinės ekonomikos samprata 14
3 lentelė. Laimės ekonomikos apibrėžtis 22
4 lentelė. Laimės ekonomikos vertinimas Europos Sąjungos euro zonos šalyse 54

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 pav. Šešėlinės ekonomikos priežastys ir padariniai 18
2 pav. Laimės ekonomikos dedamosios 23
3 pav. BVP 1 - am gyventojui eurais, 2012 metais 39
4 pav. Liuksemburgo šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais 40
5 pav. Nyderlandų šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais 41
6 pav. Airijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais ... 42
7 pav. Austrijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais 42
8 pav. Suomijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais 43
9 pav. Belgijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais 43
10 pav. Vokietijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais 44
11 pav. Prancūzijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais 45
12 pav. Italijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais . 45
13 pav. Kipro šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais ... 46
14 pav. Ispanijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais 46
15 pav. Slovėnijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais 47
16 pav. Maltos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2011 - 2022 metais . 47
17 pav. Graikijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais 48
18 pav. Portugalijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais 48
19 pav. Slovakijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais 49
20 pav. Estijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais 49
21 pav. Lietuvos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais 50

22 pav. Lietuvos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais 50
23 pav. Vidutinis šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis proc. 2012 - 2021 metais 51
24 pav. Europos gyventojų asmeninės ir socialinės gerovės tyrimo rezultatai 53
25 pav. Laimės ekonomikos dydis 2012 – 2021 metais 55
26 pav. Šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis bei laimės ekonomikos indeksas 2012 – 2021 metais ES euro zonos šalyse 56
27 pav. Duomenų aprašomoji statistika 57
28 pav. Laimės ekonomikos stacionarumas 57
29 pav. Laimės ekonomikos duomenų diferencijavimas 58
30 pav. Šešėlinės ekonomikos stacionarumas 58
31 pav. Šešėlinės ekonomikos duomenų diferencijavimas 59
32 pav. Dumitrescu Hurlin panelinių duomenų priežastingumo testas 59

PRIEDŲ SĄRAŠAS

1 priedas. Depresijos lygis prieš COVID-19 pandemiją ir jos metu 79
2 priedas. Latvijos vienadienių indėliai 80
3 priedas Laimės ekonomikos indeksas 2020 metais 81
4 priedas. Laimės ekonomikos indeksas 2019 metais 83
5 priedas. Laimės ekonomikos indeksas 2018 metais 85
6 priedas. Laimės ekonomikos indeksas 2017 metais 87
7 priedas. Laimės ekonomikos indeksas 2016 metais 89
8 priedas. Laimės ekonomikos indeksas 2015 metais 91
9 priedas. Laimės ekonomikos indeksas 2014 metais 93
10 priedas. Laimės ekonomikos indeksas 2012 metais 95

ĮVADAS

Temos aktualumas – šešėlinė ekonomika ir laimės ekonomika iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti gana skirtingos ir viena nuo kitos nutolusios temos. Tačiau tiek šešėlinė ekonomika, tiek laimės ekonomika aktuali ir individo, ir valstybės lygmeniu. Valstybių vadovai siekia, kad šešėlinės ekonomikos valstybėje būtų kuo mažiau, o šalies gyventojai sprendžia ar dalyvauti šešėlinėje ekonomikoje (ar gauti dalį atlyginimo vokelyje, ar nuslėpti dalį pajamų, ar mokėti grynaisiais pinigais ir nemokėti pridėtinės vertės mokesčio ir kt.). Tokie šešėlinės ekonomikos pavyzdžiai sukelia nemažai neigiamų padarinių valstybei: mažina valstybės pajamas, blogina viešųjų gėrybių kokybę, didina apmokestinimą ir t.t. Šie neigiami padariniai gali daryti įtaką ir laimės ekonomikai, kuri kaip ir šešėlinė ekonomika yra labai svarbi, nes kiekvienas individas nori gyventi šalyje, kurioje yra aukštesnis laimės ekonomikos lygis, o vyriausybės atstovai nori užtikrinti tai savo šalies gyventojams. 2019 metais Lietuvos Respublikos Prezidentas Gitanas Nausėda kandidatuodamas į prezidentus, savo programoje kalbėjo apie gerovės valstybę, kurioje laimės ekonomika klestėtų (vyrautų žema pajamų nelygybė, gyventojai gyventų gražiuose ir jaukiuose miestuose ir kt.). Taigi šešėlinės ekonomikos padariniai gali daryti neigiamą įtaką laimės ekonomikai, todėl aktualu nagrinėti kokiomis teorinėmis prielaidomis galima paaiškinti šešėlinės ir laimės ekonomikos raišką, charakteristikas, priežastis, pokyčius ir net šių ekonomikų apibrėžties klausimus.

Pabrėžiant nagrinėjamos temos kompleksiškumą, pažymėtina, kad straipsnių, kuriuose būtų analizuojamas šešėlinės ekonomikos ir laimės ekonomikos ryšys nėra daug. Vieną iš tokių darbų atliko mokslininkai Achim, Borlea, Gaban ir Cuceu (2018). Jie tyrė ar laimingi asmenys yra linkę dalyvauti šešėlinės ekonomikos veikloje ir priėjo išvadą, kad laimingesni žmonės dažniau elgiasi sąžiningai, taip mažindami šešėlinės ekonomikos mastą, šis rezultatas galioja tiek senosioms, tiek naujosioms Europos Sąjungos šalims. Achim (2021) tyrė ryšį tarp korupcijos, šešėlinės ekonomikos ir laimės Rumunijoje. Autorė nustatė, kad rumunai laimės nesieja su materialiais klausimais, o veikiau tai laiko šeimos, profesinės ir dvasinės pilnatvės pasekme. Pinigai ir turtas yra paskutiniai šiame reitinge, o korupcija ir šešėlinė ekonomika nėra suvokiamos kaip labai svarbios laimės lygiui. Tačiau tiek laimės ekonomika, tiek šešėlinė ekonomika yra plačiai tiriamos temos atskirai.

Tirdami šešėlinę ekonomiką, mokslininkai pasirenka tirti šešėlinės ekonomikos dydį, jos priežastis, pasekmes ar kito reiškinio ryšį. Mokslininkai Chen, Schneider ir Sun (2018) matavo šešėlinės ekonomikos dydį Kinijos provincijose 1995 – 2016 metais. Tyrimui atlikti autoriai naudojo MIMIC metodą ir gavo rezultatus, kad šešėlinės ekonomikos dydis Kinijos provincijose padidėjo nuo 13,55% 1995 metais iki 14,39% 2009 metais, o vėliau sumažėjo iki 12,30 % 2016 metais. Autoriai Dekič, Nikolič ir Milicevič (2019) tyrė

šešėlinę ekonomiką, jos priežastis Serbijoje, atlikę tyrimą autoriai išsiaiškino, kad Serbijos ekonomikai šešėlinė ekonomika yra vienas iš didžiausių iššūkių, kuris pasireiškia mokesčių vengimu, rinkos iškraipymu, nesąžininga konkurencija ir rinkos iškraipymu. Petranov (2021) tyrė šešėlinę ekonomiką ir regionų plėtrą Bulgarijoje. Autorius padarė išvadą, kad nėra didelių skirtumų tarp regionų šešėlinės ekonomikos. Todėl priemonės šešėlinei ekonomikai riboti turėtų būti vykdomos nacionaliniu būdu.

Tirdami laimės ekonomiką, mokslininkai pasirenka tirti laimės ekonomikos ir kito ekonominio įvykio koreliaciją, laimės ekonomiką tam tikroje vietovėje ar laimės ekonomikos sampratą. Pukelienė ir Starkauskienė (2009) atliko tyrimą apie gyvenimo kokybės sampratą, išmatavimą ir iššūkius ir padarė išvadą, kad gyvenimo kokybė yra daugiamatė, universali ir sudėtinga koncepcija, turinti daugybę matmenų – tiek objektyvių, tiek subjektyvių, atspindinti makrovisuomenės ir mikroindividų, teigiamą ir neigiamą įtaką, kurios sąveikauja kartu. Arampatzia, Burgerb ir Veenhovena (2015) tyrė darbuotojų laimę ir finansinius sunkumus ekonominės krizės metu, atlikę tyrimą buvo nustatyta, kad darbuotojus, kurie patiria finansinių sunkumų, neigiamai veikia augantis nedarbas ir infliacija, tačiau finansiškai saugių darbuotojų tai neveikia. Mokslininkė Yashina (2015) tyrė miesto aplinką, kurioje gyventojai jaučiasi saugesni, sėkmingesni ir laimingesni. Straipsnyje buvo pateiktas Singapūro pavyzdys, kaip miesto lyderio pasaulio ekonomikoje. Mokslinės literatūros studijos rodo, kad tyrimai atliekami įvairiomis kryptimis, todėl aktuali tampa tokia mokslinė ***tyrimo problema*** – kokiais, atsižvelgiant į šešėlinės ir laimės ekonomikos teorinių prielaidų kompleksiškumą, skirtumais ir sąryšiu pasižymi šios ekonomikos ES euro zonos?

Tyrimo objektas – Šešėlinės ir laimės ekonomika.

Tyrimo hipotezė – šešėlinės ekonomikos mastai yra mažesni šalyse, kuriose yra didesnė laimės ekonomika.

Tyrimo tikslas – išryškinus šešėlinės ir laimės ekonomikos sampratos ir raiškos teorines prielaidas, įvertinti skirtumus ir ryšį tarp laimės ir šešėlinės ekonomikų Europos sąjungos euro zonos šalyse.

Tyrimo uždaviniai*:*

1. Atskleisti šešėlinės ekonomikos, sampratą, priežastis ir padarinius, išryškinant skaitmeninės šešėlinės ekonomikos specifiką.
2. Identifikavus laimės ekonomikos dedamąsias, ją aiškinantį paradoksą, ryšį su pajamomis, pabrėžiant naujausių pasaulio įvykių reikšmę, palyginti mokslinius tyrimus laimės ekonomikos tematika.
3. Grindžiant parengta tyrimo metodologija, apskaičiuoti Europos Sąjungos euro zonos valstybių šešėlinės ekonomikos mastus, bei išanalizavus laimės ekonomikos įverčių pokyčius nustatyti ryšį tarp šešėlinės ir laimės ekonomikos.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, lyginimas, apibendrinimas, sisteminė analizė, statistinių duomenų (antrinių) analizė, Gutmann pinigų metodas, Granger priežastingumo metodas pagal Dumitrescu ir Hurlin (2012).

1. ŠEŠĖLINĖ IR LAIMĖS EKONOMIKA: TEORINĖS PRIELAIDOS

1.1 Šešėlinės ekonomikos samprata, priežastys ir padariniai

Apie šešėlinę ekonomiką kaip ir apie laimės ekonomiką galima išgirsti žiniasklaidoje, politinėse diskusijose, namų ūkiuose, tai yra gana populiari tema, paliečianti kiekvieną, tiek individo, tiek šalies lygmeniu. Nors šešėlinės ekonomikos sąvoka yra vartojama gana plačiai, tačiau interpretuojama pakankamai įvairiai. Šioje darbo dalyje bus nagrinėjama šešėlinės ekonomikos samprata, aptariamos šešėlinės ekonomikos priežastys ir padariniai, išryškinant palyginti naujos skaitmeninės ekonomikos specifiką ir charakteristikas.

1.1.1 Šešėlinės ekonomikos samprata

Su šešėline ekonomika susiduria beveik visos pasaulio šalys, todėl šešėlinės ekonomikos tematika vyrauja nemaža mokslinės literatūros sklaida. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (2017) pastebi, kad mokslininkai šešėlinę ekonomiką įvardina ir interpretuoja nevienodai, tai gali būti: pogrindinė ekonomika, neformali ekonomika, pilkoji ekonomika, nepastebėta ekonomika, paslėpta ekonomika, pinigų ekonomika.

Autorių Schneider ir Enste (2013) teigimu, 1990 metais buvo atkreiptas didžiulis dėmesys į šešėlinę ekonomiką, nes Europos Sąjungoje smarkiai išaugo nedarbas, buvo problemų su valstybės išlaidų finansavimu, didėjo nerimas ir nusivylimas dėl ekonominės ir socialinės politikų. Gyventojai viešai aptarinėdavo nelegalaus darbo, mokesčių vengimo galimybes. Tai paskatino Europos Sąjungos Komisijos ir Europos Sąjungos Parlamentą veikti ir spręsti šešėlinės ekonomikos problemas.

Schneider (2006), teigia, kad dauguma autorių, bandančių išmatuoti šešėlinę ekonomiką, susiduria su sunkumais, kaip ją apibrėžti. Vienas dažniausiai naudojamų apibrėžimų, kad šešėlinė ekonomika yra visa šiuo metu neregistruota ekonominė veikla, kuri prisideda prie oficialiai apskaičiuoto (arba stebimo) bendrojo nacionalinio produkto. Pasak Schneider (2006), šis apibrėžimas vis dar palieka daug atvirų klausimų, todėl autorius siūlo lentelę, kuria galima būtų pagrįsti šešėlinės ekonomikos sampratą atsižvelgiant į vykdomos veiklos legalumą arba nelegalumą bei piniginius ir nepiniginius sandorius, atsižvelgiant į mokesčių vengimo išraišką.

1 lentelė. Šešėlinės ekonomikos veiklų skirstymas

Veiklos tipas	**Piniginiai sandoriai**		**Nepiniginiai sandoriai**	
Vykdomos nelegalios veiklos	Prekyba vogtomis prekėmis, prekyba narkotikais, narkotikų gamyba, prostitucija, azartiniai lošimai, kontrabanda, sukčiavimas ir kt.		Narkotikų, vogtų prekių mainai, kontrabanda. Narkotikų auginimas arba gaminimas savo reikmėms. Vagystė savo naudai.	
	Mokesčių vengimas (mokesčių nesumokėjimas)	**Mokesčių vengimas (duomenų nuslėpimas, siekiant sumažinti mokestinę prievolę)**	**Mokesčių vengimas (mokesčių nesumokėjimas)**	**Mokesčių vengimas (duomenų nuslėpimas, siekiant sumažinti mokestinę prievolę)**
Vykdomos legalios veiklos, tačiau...	Nedeklaruojamos pajamos iš savarankiškos veiklos; darbo užmokestis, atlyginimai ir turtas už nedeklaruojamą darbą, susijusį su legaliomis paslaugomis ir prekėmis.	Papildomos išmokos ir lengvatos darbuotojams.	Korupcija.	Veiklų pateikimas, kai dirba sau arba su draugų pagalba.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės pagal Schneider (2002), cit. iš Lippert ir Walker (1997).

Remiantis 1 lentele, galima suprasti, kad šešėlinė ekonomika apima ne tik vykdomas nelegalias veiklas, kaip pavyzdžiui: kontrabanda, bet ir nedeklaruotas pajamas iš legalių prekių ir paslaugų gamybos, tiek iš piniginių, tiek iš mainų sandorių, siekiant išvengti, sumažinti ar mokėti mokesčius, taigi apima platų ekonominių veiklų spektrą.

Startienė ir Trimonis (2009) šešėlinę ekonomiką apibūdina kaip *oficialiai neapskaitytą ekonomiką,* sukurtas vertybes. Vertybės gali būti sukurtos iš pagal įstatymus draudžiamos veiklos arba apmokestinamos veiklos, todėl nėra apskaičiuojamos ir įtraukiamos į BVP.

Šešėlinė ekonomika kelia labai įvairias problemas, nuo tų problemų ir priklauso šešėlinės ekonomikos apibūdinimas. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (2017) šešėlinę ekonomiką apibūdina kaip teisinę ar neteisinę ūkinę veiklą apie kurią pagal įstatymus yra privaloma visapusiškai pranešti mokesčių administracijai, tačiau apie šią veiklą yra nepranešama ir *ši veikla yra neapmokestinama*. Wiseman (2013) šešėlinę ekonomiką apibūdina panašiai kaip EBPO, autorius teigia, kad šešėlinė ekonomika yra ekonominė veikla, kuri yra vykdoma taip, kad pareigūnai jos nepastebėtų.

Nchor (2019) šešėlinę ekonomiką apibūdina kaip *veiklą ir pajamas, kurios yra gautos apeinant vyriausybės reguliavimus ir apmokestinimus.* Siauresnis šešėlinės ekonomikos apibrėžimas - ekonomika

apimanti piniginius ir nepiniginius tiesioginio pobūdžio sandorius. Tai gali būti gamybinė ekonominė veikla, kuri paprastai būtų apmokestinama, kai apie ją pranešama mokesčių institucijoms. Tačiau tokia *veikla sąmoningai slepiama nuo valdžios institucijų, siekiant išvengti pajamų, pridėtinės vertės, socialinio draudimo ar kitų mokesčių mokėjimo*. Taip pat yra *vengiama laikytis tam tikrų teisinių darbo rinkos standartų, tokių kaip: minimalus atlyginimas, maksimalios darbo valandos, saugos standartai* ar kitos administracinės procedūros. Taigi šešėlinė ekonomika daugiausia dėmesio skiria gamybinei ekonominei veiklai, kuri paprastai būtų apskaityta į nacionalines sąskaitas, tačiau dėl mokesčių ar reguliavimo naštos lieka neįtraukta, nors tokia veikla jei būtų teisėta prisidėtų prie šalies pridėtinės vertės.

Pasak Lizina, Ermakova, Pankova, Bistyaykina ir Badokina (2020) šešėlinę ekonomiką galima apibrėžti kaip tam tikrų *neteisėtų ekonominių santykių, besikuriančių tarp asmenų, asmenų grupių, institucinių vienetų*, skirtų materialinėms gėrybėms ir paslaugoms gaminti, paskirstyti, perskirstyti, mainyti ir vartoti. Šiuos ekonominius santykius lemia bendra ūkio būklė, gyventojų pragyvenimo lygis ir iš valdžios kylantys apribojimai.

Mokslininkai David ir Dumitrascu (2021) šešėlinę ekonomiką apibūdina *kaip ekonominio nuosmukio veiksnį,* kuris kyla dėl neteisėtos legalios ir nelegalios veiklos, kuri yra *stipriai susijusi su korupcija*. Užgrobdama viešuosius išteklius asmeninei naudai, korupcija trikdo institucinius procesus ir skatina švaistyti išteklius.

Petranov (2021) šešėlinę ekonomiką interpretuoja panašiai kaip ir Wiseman (2013) ir EBPO (2017). Autorius šešėlinę ekonomiką aiškina kaip ekonominę veiklą, apie kurią oficialiai nepranešama valstybės institucijoms. Tai gali būti *veikla, kuri lieka neregistruota valstybės institucijų*. Pavyzdžiui privačios pamokos, automobilių remontas ar namų remontas, paslaugos, apmokamos grynaisiais. Kitais pavyzdžiais gali būti samdymas dirbti be oficialios sutarties arba su oficialia sutartimi, taip pat su papildomu „atlyginimu vokeliais“. Prekių ir paslaugų pardavimas be oficialių dokumentų taip pat yra šešėlinės ekonomikos dalis. Sąrašas su tokiais pavyzdžiais gali būti gana ilgas. Tačiau bendras bruožas šiais atvejais yra tas, kad yra ekonominė veikla, apie kurią nepranešama valstybinėms įstaigoms, todėl ji nėra įtraukta į oficialią ekonomikos apskaitą.

2 lentelė. Šešėlinės ekonomikos samprata

Mokslininkai	Šešėlinės ekonomikos samprata
Schneider 2006 m.	Šešėlinė ekonomika yra visa šiuo metu neregistruota ekonominė veikla, kuri neprisideda prie oficialiai apskaičiuoto (arba stebimo) bendrojo nacionalinio produkto.
Startienė ir Trimonis 2009 m.	Oficialiai neapskaityta ekonomika ir jos sukurtos vertybės.
Wiseman 2013 m.	Šešėlinė ekonomika yra ekonominė veikla, kuri yra vykdoma taip, kad pareigūnai jos nepastebėtų.

Mokslininkai	Šešėlinės ekonomikos samprata
EBPO 2017 m.	Teisinė ar neteisinė ūkinė veikla apie kurią pagal įstatymus yra privaloma visapusiškai pranešti mokesčių administracijai, tačiau apie šią veiklą yra nepranešama ir ši veikla yra neapmokestinama.
Nchor 2019 m.	Veikla ir pajamos, kurios yra gautos apeinant vyriausybės reguliavimus ir apmokestinimą. Ekonomika apimanti piniginius ir nepiniginius, legalaus ir nelegalaus, pobūdžio sandorius.
Lizina, Ermakova, Pankova, Bistyaykina ir Badokina 2020 m.	Neteisėti ekonominiai santykiai, besikuriantys tarp asmenų, asmenų grupių, institucinių vienetų, skirtų materialinėms gėrybėms ir paslaugoms gaminti, paskirstyti, perskirstyti, mainyti ir vartoti.
David ir Dumitrascu 2021 m.	Ekonominio nuosmukio veiksnys, kuris kyla dėl neteisėtos legalios ir nelegalios veiklos, kuri yra stipriai susijusi su korupcija.
Petranov 2021 m.	Ekonominė veikla, apie kurią oficialiai nepranešama valstybės institucijoms.

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės, remiantis analizuota moksline literatūra.

Apibendrinant mokslinės literatūros šaltinius (žr. 2 lentelė) galima pastebėti, kad šešėlinė ekonomika suprantama kaip ekonominė veikla, kuri yra slepiama, grįsta neteisėtų ekonominių santykių, besikuriančių tarp asmenų, asmenų grupių, institucinių vienetų, vykdoma pažeidžiant darbo ar kitus įstatymus, orientuota į pajamas ar išlaidas, kurios yra gaunamos ar patiriamos apeinant vyriausybės reguliavimą, siekiant išvengti mokesčių mokėjimo, bei plačiąja prasme - kaip oficialiai neapskaitytą ekonomiką,

1.1.2 Šešėlinės ekonomikos priežastys ir padariniai

Šešėlinė ekonomika yra vengtina ekonomika, todėl yra aktualu išsiaiškinti kas skatina šešėlinę ekonomiką ir kokius reikšmingus padarinius ji sukelia.

Viena iš šešėlinės ekonomikos ***priežasčių*** remiantis Schneider (2013); Startienė ir Trimonis (2011) ir Chen, Schneider ir Sun (2018) yra *didėjanti mokesčių našta* oficialiame sektoriuje (įskaitant ir socialinio draudimo įmokas) ir vengimas mokėti mokesčius. Didesnė mokesčių našta skatina asmenis likti neapskaitytus ekonomikoje. Taip pat individai yra linkę mažiau mokėti mokesčių, nes yra nepastebimas mokesčių sąnaudų ir naudos ryšys, nėra papildomos motyvacijos susimokėti visus mokesčius. Pavyzdžiui pensijos dydis priklauso ne nuo sumokėtų įmokų, o nuo koreliacijos tarp dirbančių gyventojų ir į pensiją išėjusių asmenų skaičiaus. Kitos priežastys, dėl kurių atsisakoma mokėti įmokas, yra tai, kad įmokos didinamos pagal įstatymą ir jų dydis bei išmokos negali būti pritaikytos pagal individualius pageidavimus.

Antroji šešėlinės ekonomikos priežastis, kurią įvardija Schneider (2006), Startienė ir Trimonis (2011) ir Chen, Schneider ir Sun (2018) yra *aukštas reguliavimo lygis*. Reguliavimo didėjimas, kuris matuojamas įstatymų ir kitų teisės aktų skaičiumi yra dar vienas svarbus veiksnys, mažinantis oficialioje

ekonomikoje dirbančių asmenų laisvę, Kuomet ekonomikos ir teisės reguliavimo lygis yra aukštas, dauguma žmonių tam tikrus veiksmus laiko nepastebimais oficialioje ekonomikoje. Schneider (2006) priduria, kad rinkos reguliavimai, prekybos kliūtys ir darbo apribojimai užsieniečiams, lemia reikšmingą darbo sąnaudų padidėjimą oficialioje ekonomikoje, todėl yra parankiau veikti šešėlinėje ekonomikoje.

Autoriai Chen, Schneider ir Sun (2018) teigia, kad *sudėtinga mokesčių sistema* tai pat yra šešėlinės ekonomikos priežastis. Nors mokesčių sistemos supaprastinimas yra dabartinė mokesčių reformos tendencija visame pasaulyje, nes paprastesnė mokesčių sistema yra palankesnė mokesčių surinkimui, empiriniai tyrimai parodė, kad esant sudėtingesnei mokesčių sistemai, mokesčių naštos padidėjimas bus paskirstytas skirtingoms mokesčių rūšims, taip sumažinant įmonių ir gyventojų informuotumą apie mokesčių didinimą. Be to, įmonės ir darbuotojai oficialiuose ekonomikos sektoriuose gali ieškoti daugiau teisinių galimybių išvengti mokesčių su sudėtingesne mokesčių sistema.

Šešėlinės ekonomikos priežastis yra viešojo sektoriaus aptarnavimas. Remiantis Schneider (2006), padidėjus šešėlinei ekonomikai, gali sumažėti valstybės pajamos, o tai mažina viešai teikiamų prekių ir paslaugų kokybę bei kiekį. Dėl to gali padidėti mokesčių tarifai įmonėms ir asmenims oficialiajame sektoriuje, dažnai kartu su *viešųjų gėrybių ir administravimo kokybės pablogėjimu*. Tai didina individų norą dalyvauti šešėlinėje ekonomikoje. Šalys, kuriose yra geresnė teisėtvarka, kuri finansuojama iš mokesčių pajamų, taip pat turi mažesnę šešėlinę ekonomiką.

Šešėlinės ekonomikos priežastis gali būti mažėjantis BVP 1-am gyventojui. Remiantis Dekič, Nikolič ir Milicevič, (2019), mažėjantis BVP 1 gyventojui lemia, kad *darosi sunkiau vykdyti verslą oficialioje ekonomikoje*, todėl verslininkai norėdami kompensuoti nuostolius patirtus formalioje ekonomikoje, užsiims šešėline ekonomika. Dėl to labai svarbu sudaryti sąlygos ekonominiam stabilumui ir augimui.

Didėjantis nedarbo lygis irgi yra šešėlinės ekonomikos priežastis. Remiantis Startienė ir Trimonis (2011), Chen, Schneider ir Sun (2018) *didėjantis nedarbo lygis skatina susirasti darbą šešėlinėje ekonomikoje*. Nepaisant to, gali būti, kad darbo susiradimo galimybės yra ribotos šešėlinėje ekonomikoje, kai nedarbo lygis yra labai aukštas. Tai galima jausti depresijos metu. Jei nedarbas didėja – verslo sektorius siūlo mažiau darbo tiek oficialiame, tiek neoficialiajame sektoriuje. Nedarbo lygis yra viena iš pagrindinių šešėlinės ekonomikos priežasčių, jei asmenys turi mažas disponuojamas pajamas, tikimasi, kad jie mieliau dirbs įvairius darbus, net ir šešėlinėje ekonomikoje.

Remiantis Startienė ir Trimonis (2011), *korupcija taip pat skatina šešėlinę ekonomiką*. Mokslininkai pastebi, kad labiau korumpuotos šalys turi didesnį šešėlinės ekonomikos dydį. Reikėtų skirti

papildomą dėmesį veikloms, kurių korupcijos galimybės didelės ir papildomai reglamentuoti ir licencijuoti jas. Atliktuose tyrimuose buvo teigiama, kad korupcijos mažinimas mažina šešėlinės ekonomikos lygis.

Aptarus šešėlinės ekonomikos priežastis toliau darbe yra nagrinėjami ***šešėlinės ekonomikos padariniai.***

Remiantis autoriumi Petranov (2021) vienas iš ekonominių padarinių yra tai, kad oficialus BVP yra mažesnis už faktinį BVP. Tai reiškia, kad kai kurie ekonominiai rodikliai (įskaitant tokius kaip BVP, užimtumas, nedarbas, darbo našumas) tiksliai neatspindės šalies ekonomikos būklės. O šiais rodikliais remiantis gali būti priimti neteisingi ekonominiai bei politiniai sprendimai.

Kitas padarinys pagal Petranov (2021) yra valstybės lėšų mažinimas. Nesumokėjus mokesčių nuo faktiškai gautų pajamų, susirenkama mažesnė valstybės lėšų suma, kuri neatitinka faktinės ekonominės veiklos. Tai atsispindi viešosiose gėrybėse – švietimo, sveikatos apsaugos, nacionalinio saugumo, infrastruktūros. Taip pat gali prireikti didinti valstybės skolą, tam, kad būtų pasiektas tam tikras norimas viešųjų gėrybių lygis, o tai lems aukštesnį valstybės skolos lygį. Hutsebaut (2021) kaip ir Petranov (2021) taip pat pamini, kad dėl šešėlinės ekonomikos blogėja viešųjų gėrybių kokybė ir pabrėžia, kad tai kenkia bendram gyventojų pasitenkinimui vyriausybe.

Petranov (2021) teigia, kad nesąžiningas pranašumas, kurį įgyja šešėlinės įmonės, nes jos gali gaminti prekes ir teikti paslaugas mažesnėmis sąnaudomis, iškreipia konkurencinę aplinką ir suteikia didesnę rinkos dalį įmonėms, kurios vykdo šešėlinę ekonomiką. Hutsebaut (2021) papildo, kad tai blogina tarptautinę reputaciją ir mažina tarptautinių investuotojų norą investuoti šalyje, kurioje vyrauja šešėlinė ekonomika.

Dar vienas padarinys yra mažesnės socialinio draudimo įmokos, kurias surenka valstybė. Darbdaviams finansiškai naudingesni yra darbuotojai, kurie nori priimti „atlyginimus vokeliais“. Dėl to tokie darbuotojai turi konkurencinį pranašumą užimti darbus, palyginti su kitais darbuotojais, kurie nenori dalyvauti šešėlinėje praktikoje. Taip darbo rinkoje susidaro iškreipta aplinka, kurioje pirmenybę turi įsidarbinti asmuo linkęs užsiimti šešėline ekonomika.

Kitas padarinys, pagal Petranov (2021) yra nenaudingas fiziniams asmenims, kurie dalyvavo šešėlinėje ekonomikoje. Nes pensijos ir bedarbio pašalpos tiesiogiai priklauso nuo įmokų, kurias oficialiai moka darbuotojai ir jų darbdaviai. Taigi, asmenys, dalyvavę šešėlinėse ekonomikoje (gavę „atlyginimus vokeliuose“ arba išvis dirbantys be sutarčių), ilgainiui gaus mažesnes pensijas ir mažesnes bedarbio pašalpas.

Dekič, Nikolič ir Milicevič, (2019), Hutsebaut (2021) ir Petranov (2021) teigia, kad asmenys dirbantys be formalių sutarčių apeina darbo sąlygų norminius reikalavimus. Taigi asmenys, dirbantys be

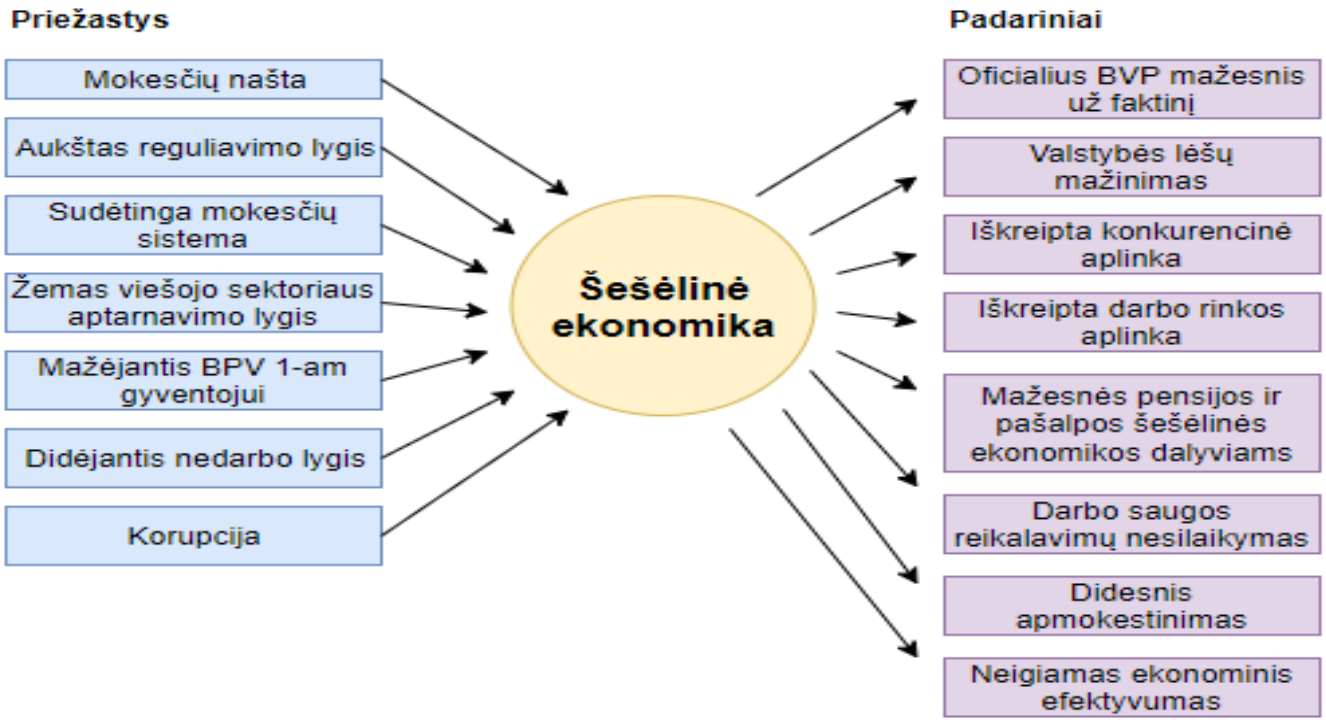
oficialių sutarčių susiduria su tam tikra rizika, neapmokamais nelaimingais atsitikimais darbe, mokamų atostogų nebuvimu, bei nereglamentuojamu darbo laiku.

Hutsebaut (2021) teigia, kad vienas iš šešėlinės ekonomikos padarinių yra didesnis asmenų apmokestinimas. Dėl šešėlinės ekonomikos vyriausybės nesurenka pakankamai lėšų, todėl didina apmokestinamus, kad galėtų kompensuoti patirtus nuostolius. Nikolič ir Milicevič, (2019) taip pat išskiria šį padarinį ir pabrėžia, kad tai neigiamai veikia požiūrį į valstybės valdžią. Nuo šio apmokestinimo ypač kenčia oficialios ekonomikos darbuotojai, kurie dirba visiškai formaliai. Šešėlinės ekonomikos darbuotojai turi iliuziją, kad jie vengia mokėti socialines įmokas, tačiau iš tikrųjų jie prisideda prie socialinės sistemos finansavimo poreikio netiesioginiu būdu didindami mokesčius.

Remiantis Dekič, Nikolič ir Milicevič, (2019) šešėlinės ekonomikos padariniu gali būti ir neigiamas ekonominis efektyvumas, nes yra didinami sandorių kaštai, vartotojai gauna prastos kokybės produktus arba be garantijos, vartotojai ir aplinka patiria didesnę riziką, nes šešėlinės ekonomikos įmonės vengia saugos ir ekologijos standartų.

Mokslinės literatūros analizė leido susisteminti ir vizualizuoti esmines (1 paveikslas) šešėlinės ekonomikos priežastis ir padarinius.

1 pav. Šešėlinės ekonomikos priežastys ir padariniai

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės, remiantis analizuota moksline literatūra.

Taigi, šešėlinė ekonomika vyrauja visame pasaulyje, o jos atsiradimą skatina: mokesčių našta, aukštas reguliavimo lygis, sudėtinga mokesčių sistema, žemas viešojo sektoriaus aptaravimo lygis,

mažėjantis BVP 1- am gyventojui, didėjantis nedarbo lygis ir korupcija. Šešėlinė ekonomika yra vengtina ekonomika, nes sukelia šiuos padarinius: oficialus BVP mažesnis už faktinį, valstybės lėšų mažinimas, iškreipta konkurencinė aplinka, iškreipta darbo rinkos aplinka, mažesnės pensijos ir pašalpos šešėlinės ekonomikos dalyviams, darbo saugos reikalavimų nesilaikymas, didesnis apmokestinimas ir neigiamas ekonominis efektyvumas.

1.1.3 Skaitmeninės šešėlinės ekonomikos interpretacijos ir specifika

Prie XXI amžiaus išradimų ir skaitmenizavimo prisitaikė ne tik žmonės, bet ir šešėlinė ekonomika. Tobulėjant technologijoms ir besikeičiant žmonių įpročiams atsirado ir naujos šešėlinės ekonomikos formos, viena iš jų yra skaitmeninė šešėlinė ekonomika.

Remiantis Bossler and Holt (2012), augantys elektroninės veiklos mastai paskatino nesąžiningą finansinę naudą iš skaitmeninio verslo, o tai savo ruožtu lėmė staigų skaitmeninės šešėlinės ekonomikos augimą. Didėjantį nelegalios skaitmeninės veiklos mastą patvirtino įvairios ekonominės analizės institucijos, pavyzdžiui, Vyriausybės atskaitomybės biuras (GAO), kuris, remdamasis Bossler ir Holt (2012), atliko skaičiavimus, rodančius, kad įvairios kibernetinių nusikaltimų formos kainuoja kasmet apie 117,5 mlrd. USD (Remeikienė, Gasparėnienė ir Schneider, 2012). 117,5 mlrd. USD yra didelė suma, tačiau dar nėra labai daug tyrimų apie skaitmeninę šešėlinę ekonomiką, remiantis Remeikienė, Gasparėnienė ir Schneider (2012), mokslinėje literatūroje siūlomos įvairios skaitmeninio šešėlio interpretacijos, pavyzdžiui požeminė ekonomika. Ši ekonomika yra tapatinama su neteisėta veikla internete (elektroniniais nusikaltimais, skaitmeniniais piratavimais ar e. sukčiavimais), tačiau tai yra nusikalstamos veiklos, o ne skaitmeninė šešėlinė ekonomika. Norėdami pateikti skaitmeninės šešėlinės ekonomikos sąvoką mokslininkai Remeikienė, Gasparėnienė ir Schneider (2012) atliko tyrimą ir apklausė 30 ekspertų iš tokių institucijų kaip: Statistikos departamentas, valstybinė mokesčių inspekcija, Lietuvos bankas ir kt. Atlikus tyrimą buvo gauti 5 skaitmeninės šešėlinės ekonomikos *apibrėžimai*:

1. Skaitmeninė šešėlinė ekonomika yra šešėlinės ekonomikos dalis, kai vykdoma neteisėta pelno skatinama prekyba internetu ar paslaugų teikimas. Skaitmeninės šešėlinės ekonomikos veikla turi tendenciją būti pasikartojančio arba nesikartojančio pobūdžio, keičiantis IP adresams/kompiuterių tinklams.
2. Skaitmeninė šešėlinė ekonomika reiškia pasaulinius tinklus, besikuriančius uždaruose interneto forumuose ir skatinančius elektroninių nusikaltimų grandines, įskaitant bankų atakas, mokėjimo kortelių nusikaltimus, tapatybės vagystes ir kitus įsilaužimus į internetą.

3. (Ne)pertraukiamas, finansinės naudos skatinamas tam tikrų prekių ar paslaugų teikimas nuotoliniu būdu, atliekamas neįregistravus veiklos ir darantis žalą oficialiai registruotam subjektui, teikiančiam panašias prekes ar paslaugas.

4. Skaitmeninė šešėlinė ekonomika – tai neteisėta operacija internetinėje erdvėje, kuri generuoja nelegalius pinigų srautus prekių/paslaugų tiekėjams ar pirkėjams, o iš legalių prekybininkų/paslaugų teikėjų atima pajamas, kurias būtų galima oficialiai apskaityti, apskaičiuoti ir deklaruoti.

5. Skaitmeninė šešėlinė ekonomika – tai prekyba elektroninėje erdvėje, vykdoma nemokant jokių mokesčių į valstybės biudžetą, neįskaitant nusikalstamos veiklos, tokios kaip prekyba narkotikais, prostitucija ir kt.

Daugiausiai balų surinko ketvirtasis apibrėžimas, mažiausiai antrasis. Tačiau mokslininkai Coca, ir Nistor (2021) skaitmeninę šešėlinę ekonomiką apibūdina kaip reprezentuojančią ekonomiką, pagrįstą suskaitmenintomis paslaugomis ir produktais, kurie nepatenka į oficialius BVP vertinimus.

Remiantis Remeikienė, Gasparėnienė ir Schneider (2012), pagrindiniai skaitmeninės šešėlinės ekonomikos kriterijai yra neteisėtumas, paslaugų teikimas ar pardavimas, vykdomas pažeidžiant teisės aktus ir abipusis sandorio šalių suinteresuotumas dalyvauti šiame versle. Remiantis užsienio ekspertų nuomonėmis, skaitmeninė šešėlinė ekonomika – tai neregistruota ir/ar nedeklaruojama, neteisėta veikla, kuri duoda pelno ir jai vykdyti naudojamos skaitmeninės priemonės, tokios kaip interneto paslaugos (ar technologijos). Taip pat tai yra įsitraukimas į neregistruotą ūkinę veiklą naudojantis interneto paslaugomis, siekiant išvengti mokesčių mokėjimo institucijoms. Atlikus skaitmeninės šešėlinės ekonomikos sampratos tyrimą mokslininkai pateikė savo skaitmeninės šešėlinės ekonomikos apibrėžimą: „skaitmeninė šešėlinė ekonomika reprezentuoja neteisėtą veiklą, kuri turi būti atskirta nuo nusikalstamų veiksmų, nors abiejų rūšių veikla vykdoma pažeidžiant galiojančias teisės normas ir reglamentus“.

Suprasti ar tai yra šešėlinė veikla ar skaitmeninė šešėlinė veikla gali padėti išskirti *skaitmeninės šešėlinės veiklos bruožai*. Mokslininkai Remeikienė, Gasparėnienė ir Schneider (2012) išskiria šiuos: anonimiškumas, nelegalios operacijos elektroninėje erdvėje, menka rizika būti nubaustam dėl užsiimamos veiklos, sunkiai nustatoma vietovė, skaitmeninės šešėlinės ekonomikos dalyvių IT ir anglų kalbos žinios, bendravimas tik elektroninėje erdvėje, didesnis nelegalių sandorių greitis, e-mokėjimų įtraukimas ir e-valiutos, prekių/paslaugų pozicionavimas ir reklama internete. Ekspertų nuomone svarbiausias kriterijus yra didesnis nelegalių sandorių greitis, mažiausiai svarbus kriterijus: menka rizika būti nubaustam.

Pagrindiniai skaitmeninės šešėlinės ekonomines *kanalai* yra šie: elektroninės parduotuvės su e-mokėjimų sistema, azartinių žaidimų puslapiai, žaidimų portalai, reklamų, tiesioginės transliacijos, e-mainai, mokėjimais kripto valiutomis Remeikienė, Gasparėnienė ir Schneider (2012).

Taigi, skaitmeninė šešėlinė ekonomika yra sparčiai populiarėjanti neregistruota veikla elektroninėje erdvėje, kuriai labiausiai būdingas didelis nelegalių sandorių greitis.

Apibendrinant, šešėlinė ekonomika yra kenksminga veikla, kuri mažina valstybės lėšas, iškreipia faktinio ir oficialaus BVP dydžius, iškreipia konkurencinę, darbo rinkos aplinkas, didiną apmokestinimą, mažina išmokas, skatina darbo saugos reikalavimų nesilaikymą ir neigiamą ekonomikos efektyvumą. Šešėlinę ekonomiką sukelia: mokesčių našta, aukštas reguliavimo dydis, sudėtinga mokesčių sistema, žemas viešojo sektoriaus aptarnavimo lygis, mažėjantis BVP 1 – am gyventojui, didėjantis nedarbo lygi ir korupcija. Augant informacinių technologijų naudojimui, šešėlinė ekonomika persikelia į elektronines erdves ir tampa skaitmenine šešėline ekonomika.

1.2 Laimės ekonomikos teoriniai aspektai

Laimės ekonomika vis dažniau vartojama sąvoka mokslinėje literatūroje, politinėse diskusijose ar žiniasklaidoje. Daugelis mano, kad laimė yra žmogaus asmeninė siekiamybė, kuri su skaičiais, ekonomika yra visiškai nesusijusi, tačiau laimės ekonomika susideda ir iš ekonominių veiksnių ir kitų sričių.

Šioje darbo dalyje yra aptariama kaip skirtingi mokslininkai aiškina laimės ekonomiką ir jos dedamąsias, ~~a~~iškinamas laimės ekonomikos paradoksas, aptariami naujausi pasauliniai įvykiai ir jų reikšmė laimės ekonomikai bei pateikiamas mokslinių tyrimų laimės ekonomikos tematika palyginamasis vertinimas.

1.2.1 Laimės ekonomikos apibrėžtis, charakteristikos ir dedamosios

Laimę yra sunku apibrėžti, nes laimės sąvoka yra individuali ir kintanti kartu su laiku, todėl mokslininkai laimės ekonomiką apibrėžia gana skirtingai. Oswald (1997) laimę, ekonomikos kontekste, suprato kaip pasitenkinimą ir malonumą (darbo turėjimas ir pasitenkinimas darbu, pasitenkinimas socialiniu statusu: šeimyninė padėtis, aukštos pajamos, rasė).

Paskutiniais dešimtmečiais laimės ekonomikos koncepcijoje buvo vis daugiau skiriama dėmesio ne materialinėms gerybėms, o socialiniams ir psichologiniams poreikiams. Anot Diener ir Seligman (2004) „Daugelis žmonių sutelkia dėmesį į turtą, kai jie siekia laimės, bet moksliniai tyrimai santykių tematika parodo, kad jie gali būti svarbesni už materialinę gerovę.“ Pasak autorių, laimė ne tik materialinių gėrybių turėjimas, bet ir buvimas socialiniuose santykiuose.

MacKerron G. (2012), laimės ekonomiką įvardijo kaip santykinai naują sritį ir laimės ekonomiką vadina gerovės ekonomika. Pasak autoriaus laimės ekonomika tai mokslas, kuris gali išmatuoti ir modeliuoti individo laimę, ją sujungti ir išvesti laimės funkciją, pagal empiriškai įvertintus parametrus.

Autoriai Crespo ir Mesurado (2014) mano, kad laimės ekonomikos terminui trūksta filosofinių ir psichologinių pagrindų. Todėl autoriai siūlo, kad laimės ekonomika būtų pagrįsta Aristotelio filosofine eudaimonijos samprata ir pakoreguota jos versija

Navaitis (2017) nuomone, laimės ekonomika skiriasi nuo tradicinės ekonomikos savo tikslu: nes tradicinė ekonomika siekia pelno, o laimės – socialinio teisingumo ir aukštesnio laimės lygio, taigi pasak autoriaus laimės ekonomika „yra moderni ekonominės ir socialinės teorijos ir praktikos kryptis“.

Mokslininkas Frey (2018) teigia, kad pirmoji socialinė naujovė, kuri leido išmatuoti žmonių gerovę buvo BNP (bendrasis nacionalinis produktas). Šis rodiklis apima vartojimo ir investicijų gamybą, prekes ir paslaugas, vyriausybės išlaidas. Tad jeigu šis rodiklis didėja yra manoma, kad visuomenės gyvenimas taip pat gerėja, nes tai leidžia visuomenei gyventi geriau ir sveikiau.

Kita vertus, ekonomistas Layard (2020) savo knygoje teigė, kad pajamos yra blogas laimės rodiklis, nes ekonominė laimė susideda iš 3 pagrindinių sričių: *socialinių palyginimų, prisitaikymo ir pokyčių*. Socialinis palyginimas, tai individo lyginimasis su kitais. Individas gali turėti galimybę apsirūpinti būtiniausiomis prekėmis ir leisti sau šiek tiek pramogų, tačiau tai vis tiek jam neleis jaustis laimingu, nes šalia esančių asmenų perkamoji galia yra aukštesnė. Taigi ekonomikoje ne tik įmonės, bet ir asmenys priversti konkuruoti, tiems, kuriems sekasi sudėtingiau konkuruoti, jie yra linkę pajusti mažesnę laimės ekonomiką. Antrasis aspektas pasak Layard (2020) yra prisitaikymas. Asmenys turi prisitaikyti prie didėjančių pajamų ir suprasti jų teikiamą didžiausią naudą, didesnės pajamos neužtikrina didesnės laimės, todėl pasak autoriaus, yra svarbu rasti balansą, kuriame nebūtų skiriama per daug laiko darbui, kuris turėtų vėliau atnešti laimę, Trečiasis aspektas – pokyčiai. Ekonomistai daro prielaidą, kad asmenys nesikeičia. Tačiau yra priešingai, vyrauja tendencijos, mados, kurios keičia asmenų norus ir tai daro neigiamą poveikį laimei.

3 lentelė. Laimės ekonomikos apibrėžtis

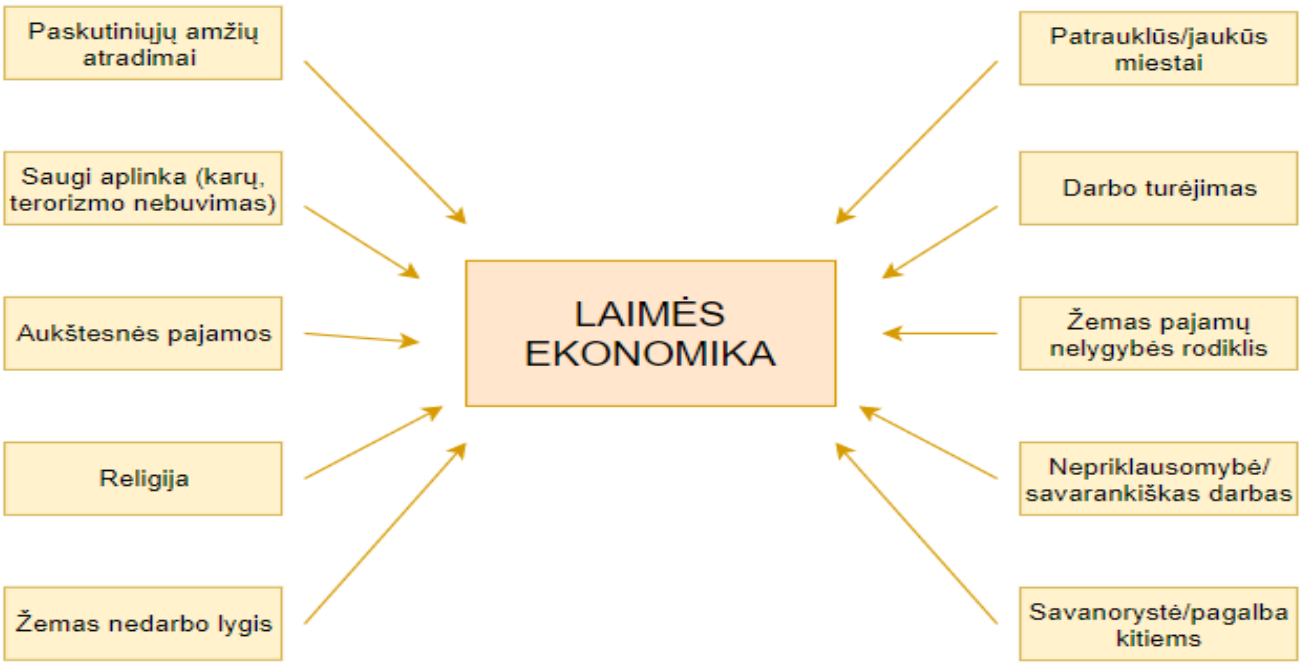
Mokslininkai	Laimės ekonomikos apibrėžtis
Oswald 1997 m.	Pasitenkinimas ir malonumas (darbo turėjimas ir pasitenkinimas darbu, pasitenkinimas socialiniu statusu).
Diener ir Seligman 2004 m.	Ne tik materialinės gėrybės, bet ir socialiniai santykiai.
MacKerron (2012)	Santykinai nauja sritis, tapatinama su gerovės ekonomika; Mokslas, kuris gali išmatuoti ir modeliuoti individo laimę, ją sujungti ir išvesti laimės funkciją, pagal empiriškai įvertintus parametrus.

Mokslininkai	Laimės ekonomikos apibrėžtis
Crespo ir Mesurado (2014)	Klestinti ekonomika, kurios pagrindas filosofinės (Aristotelio) ir psichologinės pažiūros.
Navaitis 2017 m.	Moderni ekonominės ir socialinės teorijos ir praktikos kryptis.
Frey 2018 m.	Didėjantis BNP rodiklis rodo visuomenės gyvenimo gerėjimą.
Layard 2020 m.	Pajamos yra blogas laimės rodiklis, nes ekonominė laimė susideda iš socialinių palyginimų, prisitaikymo ir pokyčių

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės, remiantis analizuota moksline literatūra.

Remiantis 3 lentele galima pastebėti, kaip skirtingi mokslininkai apibrėžia laimės ekonomiką. Vieni ją tapatino su pasitenkinimu ir malonumu, kiti socialiniais santykiais ar BNP.

Šiandieninis laimės ekonomikos supratimas gali būti grindžiamas įvairiomis dedamosiomis. Remiantis 2 pav., kuris buvo sudarytas pagal Frey (2018), laimės ekonomiką skatina aukštesnės pajamos, darbo turėjimas, žemas nedarbo lygis, žemas pajamų nelygybės rodiklis, saugi aplinka (terorizmo nebuvimas), patrauklūs, jaukūs miestai, paskutiniųjų amžių atradimai, nepriklausomybė bei savarankiškas darbas, religija, savanorystė ir pagalba kitiems.

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės, remiantis Frey (2018).

2 pav. Laimės ekonomikos dedamosios

Aukštesnes *pajamas* gaunantys žmonės turi daugiau galimybių įgyvendinti savo materialinius norus. Jie gali sau leisti daugiau įvairesnių prekių ir paslaugų. Tuo pačiu metu jie turi aukštesnį socialinį statusą. Autorius Frey (2018) pabrėžia, kad didesnes pajamas gaunantys žmonės yra labiau patenkinti savo

gyvenimu nei mažesnes pajamas gaunantys asmenys. Turint mažus materialinius išteklius, papildomos pajamos stipriai kelia pasitenkinimą gyvenimu. Tačiau pasiekus tam tikrą gerovės lygį, papildomos pajamos daro tik silpną įtaką vidutinei laimei. Turtingų žmonių pasitenkinimas gyvenimu tik šiek tiek padidėja, kai jų pajamos toliau didėja.

Su pajamomis yra susijęs ir *darbas*, nes žmonės, kurie netenka darbo, yra daug labiau nepatenkinti savo gyvenimu nei tie, kurie dirba. Nors ir gauna įvairias pašalpas, nelieka be pajamų, tačiau būdami be darbo yra daug mažiau laimingi nei tie, kurie turi dirbti dėl savo pajamų. Remiantis, Frey (2018), nedirbantys žmonės praranda pasitikėjimą savimi ir jaučiasi atskirti nuo likusios visuomenės, kurią daugiausia sudaro dirbantys žmonės.

Žemas *nedarbo lygis* yra labai svarbus laimės ekonomikai, nes jei šalyje didėja nedarbas, nukenčia ne tik bedarbiai, bet ir kitos gyventojų grupės. Dirbantys žmonės yra mažiau laimingi, nes didėjantis nedarbas yra susijęs su didesniu ekonominiu ir finansiniu netikrumu, kuris gali kelti grėsmę jų pačių darbo vietoms. Taip pat didelis ir augantis nedarbas gali sukelti nepageidaujamus socialinius neramumus. Autorius Frey (2018) pabrėžia, kad yra labai svarbu sumažinti nedarbą tarp jaunų žmonių, nes šiems asmenims, tai gali būti pati pirmoji neigiama patirtis, kuri demotyvuoja jaunąjį darbuotoją.

Žemas *pajamų nelygybės* rodiklis taip pat yra svarbus rodiklis laimės ekonomikai. Pasak Frey (2018), kuo didesnis šis rodiklis, tuo didesnė atskirtis tarp gyventojų. Kai vienas asmuo uždirba daugiau nei kiti, tai padidina savo statusą, o kitų statusas automatiškai yra sumažinamas. Tuomet visuomenė kaip visuma nelaimi, nes didelė pajamų nelygybė mažina bendrą gyventojų laimės lygį. Dėl to yra siūloma dideles pajamas gaunantiems asmenims taikyti didelius mokesčių tarifus, kad pajamos pasiskirstytų tolygiau. Tačiau šis siūlymas turi ir neigiamų padarinių, tokių kaip konkurencijos sumažėjimas, o tai lems lėtesnį tobulėjimą ir visuomenės vystymąsi. Taip pat progresiniai mokesčiai turi neigiamą pusę, nes tai gali paskatinti šešėlinę ekonomiką, asmenys bus linkę slėpti pajamas ir taip išvengti didesnių mokesčių.

Kaip buvo minėta anksčiau, laimės ekonomikai svarbu ne tik ekonominiai veiksniai, bet ir asmeniniai. Remiantis Frey (2018), *nepriklausomybė* ir savarankiškas darbas teikia didesnį pasitenkinimą, nei darbas įmonėje. Daugelis žmonių svajoja turėti savo verslą, savarankiškai dirbti, o ne vykdyti darbdavio nurodymus ir dirbti įmonėje. Žmonės dirba savarankiškai žinodami, kad kartais jų vidutinės pajamos gali būti mažesnės nei dirbant įmonėje ir prisiimdami papildomą stresą ir rizikas. Tačiau tai teikia laimę, nes leidžia dirbti sau, savarankiškai planuoti savo dieną, darbus ir vykdyti savo vizijas. Todėl autorius Frey (2018) pabrėžia, kad valstybių vadovai turėtų dėti daug pastangų ir sumažinant biurokratines kliūtis steigiant įmones ir skatinti šalies gyventojus dirbti savarankiškai. Tai keltų šalies verslumą ir efektyvintų ekonomiką.

apsisprendimas ir galimybė panaudoti savo kompetencijas yra prielaida užsiimti laimę teikiančia veikla, nes pasitenkinimą teikia ir procesas, kuriuo pasiekiami rezultatai.

Savanoriškas darbas ir aukojimas didinę laimę, daryti kitiems gera, tai reiškia daryti gerą ir sau pačiam, tapti laimingesniu. Mokslininkas Frey (2018) siūlo valstybėms vadovams įprasminti gerų darbų veiklą, padėti gyvuoti nepelno organizacijoms, skatinti ligonių ir senesnių asmenų priežiūrą, pagerbti šalies gyventojus, kurie savanoriavo, padėjo kitiems ar aukojo.

Religija taip pat gali prisidėti prie didesnės laimės. Remiantis Frey (2018), tikėjimas Dievu teigiamai veikia pasaulinę laimę, pasitenkinimą gyvenimu ir santuokinę laimę. Religingi žmonės taip pat kenčia mažiau nuo neigiamų psichologiškai traumuojančių gyvenimo įvykių, nes per religiją gyvenimo nesėkmės gali būti suprantamos kaip didesnio plano dalis ir kaip iššūkis. Taip pat yra labai svarbus ėjimas į bažnyčią, nes tuomet asmenys kuria naujus socialinius tinklus savo religinėje bendruomenėje. O tai leidžia žmonėms įgyti didesnę laimę turint artimą draugų ratą. Religingumas taip pat gali turėti netiesioginį poveikį laimei. Dauguma religinių taisyklių skatina sveiką gyvenimo būdą ir perteikia vertybes bei normas, kurios palengvina ir stiprina socialinius ryšius. Religingi žmonės dažniau tampa savanoriais, o tai siejama su aukštesne subjektyvia gerove.

Remiantis, Frey (2018) *patrauklūs ir jaukūs miestai taip pat turi įtakos žmonių laimei*. Žmonių laimę galima padidinti statant bei keičiant miestus taip, kad jie skatintų artimesnius gyventojų ryšius, kurtų bendruomenes. Bedvasių didžiulių daugiabučių ir automobilių srauto dominavimo sumažinimas, miesto gražinimas, žaliųjų erdvių kūrimas, pastatų renovacija tai kuria laimingų miestiečių bendruomenę.

Terorizmo nebuvimas, saugi aplinka yra labai svarbu laimės ekonomikai, nes terorizmas smarkiai mažina pasitenkinimą gerove. Terorizmo taikinys yra civiliai gyventojai, o tikslas yra sukelti sumaištį ir baimę. Vertinant nuo terorizmo nukentėjusių šalių laimę matyti, kad intensyvesnė teroristinė veikla pagal išpuolių ir aukų skaičių smarkiau mažina gyventojų pasitenkinimą gyvenimu, o patirta psichologinė žala viršija fizinę žalą. Remiantis autoriumi Frey (2018), 2000 m. buvo atliktas pilietinių karų tyrimas, kuriame dalyvavo 44 šalys. Tyrimo išvados rodo, kad kariniai konfliktai ženkliai ir stipriai mažina gyventojų gerovę. Tiesioginis kančios, baimės poveikis yra didesnis nei poveikis dėl sumažėjusių pajamų.

Prie didesnės laimės ekonomikos prisideda ir paskutiniųjų amžių *atradimai*: elektra, internetas, radijas, televizija, šaldytuvas, rentgeno spinduliai, lengvesnis ir patogesnis keliavimas automobiliais, lėktuvais, traukiniais, sintetinės medžiagos, medicinos laimėjimai. Visi šie atradimai pagerino mūsų gyvenimo kokybę ir bėgant metams, turtėjant valstybėms, didėjant BNP vis daugiau šalių gyventojų gali tuo naudotis ir taip didinti savo ekonominę gerovę. Tai parodo ir didėjanti žmonių gyvenimo trukmė, daugiau komforto, išradimų, palankesnės sąlygos gyventi.

Verta paminėti, kad tarp aukštesnių pajamų ir laimės ekonomikos ryšio yra išimčių. Remiantis Frey (2018), aukštesnes pajamas gaunantys žmonės yra laimingesni, tačiau didėjant pajamoms šis poveikis tampa vis silpnesnis ir silpnesnis, nes laikui bėgant žmonės pripranta prie didesnių pajamų ir po kurio laiko tai tampa savaime suprantamu dalyku. Kita priežastis yra tai, kad žmonės visada linkę lyginti save su didesnes pajamas gaunančiais žmonėmis. Jei žmonės lygina save su kitais, didėjančios nacionalinės pajamos, didinančios visų pajamas, nebeprisideda prie individualios laimės. Tai parodo Easterlino paradokso teorijos patikimumą (plačiau 1.2.2. poskyryje).

Taigi laimės ekonomika nėra tiesiogiai priklausoma tik nuo materialinių veiksnių žemo nedarbo lygio, žemos pajamų nelygybės, aukštesnių pajamų ar kt. Laimės ekonomikai taip pat įtaką daro terorizmo nebuvimas, religija, patrauklūs miestai, savanorystė, nepriklausomybė ir savarankiškumas bei paskutiniųjų amžių atradimai. Žmogaus gerovė nebėra glaudžiai susijusi su materialinių gėrybių tiekimu.

1.2.2 Laimės ekonomikos paradoksas ir Scitovsky „bedžiaugsmė ekonomika“

Ekonomikos augimas ilgą laiką buvo laikomas svarbiu ekonominės politikos tikslu, tačiau kai kurie mokslininkai ėmė prieštarauti tolesniems bandymams kelti materialinį pragyvenimo lygį, teigdami, kad toks augimas mažai prisidės prie gerovės. Šie argumentai pagrįsti „Easterlino paradoksu“, kuris rodo, kad nėra jokio ryšio tarp visuomenės ekonominio išsivystymo lygio ir jos narių bendros laimės. Keliuose straipsniuose Easterlinas nagrinėjo laimės ir BVP santykį įvairiose šalyse ir atskirose šalyse laikui bėgant (1995). Abiejų tipų analizėje autorius rado pakankamai mažai reikšmingų įrodymų, kad yra ryšys tarp bendrų pajamų ir vidutinės laimės. Easterlinas (1995), apibendrino savo išvadas: „Visose visuomenėse daugiau pinigų asmeniui paprastai reiškia didesnę individualią laimę. Tačiau bendrųjų pajamų didinimas nepadidina visų laimės. Laimės ir pajamų santykis yra klasikinis loginės sudėties klaidingumo pavyzdys – tai, kas tinka individui, nėra tinkama visai visuomenei. Šio paradokso sprendimas slypi santykiniame gerovės sprendimų pobūdyje. Asmenys savo materialinę gerovę vertina ne pagal absoliutų turimų gėrybių kiekį, o pagal socialinę normą, kokias prekes jie turi turėti“.

Layard (1980) metais teigė, kad pajamos vis dėlto yra svarbios laimei, tuomet, kai pajamos yra labai mažos. Žmonės negali jaustis laimingi, kai jaučia materialinį nepriteklių, trūksta pinigų būtiniausioms prekėms bei maistui. Todėl Layard (1980) nustatė ribą, kai šalyje yra daugiau nei 15 000 USD vienam gyventojui, tuomet laimės lygis nepriklauso nuo gaunamų pajamų. Taigi, absoliučios pajamos turi mažai įtakos laimei. Jei ekonomikos augimas mažai prisideda prie socialinės gerovės gerinimo, tai neturėtų būti pagrindinis vyriausybės politikos tikslas, visuomenės interesams. Autorius pasisako už aiškią vyriausybės politiką siekiant maksimaliai padidinti subjektyvią gerovę ir pabrėžia, kad santykinių pajamų palyginimas

reiškia, kad kiekvieno asmens darbo pastangos sukelia neigiamą išorinį poveikį kitiems ir kad šiuos iškraipymus geriausiai ištaisytų didesni pajamų ar vartojimo mokesčiai.

Mokslininkai Clark ir Senik (2014) taip pat kaip ir Layard (1980) pastebėjo, kad politikoje yra skiriamas *didelis dėmesys ekonominiam augimui, kuris neatneša didesnės laimės*. Nes laimė yra individuali, kuri priklauso nuo etalono, pagal kurį žmonės vertina savo pajamas, pasiekimus ir visus susijusius savo gyvenimo elementus. Dėl to pajamų augimas ilgainiui nepadaro laimingesnių asmenų, nes jie prisitaiko prie savo naujų aukštesnių gyvenimo standartų, jų siekiai auga, didėjant jų pačių pajamoms. Taip pat žmonės yra linkę lyginti savo pajamas su bendraamžių pajamomis, kaimynais, kolegomis ir šeimos nariais, o jų pačių gerovė priklauso nuo santykinių pajamų. Pajamas galima lyginti ne tik su kaimynais ar draugais, bet ir globaliu mastu. Turtingesnėse šalyse gyvenantys yra laimingesni nei gyvenantys neturtingesnėse šalyse – ne dėl pačios gerovės naudos, o dėl palankaus palyginimo su šiomis skurdesnėmis šalimis. Ir atvirkščiai, skurdesnių šalių asmenys kenčia nuo lyginimo su turtingesnėmis šalimis. Remiantis šia logika, viskas yra reliatyvu ir absoliutūs lygiai neturi reikšmės. Šis požiūris, neabejotinai yra slegiantis neturtingoms šalims. Jei jos bus lyginamos pasauliniu mastu tai augimo nauda bus jaučiama tik tiek, kiek šalis sumažins atsilikimą nuo kitų šalių. Jei yra tik vietiniai palyginimai, tai nėra jokios naudos iš augimo, kaip Easterlino paradokse išsivysčiusioms šalims.

Bedžiaugsmė ekonomika anglų kalboje „joyless economy“ tai yra dar viena ekonomikos rūšis. Apie bedžiaugsmę ekonomiką dar 1992 metai pradėjo kalbėti amerikiečių ekonomistas Scitovsky. Autorius savo knygoje siekė atsakyti į klausimą, kodėl sparčiai augant gyvenimo kokybei, Amerikos gyventojai nesijaučia laimingesni. Remiantis Pugno (2014), prireikė dar 20 metų po šios knygos išleidimo, kad atsirastų atskira laimės ekonomikos tyrimų sritis. Kurios tikslas atsakyti į Easterlino paradoksą. Scitovsky (1992) ieškojo žmonių nepasitenkinimo priežasčių gyvenant aukšto ekonominio lygio šalyje. Autoriaus nuomone, žmonių pasitenkinimas kyla ne tik iš komforto, kuris daugiausia atspindi ekonominę gerovę, bet ir iš pojūčių, iššūkių trūkumo. Tai reiškia, kad Scitovsky (1976) nuomonė išsiskyrė nuo Easterlino paradokso, nes paradokso teorija teigia, kad žmonių laimės ribinis naudingumas nedidėja, nors ir materialinė gerovė auga, nes žmonės jau yra įgavę tam tikrą pasitenkinimą. O T. Scitovsky manė, kad žmonių laimė nedidėja, nes vartotojai pripranta prie naujų vartojimo galimybių ir tai tampra įpročiu, kuris nesuteikia papildomos laimės ir nekelia laimės ekonomikos augimo.

Taigi, skirtingi autoriai skirtingai vertina laimės ekonomikos ir pajamų ryšį. Easterlino paradoksas teigia, kad bendrųjų pajamų didinimas nepadidina visų laimės. Layard (1980) nustatė tam tikrą ribą pajamų, kurią pasiekus laimės lygis nepriklauso nuo gaunamų pajamų. O Scitovsky (1976) ir Clark ir Senik (2014)

teigia, kad žmonės gyvendami aukštesnės ekonomikos šalyje prie to pripranta ir prisitaiko, todėl tai nedidina laimės ekonomikos.

1.2.3 Naujausi pasaulio įvykiai ir laimės ekonomika

Tirdami laimės ekonomiką mokslininkai karo tikimybę Europoje laikė beveik neįmanoma, o apie pasaulinę pandemiją nebuvo net svarstoma. Tačiau 2019 metais Kinijoje prasidėjusi pandemiją, išplito ir padarė įtaką viso pasaulio gyventojams, o 2022 metais prasidėjęs karas Ukrainoje taip pat daro įtaką ne tik Ukrainos, bet ir likusios pasaulio dalies gyventojams.

2019 metais prasidėjusi pandemija tiesiogiai paveikė 615 mln. gyventojų, tiek jau yra užfiksuota atvejų visame pasaulyje, 6,5 mln. gyventojų nuo šios pandemijos mirė (PSO, 2022, spalio 1d. duomenys). Remiantis Pasaulio banko pateikta informacija, COVID-19 pandemija sukėlė didžiausią pasaulinę ekonomikos krizę per daugiau nei šimtmetį. Dėl krizės smarkiai išaugo pajamų nelygybė šalyse ir padidėjo ekonominis atotrūkis tarp šalių. Preliminarūs duomenys rodo, kad atsigavimas po krizės bus toks pat netolygus, o besivystančios ekonomikos šalims ir ekonomiškai nepalankioje padėtyje esančioms grupėms reikės daug daugiau laiko, kad atgautų pandemijos sukeltų padarinių. Priešingai nei daugelio ankstesnių krizių atveju, prasidėjus COVID-19 pandemijai buvo imtasi didelio ir ryžtingo ekonominės politikos atsako, kuris trumpuoju laikotarpiu paprastai buvo sėkmingas ir sušvelnino didžiausias žmogiškąsias išlaidas. Tačiau reagavimas į ekstremalias situacijas taip pat sukėlė naujų pavojų, pvz., smarkiai išaugusį privačios ir valstybės skolos lygį pasaulio ekonomikoje. Prasidėjusi pandemija atskleidė, kad daugelis namų ūkių ir įmonių buvo prastai pasiruošę atlaikyti tokio masto ir trukmės pajamų šoką. Iki kriziniais duomenimis pagrįsti tyrimai rodo, kad daugiau nei 50 procentų besivystančių ir išsivysčiusių ekonomikos šalių gyventojai, praradę pajamas galėjo išlaikyti pagrindinį vartojimą iki 3 mėnesių. Pandemija turėjo dramatišką poveikį pasauliniam skurdui ir nelygybei. Skurdas pasaulyje pirmą kartą išaugo, o dėl socialiai remtinų gyventojų pajamų praradimo smarkiai išaugo nelygybė šalyse ir tarp šalių. Tyrimo duomenimis, 2020 m. 70 proc. visų šalių laikinas nedarbas buvo didesnis darbuotojų, įgijusių tik pradinį išsilavinimą. Pajamų praradimas taip pat buvo didesnis tarp jaunimo, moterų, savarankiškai dirbančių asmenų ir žemesnio lygio laikinųjų darbuotojų.

COVID-19 padarė įtaką ne tik ekonomikai, bet ir žmonių psichologinei sveikatai. Remiantis, Pasaulio sveikatos organizacija, pirmaisiais COVID-19 pandemijos metais žmonės pradėjo jausti 25 proc. didesnį nerimą ar netgi depresiją. Viso to priežastis yra stresas, kurį sukelia pandemijos sukelta socialinė izoliacija ir tam tikri suvaržymai. Taip pat žmonės patyrė vienatvės, infekcijos, kančios, mirties, sielvarto baimes ir finansinius rūpesčius. Sveikatos apsaugos darbuotojų išsekimas buvo pagrindinė mąstymo apie

savižudybę priežastis. Taip pat buvo pastebėta, kad moterys ir žmonės, turintys fizinės sveikatos sutrikimų buvo labiau paveikti psichologiškai. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (2020) metais pateikė statistiką kaip pasikeitė depresijos lygis prieš COVID-19 pandemiją ir jos metu, remiantis šia statistika didžiausias depresijos išaugimas buvo Korėjoje, mažiausias Kanadoje (žr. 1 priedas).

Taigi COVID-19 pandemija padarė didžiulę neigiamą įtaką pasaulio ekonomikai ir prasta ekonominė padėtis sunkina šalių gyventojų pragyvenimo galimybes, taip pat kelia baimės, sielvarto, nerimo jausmus, o visa tai veda prie mažesnės laimės ekonomikos.

Europos Psichinės sveikatos organizacija perspėja, kad karo Ukrainoje padariniai bus pražūtingi visai kartai ir ypač paveiks Ukrainos vaikų ir jaunimo psichinę sveikatą. Karo padariniai daro neigiamą įtaką, ne tik Ukrainos, bet ir kitų šalių gyventojams, ypač tų šalių, kurios išsivadavo iš Sovietų Sąjungos. Pasak lietuvių psichologo Edvardo Šidlausko: „Potrauminio streso sutrikimas, nerimo sutrikimai, depresija – tai išgyvenimai, kuriuos gali jausti ne tik tiesiogiai dalyvaujantys kare žmonės, bet ir karą stebintys europiečiai, o tarp jų – lietuviai“. Psichologas teigia, kad karo Ukrainoje daliai žmonių tapo sunkiau susikaupti, nustojo kurti ateities planus, dingo motyvacija, atsirado beprasmybės jausmas. Pasaulinė Sveikatos organizacija 2022 metais išleido informacinį leidinį, kuriame teigiama, kad 7 milijonai Ukrainos gyventojų pabėgo į kaimynines šalis (Bulgariją, Vengriją, Čekiją, Lenkiją, Slovakiją, Rumuniją ir Moldovą). Šių šalių gyventojai patyrė didesnį stresą, nes jų kaimyninėje šalyje vyksta karas, tai yra visai arti jų teritorijos ir taip pat į jų šalį plūsta pabėgėliai, kuriems reikia suteikti prieglobsti ir finansinę bei humanitarinę pagalbą.

Tiek COVID-19 pandemija palietusi visą pasaulį, tiek karas Ukrainoje daro neigiamą įtaką laimės ekonomikos atžvilgiu, blogina gyventojų finansinę situaciją bei psichinę būseną,

1.2.4 Mokslinių tyrimų laimės ekonomikos tematika palyginamasis vertinimas

Laimės ekonomikos tematika nėra atlikta daug mokslinių tyrimų, galbūt dėlto, nes laimės ekonomika yra gana nauja ir kompleksiška tyrimų sritis, o atlikti tyrimai skiriasi tyrimo objektais bei sritimis.

Mokslininkai laimės ekonomiką tiria išskirdami skirtingus ***tyrimo objektus ir tyrimo sritis*** tiek teoriniame tiek empiriniame lygmenyse. Arampatzia, Burgerb ir Veenhovena (2015) tyrė darbuotojų laimę ir finansinius sunkumus ekonominės krizės metu. Hallegatte (2014) aiškinosi atsparios ekonomikos reikšmę ir pamatavimą. Mokslininkai: Hirschauer, Lehberger ir Musshoff (2015), Crespo ir Mesurado (2014 MacKerron (2012) nagrinėjo literatūrą susijusią laimės ekonomika, jos apibrėžimus, teoriją, tyrimo metodus, taikymą, ir ryšius su kitomis ekonominių tyrimų sritimis. Lam ir Liu (2014) nagrinėjo Kinijos ir

Jungtinių Amerikos Valstijų socialinę ir ekonominę nelygybę laimės kontekste, o mokslininkai Bennet ir Nikolaev (2017) – ekonominę laisvę ir laimės nelygybę. Navaitis (2013) nagrinėjo Lietuvoje vyraujantį požiūrį į laimės ekonomiką. Mokslininkai Spruk ir Kesceljevic (2016) vertino ryšį tarp institucijų kokybės ir subjektyvios gerovės. Servetkienė (2013) tyrė Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybę naudojant daugiadimensinį vertinimą, Ribeiro ir Santos (2019) nagrinėjo Portugalijos laimės ekonomiką. Pugno (2014) analizavo bedžiaugsmę ekonomiką, jos sąvokas. Yashina (2015) tyrė miestų laimės ekonomiką Rusijoje, o mokslininkai Gaol ir Zhai. (2017) tyrė Kinijos miesto gyventojų gerovę, Jackson (2016) – ekonominę laisvę ir laimę Jungtinėse Amerikos Valstijose. Vėliau, 2018 metais mokslininkas Clark aiškinosi kokius tolimesnius tyrimus būtų galima atlikti susijusius su laimės ekonomiką.2020 metais mokslininkai Helliwell, Layard, Sachs ir Neve ištyrė laimės ekonomikos lygį visame pasaulyje. Lietuvos mokslininkės Pukelienė ir Starkauskienė (2009) atliko tyrimą apie gyvenimo kokybės sampratą, išmatavimą ir iššūkius. 2015 metais šios mokslininkės Pukelienė ir Starkauskienė atliko kitą tyrimą ir matavo Europos Sąjungos šalių gyvenimo kokybę kylančiose ekonomikose.

Taigi galima pastebėti, kad mokslininkai atlieka labai skirtingus tyrimus laimės ekonomikos tematika. Šiuos tyrimus *galima suskirstyti į 3 kategorijas*. Remiantis 4 lentele, 8 iš 22 nagrinėtų moksliniuose literatūros šaltiniuose tyrimų yra susijusių su laimės ekonomikos tematika ir kitomis laimės ekonomikai būdingomis sąvokomis, samprata ar apibrėžtimi (bedžiaugsmė ekonomika, atspari ekonomika, vyraujantis požiūris į laimės ekonomika ir kt.). Kiti 8 tyrimai yra susiję su laimės ekonomika ir kitais ekonominiais įvykiais, dažnu atveju nusakančiais kontekstą (nelygybe, finansiniais sunkumais, institucijomis). Likusieji 6 tyrimai pabrėžiant įvairaus masto lokalizaciją yra susiję su laimės ekonomika/gyvenimo kokybe tam tikrose vietovėse kitaip tariant regionuose (Rusijos miestuose, Lietuvoje, ES šalyse, visame pasaulyje).

4 lentelė. Laimės ekonomikos kategorijos, tyrimų sritys

Kategorijos, tyrimų sritys	Mokslininkai
Tyrimai susiję su laimės ekonomika/gyvenimo kokybe tam tikrose vietovėse, regionuose	Pukelienė V. ir Starkauskienė V. (2015); Servetkienė V. (2013); Yashina M. (2015); Jackson J. (2016); Ribeiro S. C. ir Santos A. D. (2019); Helliwell J., Layard R., Sachs J. D. ir Neve J. E. (2020)

Kategorijos, tyrimų sritys	Mokslininkai
Tyrimai susiję su laimės ekonomika ir kitais ekonominiais įvykiais	Lam K. C. J. ir Liu P. W. (2014); Arampatzia E., Burgerb M. J., ir. Veenhovena R (2015); Clark A. E., Fleche S. ir Senik C. (2016); Spruk R. ir Kesceljevic A. (2016); Bennet D. L. ir Nikolaev B. (2017) Mizobuchi H. (2017); Frey B. S. (2018) Rojas M. (2019)
Tyrimai susiję su laimės ekonomikos sąvokomis, samprata ar apibrėžtimi	Pukelienė V. ir Starkauskienė V. (2009); MacKerron G. (2012); Navaitis G. (2013); Hallegatte S. (2014); Pugno M. (2014); Crespo R.F. ir Mesurado B. (2014); Hirschauer N., M. Lehberger ir O. Musshoff (2015); Clark A. E. (2018)

Šaltinis: lentelė sudaryta autorės, naudojantis analizuota literatūra.

Autorių tyrimus laimės ekonomikos tematika galima lyginti ne tik pagal tyrimo objektą bet ir ***pasirinktus rodiklius***, kurie autorių nuomonę yra svarbūs laimės ekonomikai. Servetkienė (2013) pasirinko lyginti 3 gyvenimo sričių rodiklius:

1. sveikatos ir gyventojų raidos (visuomenės sveikatos ir fizinės būklės indeksas, gyventojų raidos indeksas ir visuomenės dvasinės – emocinės būklės indeksas).
2. visuomenės materialinės gerovės ir ekonominės socialinė aplinkos (visuomenės materialinės gerovės indeksas, aplinkos kokybės indeksas, visuomenės saugumo indeksas, profesinio aktyvumo indeksas, darbo ir poilsio pusiausvyros indeksas ir infrastruktūros ir technologijų išvystymo indeksas.
3. švietimo, kultūros, moralinių-etinių ir dvasinių vertybių sistemos (visuomenės švietimo ir mokslo indeksas, visuomenės kultūros lygio indeksas, socialinių ryšių, politinio gyvybingumo indeksas, lygių galimybių indeksas.

O Pukelienė ir Starkauskienė (2009), tirdamos gyvenimo kokybę pasirinko šiuos rodiklius:

1. materialinę gerovę, pagal BVP 1-am gyventojui.
2. sveikatą, pagal gyvenimo trukmę,
3. politinį stabilumą ir saugumą, pagal „Economist intelligence Unit“ sukurtą reitingą.
4. šeimos gyvenimą, pagal skyrybų rodiklį.
5. bendruomenės gyvenimą, pagal bažnyčios lankymą ir bendrystę
6. klimatą ir geografiją, pagal platumas ir ilgumas, atsikirti šaltą ir šiltą klimatus.
7. darbo apsaugą, pagal nedarbingumo lygį.
8. politinę laisvę, pagal pasaulio laisvės indeksą.

9. lyčių lygybę pagal vyrų ir moterų vidutinio uždarbio santykį.

Bennett ir Nikolaev (2017) tirdami ekonominę laisvę ir laimės nelygybę išskyrė šiuos rodiklius: ekonominės laisvės rodiklį, socialinį pasitikėjimą, BVP, pajamų nelygybę ir religingumą. Mizobuchi (2017) išskyrė namų ūkio išlaidas, GINI koeficientą, kambarių skaičių vienam gyventojui, ilgalaikio nedarbo rodiklį, vidutinės pajamas, mokymosi metų skaičių, oro užterštumo, vandens kokybės rodiklius. Arampatzia, Burgerb ir Veenhovena (2015) – BVP 1 – am gyventojui, infliacijos dydį, vaikų skaičių, finansinę padėtį, užpuolimų skaičių. Lyginant mokslininkų darbus galima pastebėti, kad yra išskirti 5 skirtingų grupių rodikliai, tai yra skiriamas dėmesys sveikatos, materialinės gerovės, politinio stabilumo ir saugumo, religijos, švietimo ir kultūros rodikliams. Tik mokslininkės Pukelienė ir Starkauskienė (2009) išskyrė klimato svarbą, Servetkienė (2013) – kultūros rodiklį,– užpuolimų skaičių, ko neišskyrė kiti autoriai.

Tirdami laimės ekonomiką autoriai tyrimui pasirenka ne tik skirtingus rodiklius bet ir skirtingą ***šalių skaičių.*** Vieni autoriai tiria vienos šalies laimės ekonomiką, kiti pasirenka tirti regiono laimės ekonomiką. Servetkienė (2013), Yashina (2015), Jackson (2016) ir Ribeiro ir Santos (2019), Lam ir Liu (2014), Navaitis (2013) tyrė laimės ekonomiką šalyje. Laimės ekonomiką regione tiria: Jeffrey, Abdallah ir Quick (2016), pasirinkę Europos regioną, o Pukelienė ir Starkauskienė (2015) tyrė Europos Sąjungos regioną. Laimės ekonomikos dydį visame pasaulyje ištyrė tik viena mokslininkų grupė: Helliwell, Layard, Sachs ir Neve (2020). Galima pastebėti, kad mokslininkai yra linkę laimės ekonomiką tirti vienoje šalyje. Taip pat, kad daugiausiai tyrimų yra atlikta Europos regione.

Ankstesnių mokslinių tyrimų apžvalga parodė, kad mokslinius tyrimus ekonomikos tematika galima lyginti pagal tyrimo objektus, pagal pasirinktus rodiklius, pagal pasirinktą šalių skaičių. Šios mokslinių šaltinių apžvalgos įvairiose prenumeruojamuose duomenų bazėse daugiausiai paplitę tyrimai susiję su susijusius su laimės ekonomika samprata. Populiariausi tyrimo rodikliai: sveikatos, materialinės gerovės, politinio stabilumo ir saugumo, religijos, švietimo ir kultūros. Dažniausiai mokslininkai tiria vienos šalies laimės ekonomiką, dažniausiai Europos regione.

Taigi laimės ekonomikos apibrėžtis keitėsi, pradžioje buvo manoma, kad daugiau pajamų, daugiau laimės, vėliau ši sąvoka buvo išplėsta, nes laimės ekonomika susideda iš daugybės ekonominių ir socialinių komponentų. Vienas labiausiai diskutuotinų laimės komponentų yra pajamos, vieni mokslininkai teigia, kad laimės lygis nepriklauso nuo pajamų, kiti mokslininkai teigia, kad tik pasiekus tam tikrą ribą pajamų laimės lygis nebesikeičia. Naujausi pasaulio įvykiai: COVID-19 pandemija ir karas Ukrainoje taip daro neigiamą įtaką laimės ekonomikai, tačiau šis poveikis dar nėra pakankamai ištirtas.

2 ŠEŠĖLINĖS IR LAIMĖS EKONOMIKOS ES EURO ZONOS ŠALYSE TYRIMO METODOLOGIJA

Norint atlikti tyrimą yra reikalinga apsibrėžti tyrimo tikslą, imtį, laikotarpį, metodą, reikalingų duomenų prieinamumą bei tyrimo ribotumą.

Tyrimo tikslas yra apskaičiuoti Europos Sąjungos euro zonos valstybių šešėlinės ekonomikos mastus, bei išanalizavus laimės ekonomikos įverčių pokyčius nustatyti ryšį tarp šešėlinės ir laimės ekonomikos.

Tyrimo imtis yra Europos Sąjungos, euro zonos valstybės: Malta, Austrija, Belgija, Italija, Ispanija, Prancūzija, Portugalija, Suomija, Airija, Latvija, Lietuva, Estija, Slovėnija, Slovakija, Kipras, Vokietija, Graikija, Nyderlandai ir Liuksemburgas. Pasirinktos Europos Sąjungos euro zonos šalys, nes Europos Sąjunga yra stipri politinė ir ekonominė bendrija, veikianti jau daugiau nei 30 metų, o ES euro zonos šalims yra taikomi tokie patys reikalavimai ir normos. Tai sumažina skirtumus tarp šalių ir leidžia kokybiškiau ištirti šešėlinės ir laimės ekonomikos ryšį.

Tyrimo laikotarpis yra nuo 2012 iki 2021 metų. 10-ties metų laikotarpis pasirinktas tam, kad būtų galima įžvelgti tam tikrą tendenciją, taip pat didžioji dalis mokslininkų atlikdami tyrimus laimės ekonomikos ar šešėlinės ekonomikos tematika rinkosi 10 metų laikotarpį. 2012 – 2021 metų laikotarpis yra pasirinktas dėl siekio išlaikyti tyrimo naujumą ir aktualumą bei sėkmingą duomenų surinkimą.

Tyrimo metodo pagrindimas. **(1) Šešėlinės ekonomikos mastams apskaičiuoti.** Remiantis Davidescu (2013), piniginių metodų kategorijoje yra trys metodai: Gutmann (1977) paprasto valiutos santykio metodas, Feige (1979) sandorio metodas ir Tanzi (1983) valiutos paklausos metodas, pagrįstas Cagan darbu (1958). Valiutos santykio metodas (grynųjų kiekis apyvartoje/vienadieniai indėliai) yra iki šiol vienas populiariausių šešėlinės ekonomikos dydžio apskaičiavimo metodų, kuris pagrįstas valiutos ir indėlių iki pareikalavimo santykiu. Šis metodas (Gutmann, 1977, Feige, 1980, 1986, 1989) buvo taikomas kaip priemonė gauti nedeklaruojamų ir neįregistruotų pajamų dydį ir augimą. Pirmą kartą šį metodą panaudojo Cagan (1958), apskaičiuodamas paslėptas pajamas per Antrąjį pasaulinį karą. Tada Cagan metodą patobulino Gutmann (1977 m.), kuris išsiaiškino, kad JAV „pogrindinė“ ekonomika 1976 m. sudarė beveik 10 procentų registruoto BNP. Tai išsiaiškinęs Gutmann padarė prielaidą, kad tam tikru laikotarpiu valiutos santykis su indėliais buvo normalus ir tą laikotarpį laikė kaip siektinu, o skirtumas tarp siektino ir tiriamo laikotarpio yra laikomas šešėlinės ekonomikos dydžiu. Pagrindinė šio metodo idėja, kad valiuta laikoma pranašesne keitimo priemone šešėliniams sandoriams atlikti, nes yra sudėtingiau atsekti tarp kelią

šešėlinės ekonomikos dalyvius ir pinigų keliavimo eigą, o taip didėja tikimybė, kad šie pinigai liks nepastebėti.

Šešėlinės ekonomikos mastui apskaičiuoti šiame darbe bus naudojamas *Gutmann pinigų paklausos metodas*. Šiam metodui yra reikalingi duomenys: grynųjų pinigų kiekis apyvartoje (angl. currency in circulation) ir vienadienių indėliai (angl. overnight deposits), BVP (angl. GDP) dydis bei šešėlinės ekonomikos (angl. informal economy) dydis baziniais metais.

Duomenų šaltiniai. Grynųjų pinigų kiekis apyvartoje ir vienadienių indėlių skaičius buvo rastas Europos Centrinio banko Eurosystem duomenų bazėje, keletas šalių (Lietuva, Latvija ir Airija) nebuvo pateikusios visos informacijos, todėl trūkstama informacija buvo rasta šalių centrinių bankų metinėse ataskaitose. Šalių BVP dydis buvo imamas iš Eurostato duomenų bazės, šešėlinės ekonomikos dydis baziniais metais buvo pasirinktas iš World Bank duomenų bazės.

Baziniai metais buvo pasirinkta laikotarpio pradžia, 2012 metai, taip buvo nuspręsta, nes pagal Gutmann (1977) metodą baziniai metai yra, kai šešėlinė ekonomika yra lygi 0. Tačiau šiais laikais tokia prielaida yra neįmanoma, todėl baziniais metais yra pasirinkta tiriamo laikotarpio pradžia.

Remiantis Cagan (1958) ir Gutmann (1977) šešėlinės ekonomikos dydis yra apskaičiuojamas žemiau nurodytomis formulėmis:

$$C = Co + Cu; \quad (1)$$

$$D = Do + Du; \quad (2)$$

$$ko = Co / Do; \quad (3)$$

$$ku = Cu / Du; \quad (4)$$

$$Vo = Yo / (Co + Do); \quad (5)$$

$$Vu = Yu / (Cu + Du); \quad (6)$$

$$\beta = Vo / Vu; \quad (7)$$

Čia: C (angl. currency in circulation) – grynųjų pinigų kiekis apyvartoje;

D (angl. overnight deposits) – vienadieniai indėliai;

ku; ko (angl. ratio of currency to demand deposits) – valiutos ir indėlių iki pareikalavimo santykis;

vo (angl. observed sector income velocity) – oficialios ekonomikos pajamų greitis;

vu (angl. unobserved sector income velocity) – šešėlinės ekonomikos pajamų greitis;

Yu (angl. unobseved economy) – šešėlinė ekonomika.

(1) ir (2) formulės išskaido faktines valiutos ir indėlių iki pareikalavimo atsargas (3) į jų nepateiktus ir praneštus komponentus. (3) ir (4) formulės yra termino k apibrėžimai, nurodantys valiutos likučių ir indėlių iki pareikalavimo santykį. (5) ir (6) formulės rodo pajamų greitį abiejose ekonomikose. Norint apskaičiuoti

neregistruotą ekonomiką (Yu), naudojama (6) formulę ir panaudojamos formulės nuo (1) iki (7), kurios išveda naują formulę:

$$Y_u = \frac{1}{\beta} \cdot Y_o \cdot \frac{(k_u + 1)(C - k_o \cdot D)}{(k_o + 1)(k_u \cdot D - C)} \tag{8}$$

Iš šios formulės yra išvedamos 3 prielaidos:

1. Šešėlinės ekonomikos atsiskaitymai vyksta tik valiuta (grynaisiais pinigais), todėl pinigų paklausa yra begalinė (k→ ∞), o vienadieniai indėliai šešėlinėje ekonomikoje lygūs nuliui (D = 0);
2. k yra pastovus, nekintantis dydis;
3. Nedeklaruojamų pajamų suma, gauta iš šešėlinės ekonomikos, yra tokia pati kaip deklaruotų pajamų suma, gauta iš oficialiosios ekonomikos.

Remiantis šiomis 3 prielaidomis yra gauta nauja formulė (9):

$$Y_u = Y_o \cdot \frac{(C - k_o \cdot D)}{(k_o + 1) \cdot D} \tag{9}$$

Čia: Yu (angl. unobseved economy) – šešėlinė ekonomika;

C (angl. currency in circulation) – grynųjų pinigų kiekis apyvartoje;

D (angl. overnight deposits) – vienadieniai indėliai;

k – (angl. demand for money) – pinigų paklausa.

Pinigų paklausai (k) apskaičiuoti yra naudojama ši (10) formulė:

$$k_{r0} = \frac{C_0 - \alpha_0 * D_0}{\alpha_0 * D_0 + D_0} \tag{10}$$

Čia: C (currency in circulation) – grynųjų pinigų kiekis apyvartoje;

D (angl. overnight deposits) – vienadieniai indėliai;

k – (angl. demand for money) – pinigų paklausa;

α_o(angl. shadow economy size) – šešėlinės ekonomikos dydis.

Kaip buvo minėta anksčiau, tyrimo baziniai metai yra 2012, nes tai yra tiriamo laikotarpio pradžia. Apskaičiuoti šalies pinigų paklausos koeficientui buvo naudojamas „World bank“ pateiktas šešėlinės ekonomikos dydis. Šis paklausos koeficientas buvo naudojamas kiekvienais tiriamo laikotarpio metais. Taigi, surinkus reikiamus statistinius duomenis (grynųjų pinigų kiekis apyvartoje, vienadieniai depozitai, šešėlinės ekonomikos dydis baziniais metais) visi šie rodikliai yra sudedami į (10) ir (9) formules. Tačiau iš šešėlinės ekonomikos dydžio yra sunku nustatyti šešėlinės ekonomikos situaciją šalyje, todėl šešėlinės ekonomikos

dydis yra santykinai lyginamas su šalies BVP dydžiu, BVP rodiklio duomenys yra iš Eurostat duomenų bazės. Kuo didesnis santykis tarp šešėlinės ekonomikos dydžio ir BVP, tuo didesnė šešėlinė ekonomika vyrauja šalyje.

Mokslinėje literatūroje yra išskirti šie *metodo trūkumai:*

1. Prielaida, kad šešėlinė ekonomika vyksta tik piniginiais mainais yra gana neteisinga, nes šešėlinė ekonomika gali vykti ir kitais būdais: čekiais, pavedimais, natūriniais mainais. Remiantis Davidescu (2013), apklausos Norvegijoje rodo, kad nuo penktadalio iki trečdalio šešėlinių operacijų buvo sumokėta čekiu, o ne valiuta;

2. Baziniai metai gali iškreipti šešėlinės ekonomikos rezultatus, nes turi didžiulę įtaką šešėlinės ekonomikos skaičiavimuose;

3. Prielaida, kad pajamos šešėlinėje ekonomikoje ir oficialioje juda vienodu greičiu, taip pat yra neteisinga, nes Feige (1979) padarė išvadą, kad pajamos šešėlinėje ekonomikoje juda greičiau nei oficialioje ekonomikoje (Davidescu 2013);

4. Paskutinis metodo trūkumas yra aktualiausias paskutiniams dešimtmečiams, nes Gutmann (1977) metodas yra labai priklausomas nuo indėlių. Finansinių technologijų pokyčiai gali turėti skirtingą poveikį pinigų paklausai pagal indėlius iki pareikalavimo, o elektroniniai pervedimai padarė esminių pakeitimų, kurie turi įtakos indėliams, kredito kortelėms ir bankomatams. Tai turėjo įtakos grynųjų pinigų panaudojimui apyvartoje (Davidescu 2013).

Pagrindiniai *metodo privalumai:*

1. Šešėlinės ekonomikos apskaičiavimui yra reikalingi tik 4 pagrindiniai kintamieji (grynųjų pinigų kiekis apyvartoje, vienadieniai indėliai, BVP dydis ir šešėlinės ekonomikos dydis baziniais metais. Tai leidžia gana greitai apskaičiuoti šešėlinės ekonomikos dydį;

2. Kintamųjų duomenys yra pasiekiami šalių centrinių bankų duomenų sistemose, Europos centrinio banko duomenų sistemoje, Eurostat ar World bank duomenų bazėse;

3. Šiam metodui taikyti nėra reikalingos papildomos kompiuterinės programos ar kiti įrankiai, metodą lengva taikyti išmaniųjų technologijų įrenginių.

(2) Laimės ekonomikos ES šalyse vertinimo aspektu. Laimės ekonomikos dydis šiame tyrime nėra skaičiuojamas, nes:

1. Laimės ekonomika susideda iš daugybės skirtingų sričių ir rodiklių, todėl norint išsiaiškinti kurie rodikliai yra svarbiausi reikėtų daryti milžinišką tyrimą.

2. Laimės ekonomikos visų pasaulio šalių indeksas yra kiekvienais metais apskaičiuojamas ir publikuojamas mokslininkų grupės. Šią grupę sudaro mokslininkai, kurie tiria ir domisi laimės ekonomikos samprata jau ne vienerius metus.

T.y. šiame tyrime bus naudojamas laimės ekonomikos indeksas iš „ Pasaulio laimės ataskaitos“ (angl. „World happiness report“), sisteminat ir lyginant įverčio pokyčius. Kiekvienais metais mokslininkų grupė apskaičiuoja laimės ekonomikos indeksą visose pasaulio šalyse. „Pasaulio laimės ataskaitos“ yra pagrįstos įvairiais duomenimis, tačiau svarbiausias šaltinis yra „Gallup World Poll“, kuris yra unikalus savo pasaulinės kasmetinių tyrimų serijos diapazonu ir palyginamumu. „Gallup World Poll“ apklausos gyvenimo įvertinimai sudaro pagrindą metiniams laimės reitingams. Kurdami šią ataskaitą mokslininkai atsižvelgia į svarbiausius tų metų aspektus, pavyzdžiui 2021 metų laimės ataskaita buvo susieta su Covid-19 pandemija, 2020 metų su subjektyvia gerove ir buvo analizuojama kaip socialinė, miesto ir gamtinė aplinka veikia mūsų laimę. 2019 metų – su bendruomenes laime. 2018 metų ataskaita buvo susieta su migracija tarp šalių, 2017 – su laime, jos vystymusi pasaulyje. 2016 metų ataskaita buvo susieta su laimės susidomėjimu ir subjektyvia gerove. 2015 metų buvo susieta su pokyčiais laimėje, 2013 su ekonominiu ir socialiniu vystymusi. 2012 metais buvo išleista pirmoji ataskaita, kuri apžvelgė laimės būklę šiandieniniame pasaulyje ir parodė, kaip naujasis laimės mokslas paaiškina asmeninius ir nacionalinius laimės skirtumus.

(3) Šešėlinės ir laimės ekonomikos ryšiui vertinti bei siekiant patvirtinti arba paneigti iškeltai **tyrimo hipotezei** – šešėlinės ekonomikos mastai yra didesni šalyse, kuriose yra mažesnė laimės ekonomika, buvo taikytas grafinės analizės metodas. Šešėlinės ir laimės ekonomikos ryšiui nustatyti buvo pasirinktas Granger priežastingumo metodas pagal Dumitrescu ir Hurlin (2012), metodas buvo atliekamas naudojant „EViews 12 Student Version Lite“ programą. Remiantis Lopez ir Weber (2017), Granger (1969) siekė atsakyti į klausimą, ar x sukelia y, ir išsiaiškinti, kiek dabartinės y dalies galima paaiškinti ankstesnėmis y reikšmėmis ir išsiaiškinti ar pridėjus vėluojančias x reikšmes galima pagerinti paaiškinimą. Sakoma, kad y yra Granger sukeltas x, jei x padeda nuspėti y, arba lygiaverčiai, jei atsilikusių x koeficientai yra statistiškai reikšmingi. Tačiau gali pasitaikyti ir dvipusis priežastinis ryšys; x sukelia y, y sukelia x. „Granger cause“ nereiškia, kad tai yra padarinys ar rezultatas. Taigi Granger (1969) nurodė, kad:

$$X_t = \sum_{j=1}^{m} a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^{m} b_j Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (11)$$

$$Y_t = \sum_{j=1}^{m} c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^{m} d_j Y_{t-j} + \eta_t \quad (12)$$

Čia: X ir Y – kintamieji;

t – stebėjimas;

a, b, c, ir d – koeficientai;

m – vėlavimo eilė (ne didesnė nei laiko eilutės ilgis);

ε ir η – baltasis triukšmas.

Granger priežastingumo metodas pagal Dumitrescu ir Hurlin (2012), remiantis autoriais Pickson, He1 ir Boateng (2020), buvo sukurtas nustatyti priežastinį ryšį tarp trąšų naudojimo, dirbamo ploto, temperatūros, kritulių ir ryžių gamybos. Pasak autorių Lopez ir Weber (2017), šis metodas yra naudingas, nes yra tinkamas tirti su paneliniais duomenimis. Dumitrescu ir Hurlin (2012) priežastingumo testas daro prielaidą, kad visi koeficientai skiriasi skerspjūviuose. Tai yra pagrindinis skirtumas tarp Granger priežastingumo (1969) ir Granger priežastingumo metodo pagal Dumitrescu ir Hurlin (2012).

Granger (1969):

$$\alpha_{0,i} = \alpha_{0,j}, \alpha_{1,i} = \alpha_{1,j}, \ldots, \alpha_{l,i} = \alpha_{l,j}, \forall i, j \tag{13}$$

$$\beta_{1,i} = \beta_{1,j}, \ldots, \beta_{l,i} = \beta_{lj} \forall i, j \tag{14}$$

Čia: α ir β – koeficientai;

Dumitrescu-Hurlin (2012):

$$\alpha_{0,i} \neq \alpha_{0,j}, \alpha_{1,i} \neq \alpha_{1,j}, \ldots, \alpha_{l,i} \neq \alpha_{l,j}, \forall i, j \tag{15}$$

$$\beta_{1,i} \neq \beta_{1,j}, \ldots, \beta_{l,i} \neq \beta_{lj} \forall i, j \tag{16}$$

Tyrimo ribotumai: atliekant tyrimą buvo susidurta su šiomis problemomis:

1. Skaičiuojant šešėlinę ekonomiką, buvo pastebėta, kad Europos centriniame banke trūko duomenų apie Lietuvos ir Latvijos vienadienius indėlius (2011, 2012, 2013 ir 2014 metais), todėl reikėjo duomenų ieškoti centriniuose bankuose.

2. Nyderlandų centrinis bankas 2021 metais išleido 9 kartus mažiau grynųjų į apyvartą nei 2020 metais. Tai galėjo iškreipti šešėlinės ekonomikos dydį Nyderlanduose, nes grynųjų kiekis apyvartoje yra vienas iš svarbiausių rodiklių skaičiuojant šešėlinės ekonomikos dydį.

3. Latvijoje 2014 metais buvo išleista dvigubai mažiau vienadienių indėlių, nei 2013 metais, tai taip pat galėjo daryti įtaką šešėlinės ekonomikos rezultatams, tai galėjo iškreipti šešėlinės ekonomikos dydį Latvijoje, nes vienadieniai indėliai yra vienas iš svarbiausių rodiklių skaičiuojant šešėlinės ekonomikos dydį.

4. Lietuva ruošdamasi 2015 metais euro įvedimui, 2014 metais perpus sumažino grynųjų kiekį apyvartoje. Tai galėjo iškreipti šešėlinės ekonomikos dydį Lietuvoje, nes grynųjų kiekis apyvartoje yra vienas iš svarbiausių rodiklių skaičiuojant šešėlinės ekonomikos dydį.

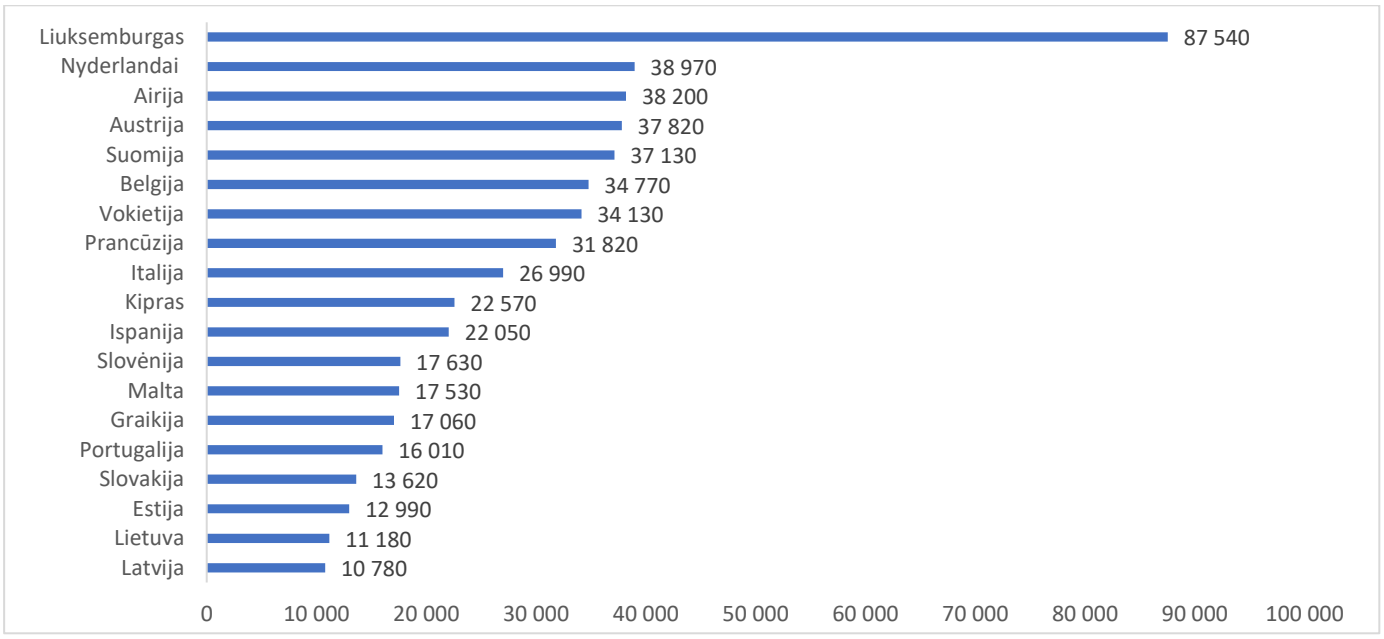
5. 2014 metais „ Pasaulio laimės ataskaita“ nepateikė ataskaitos už 2013 metus, todėl 2014 metų duomenys buvo pakeisti 2015 ir 2013 metinių rezultatų vidurkiu.

3 ŠEŠĖLINĖS IR LAIMĖS EKONOMIKOS MASTO, SKIRTUMŲ IR RYŠIO ES ŠALYSE TYRIMO REZULTATAI

Tiek laimės, tiek šešėlinė ekonomika yra aktuali kiekvienai pasaulio valstybei. Laimės ekonomikos dydį norima padidinti, o šešėlinę ekonomika eliminuoti. Šešėlinės ekonomikos sumažinimas galbūt gali pagerinti laimės ekonomikos situaciją valstybėje. Todėl šiame skyriuje yra aiškinamasi ar yra ryšys tarp laimės ir šešėlinių ekonomikų. Ryšys yra ieškomas tarp panašių valstybių, visos valstybės yra iš Europos Sąjungos ir įsivedusios eurą, tam, kad sumažinti tarpusavio valstybių skirtumus. Tyrimas atliekamas tiriant Austrijos, Belgijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos, Slovakijos, Slovėnijos, Ispanijos, Italijos, Maltos, Kipro, Nyderlandų, Kipro, Prancūzijos, Vokietijos, Airijos, Liuksemburgo, Graikijos ir Suomijos šešėlinę ir laimės ekonomikas.

3.1 Šešėlinės ekonomikos dydžio nustatymas Europos Sąjungos euro zonos valstybėse

Šiame skyriuje yra pristatomi šešėlinės ekonomikos apskaičiavimo tyrimo rezultatai. Rezultatai yra pateikiami pagal BVP – 1 am gyventojui rodiklį 2011 metais. Pasirinktas BVP 1 gyventojui rodiklis, nes šis rodiklis parodo ne tik kuri šalis sukūrė didžiausią vidaus bendrą produktą, bet ir parodo kiek to produkto tenka šalies gyventojui. Šalis, kuriame šis rodiklis yra aukščiausias laikoma turtingiausia, šalis, kurioje šis rodiklis mažiausias – skurdžiausia. Šalis su žemiausiu BVP 1- am gyventojui rodikliu analizuojama pirmiausia, su aukščiausiu paskutinė.

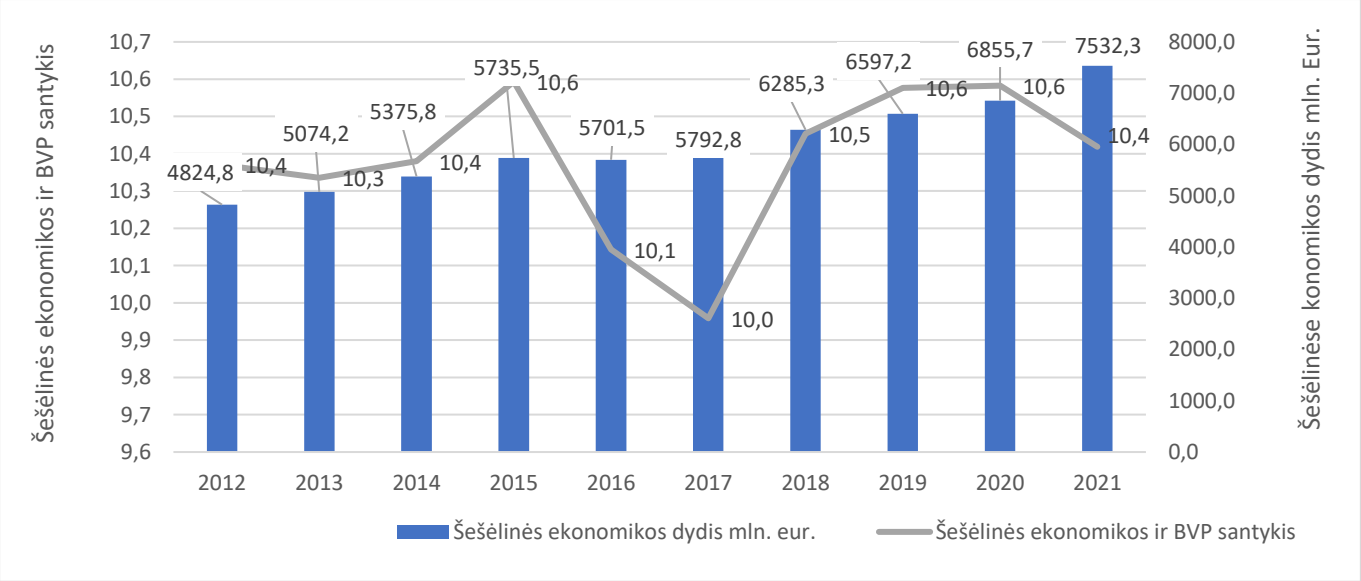

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze.

3 pav. BVP 1 - am gyventojui eurais, 2012 metais

Remiantis 3 pav. turtingiausia valstybė yra Liuksemburgas, vienam gyventojui tenka 87 540 eur. Po Liuksemburgo su beveik dvigubai mažesniu BVP 1 – am gyventojui yra Nyderlandai, 38 970 eur. Nuo Nyderlandų mažai atsilieka Austrija, kurios BVP 1 – am gyventojui siekė 37 820 eur ir Suomija, kurios – 37 130 eur. Belgijos ir Vokietijos gyventojui tenka labai panaši BVP dalis, 34 770 eur ir 34 130 eur atitinkamai. Prancūzijos BVP 1 – am gyventojui siekė 31 820 eur, Italijos – 26 990 eur, Kipro ir Ispanijos BVP 1 – am gyventojui buvo panašūs – 22 570 eur ir 22 050 eur atitinkamai. Slovėnijos, Maltos ir Graikijos BVP 1 – am gyventojui – 17 630 eur, 17 530 eur ir 17 060 eur atitinkamai. Vieną mažiausių BVP turėjo Portugalijos, Slovakijos, Estijos ir Lietuvos gyventojai, 16 010 eur, 13 620 eur, 12 990 eur ir 11 180 eur. Mažiausias BVP 1 – am gyventojui yra Latvijoje, 10 780 eur, tai beveik 8 kartus mažesnis BVP nei Liuksemburge.

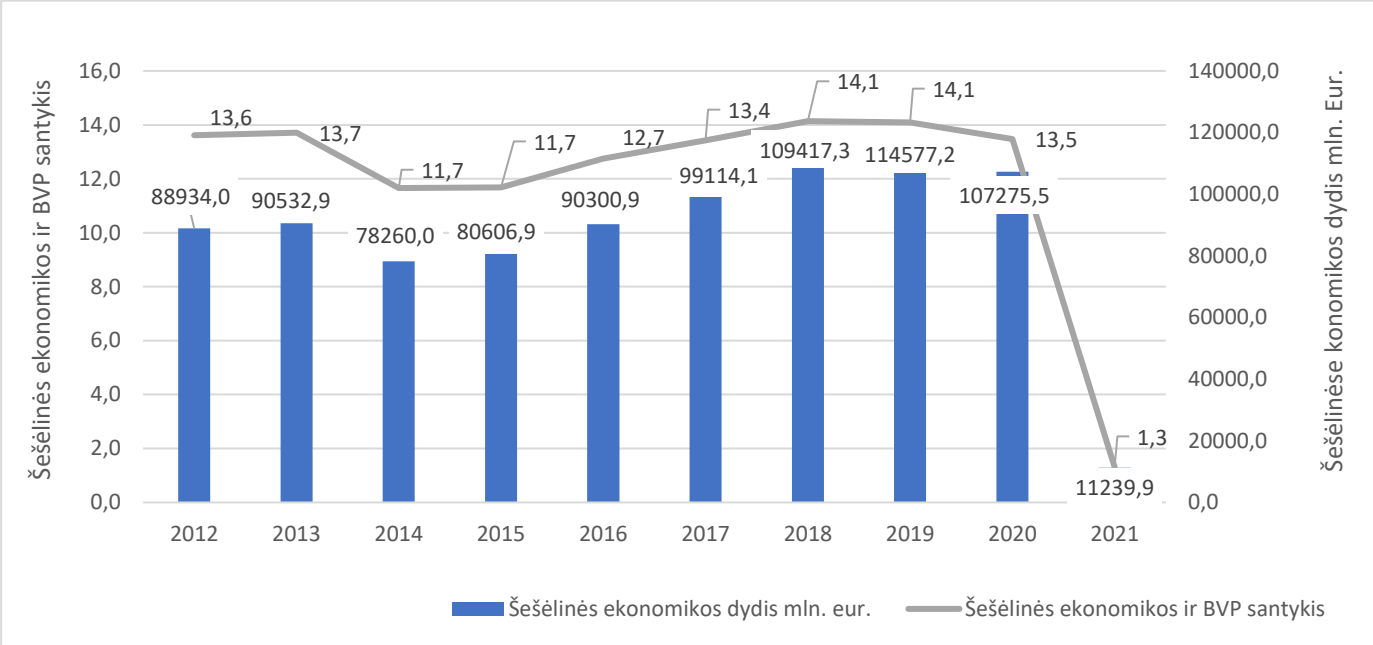
Kadangi Liuksemburgo BVP 1 – am gyventojui yra didžiausias, tad šešėlinės ekonomikos dydis pradedamas analizuoti nuo šios šalies. Remiantis 4 pav. Liuksemburgo didžiausia šešėlinė ekonomika buvo laikotarpio pabaigoje 2012 metais ir siekė 7532,3 mln. eur, tačiau šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis buvo aukščiausias 2015, 2019 ir 2020 metais ir siekė 10,6 proc. Mažiausia šešėlinė ekonomika buvo 2012 metais ir siekė 4824,8 mln. eur, mažiausias BVP ir šešėlinės ekonomikos santykis buvo 2017 metais ir siekė vos 10 proc.

4 pav. Liuksemburgo šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

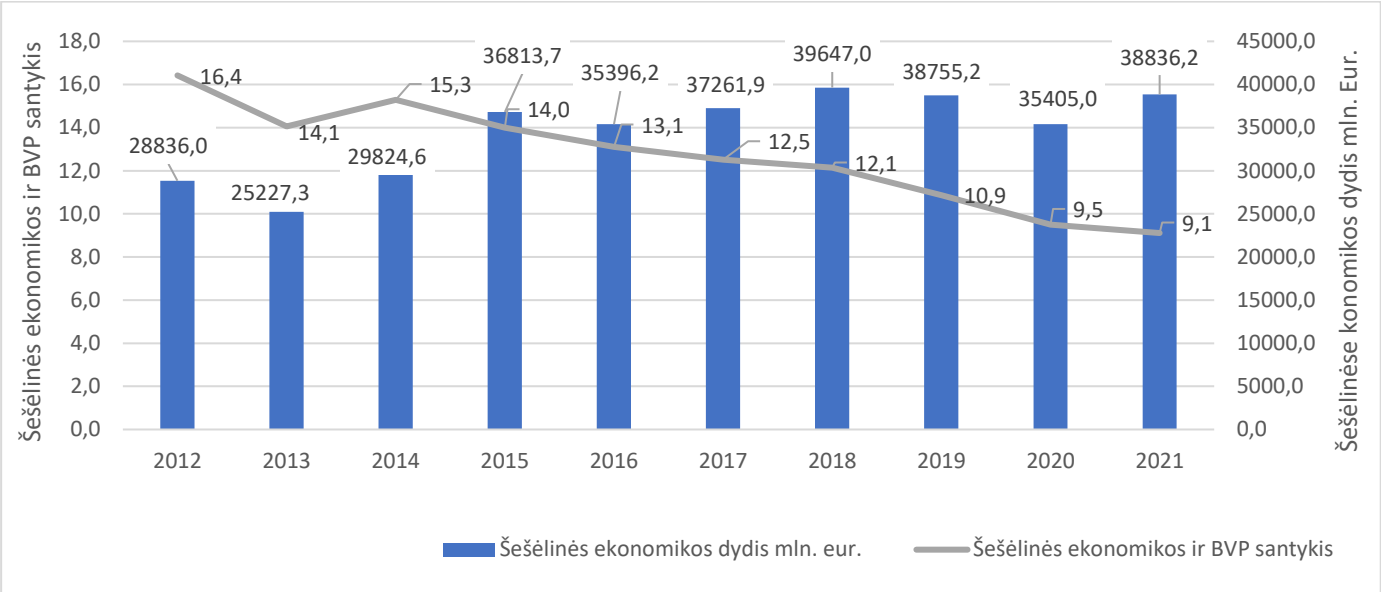
Antroji šalis pagal BVP 1 – am gyventojui yra Nyderlandai. Remiantis 5 pav., didžiausia šešėlinė ekonomika buvo 2019 metais ir siekė 109417,3 mln. eur. 2019 metais buvo ir didžiausias šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis 14,1 proc. Mažiausia šešėlinė ekonomika buvo 2021 metais ir siekė vos 11239,9

mln. eur. taip pat 2021 metais buvo mažiausias šešėlinės ekonomikos santykis ir siekė 1,3 proc. Tačiau šie duomenys gali neapspindėti tikrovės, nes 2021 metais Nyderlandų centrinis bankas išleido 9 kartus mažiau grynųjų nei 2020 metais, o grynųjų kiekis apyvartoje daro didžiulę įtaką šešėlinės ekonomikos skaičiavimams.

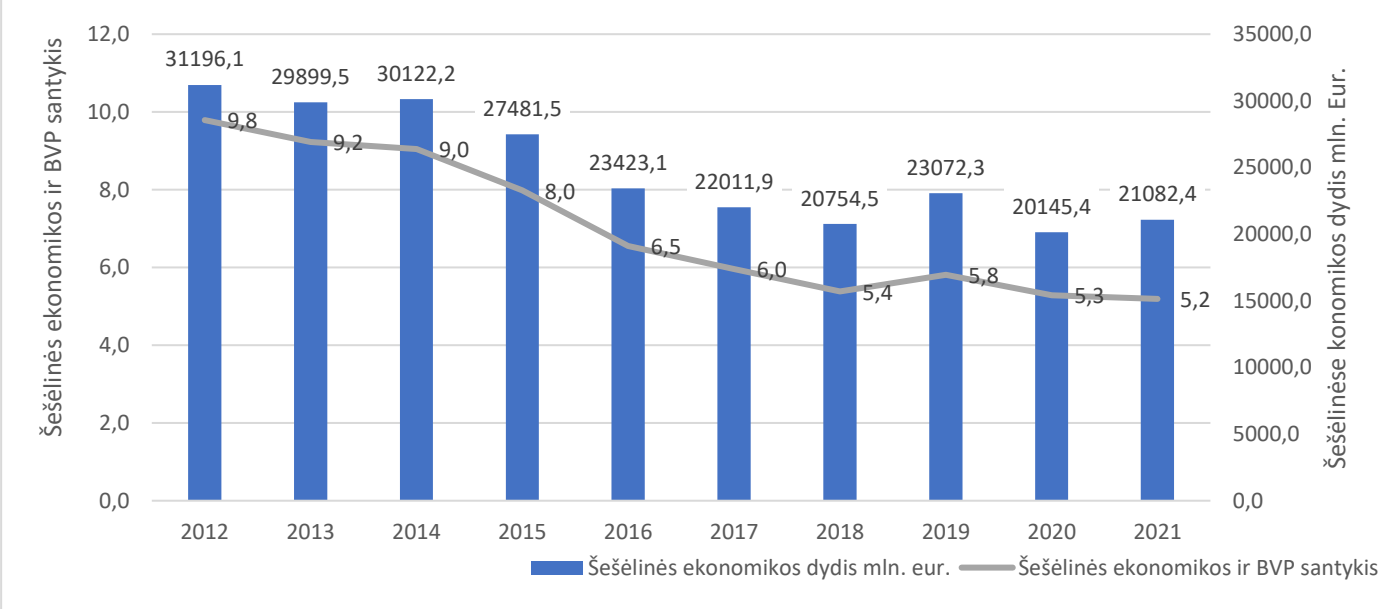
5 pav. Nyderlandų šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

Po Nyderlandų pagal BVP 1 – am gyventojui seka Airija. Remiantis 6 pav.,. galima pastebėti, kad aukščiausia šešėlinė ekonomika buvo 2018 metais ir siekė 39647 mln. eur. Tačiau aukščiausias šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis buvo 2012 metais. Žemiausias šešėlinė ekonomikos dydis buvo 2013 metais ir siekė 25227,3 mln. eur, žemiausias santykis buvo laikotarpio pabaigoje, 2021 metais ir siekė 9,1 proc. Nuo 2012 metų šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis mažėjo, kitaip tariant šešėlinė ekonomika šalyje mažėjo.

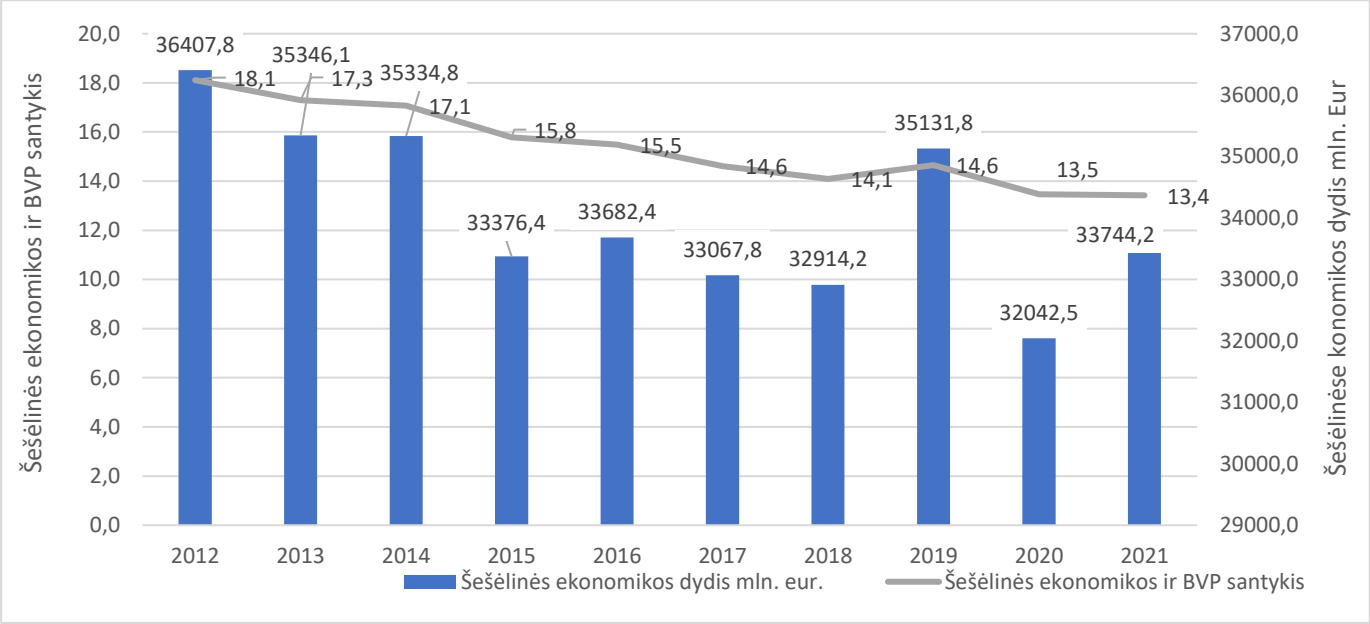
6 pav. Airijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

Austrijoje šešėlinė ekonomika mažėjo. Remiantis 7 pav., laikotarpio pradžioje šešėlinė ekonomika sudarė 9,8 proc. BVP, laikotarpio pabaigoje – 5,2 proc. Šešėlinės ekonomikos dydis buvo didžiausias 2012 metais ir siekė 31196,1 mln. eur., laikotarpio pabaigoje 21082,4 mln. eur. Taigi Austrijoje šešėlinė ekonomika mažėjo.

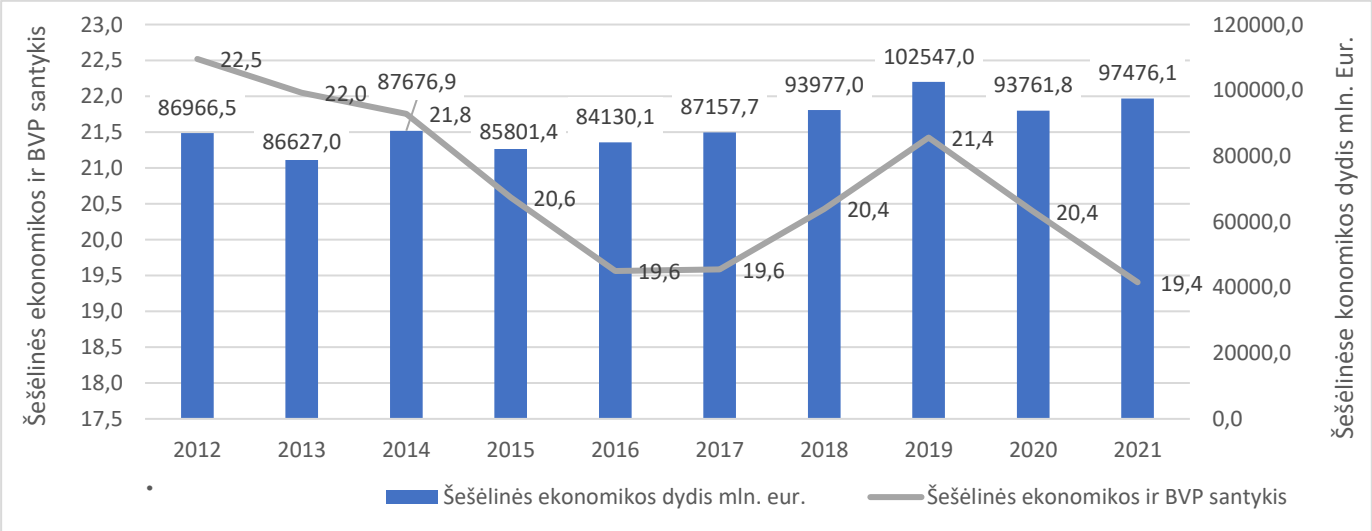
7 pav. Austrijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

Remiantis 8 pav., Suomijoje šešėlinės ekonomikos santykis su BVP taip pat mažėjo, didžiausias 18,1 proc. BVP, mažiausias 13,4 proc. BVP. Didžiausia šešėlinė ekonomika buvo 2012 metais – 36407,8 mln. eur. mažiausia 2020 metais, 32042,5 mln. eur.

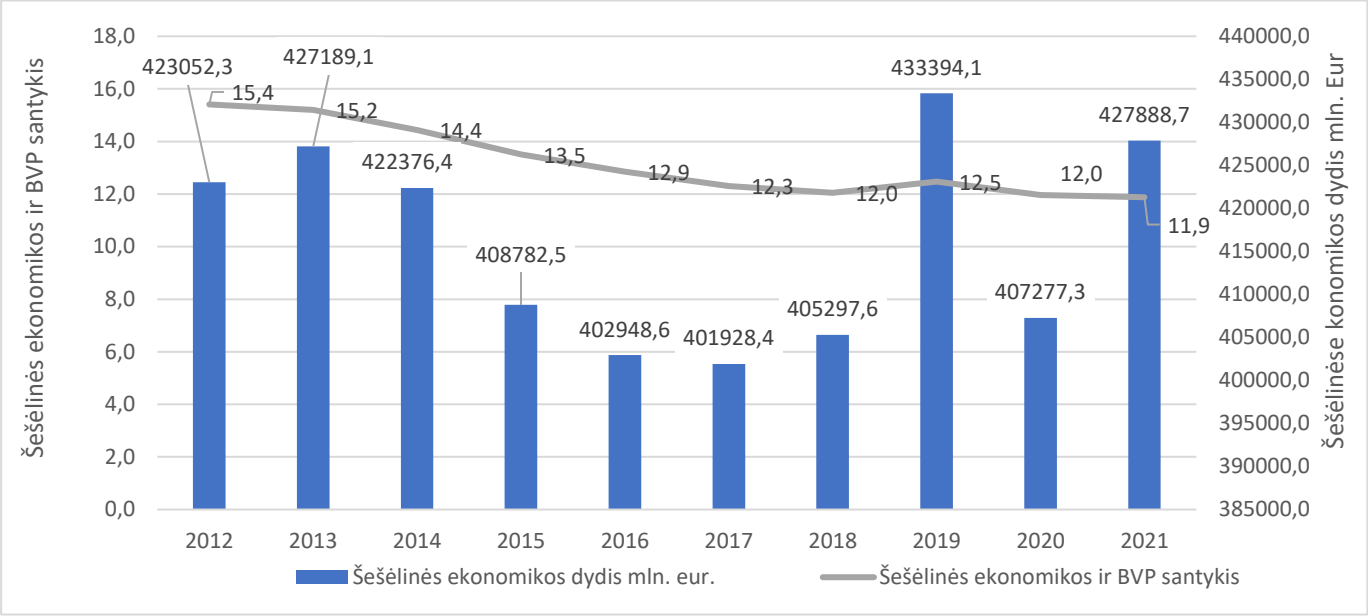
8 pav. Suomijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

Remiantis 9 paveikslu, Belgijoje šešėlinė ekonomika tai mažėjo, tai didėjo. Nuo 2012 metų iki 2017 metų šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis mažėjo, nuo 2016 iki 2019 metų didėjo, o nuo 2019 ,etų vėl yra matomas šešėlinės ekonomikos ir BVP santykio mažėjimas. dažiausias šis santykis buvo 2012 metais ir siekė 22,5 proc., mažiausias 2021 metais – 19,4 proc. Didžiausias šešėlinės ekonomikos dydis buvo 2019 metais – 35131,8 mln. eur. Mažiausias – 2020 metais – 32042,5 mln. eur.

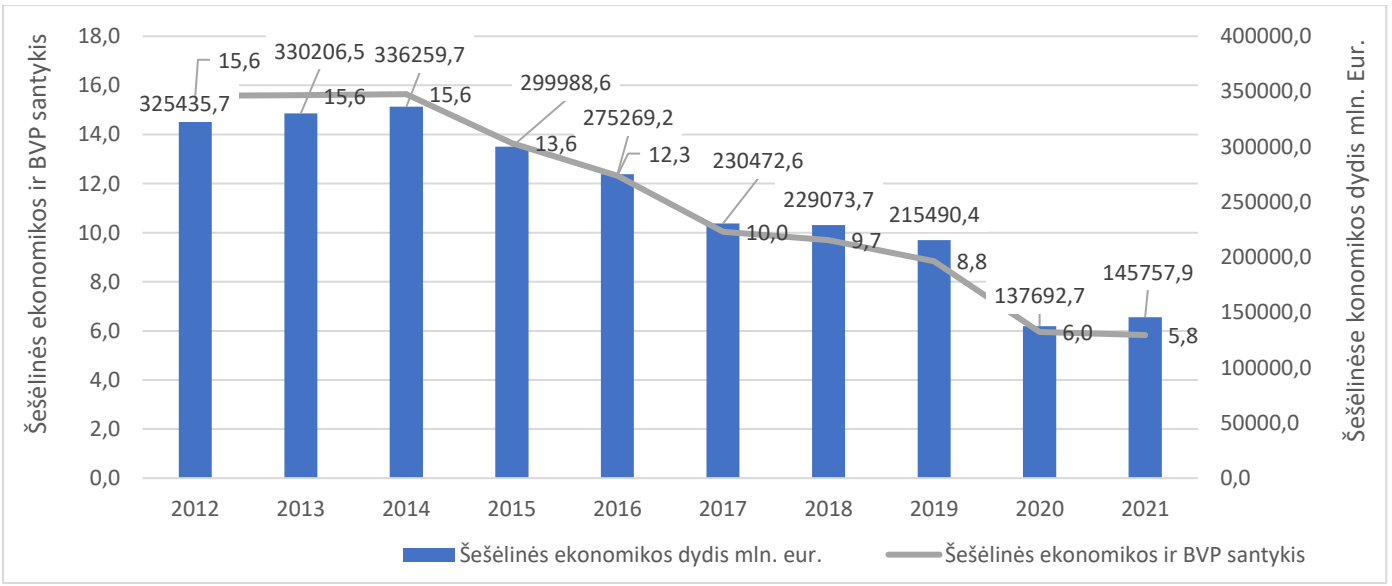
9 pav. Belgijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

Remiantis 10 pav., Vokietijoje šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis nuosekliai mažėjo, didžiausias buvo laikotarpio pradžioje ir siekė 15,4 proc. mažiausias – 11,9 proc. Didžiausia šešėlinė ekonomika buvo 2019 metais ir siekė 433394,1 mln. eur. mažiausia 2017 metais ir siekė 401928,4 mln. eur.

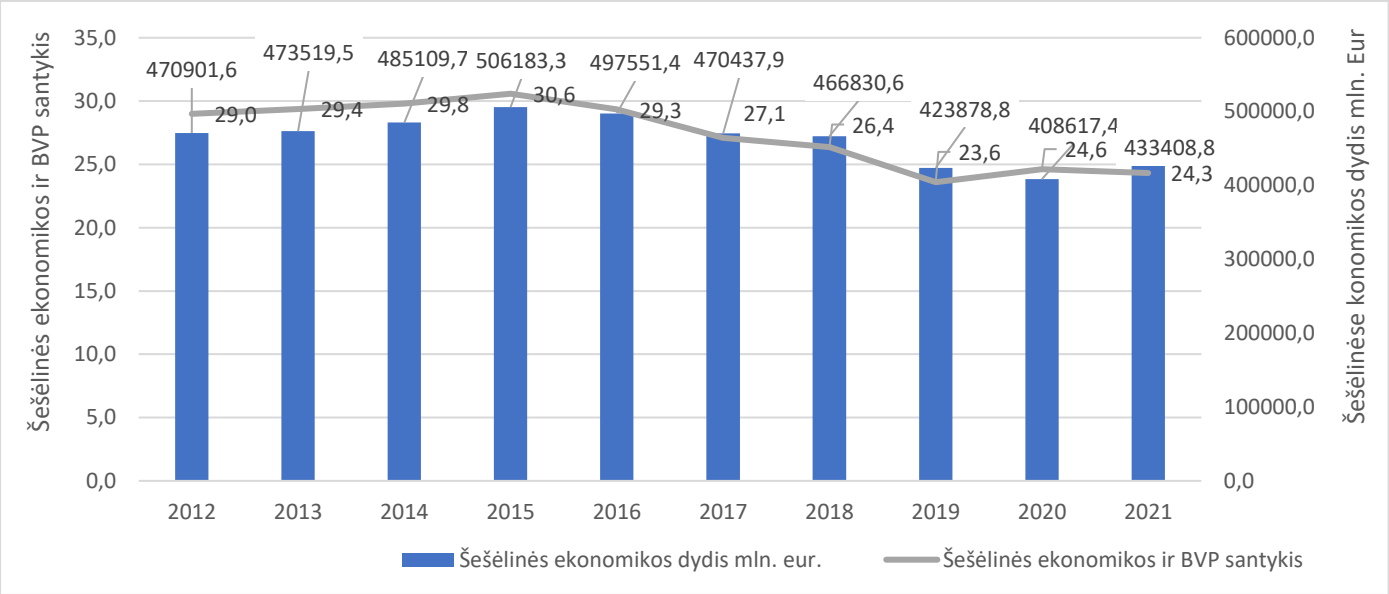
10 pav. Vokietijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

Remiantis 11 pav. Prancūzijoje šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis nuosekliai mažėjo, aukščiausias buvo laikotarpio pradžioje 2012, 2013 ir 2014 metais ir siekė 15,6 proc. Žemiausias laikotarpio pabaigoje ir siekė 5,8 proc. Aukščiausia šešėlinė ekonomika buvo 2014 metais ir siekė 336259,7 mln. eur, žemiausia 2021 m. – 145757,9 mln. eur.

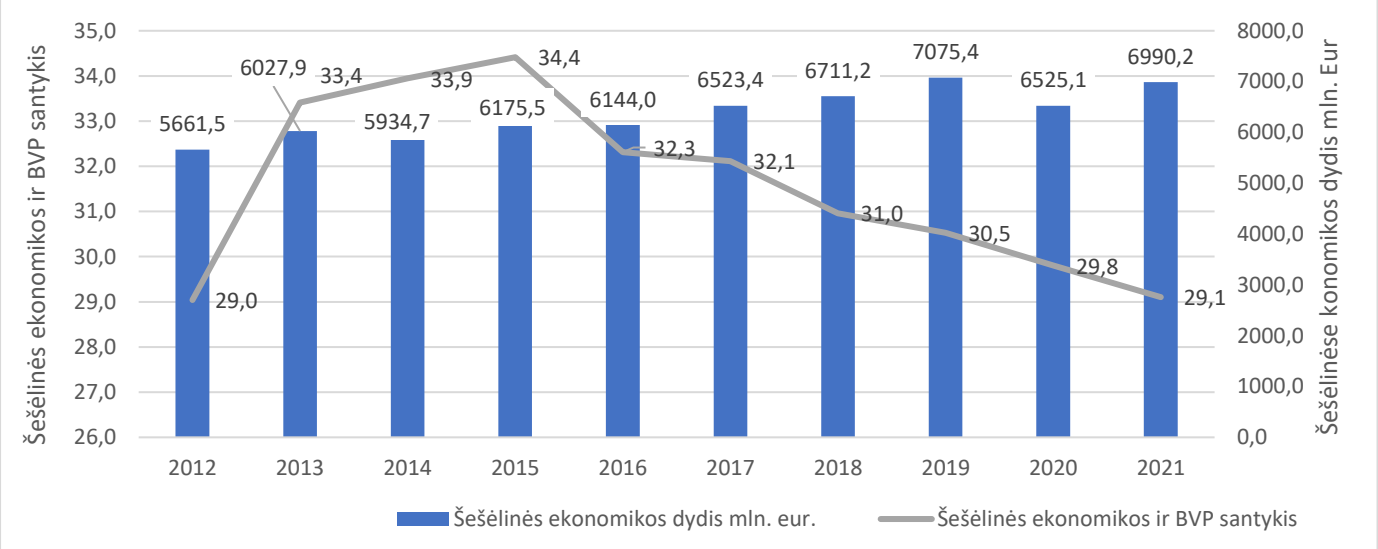
11 pav. Prancūzijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

Italijoje šešėlinės ekonomikos dydis ir santykis su BVP buvo didžiausias 2015 metais, šešėlinė ekonomika siekė 506183,3 mln. eur. ir sudarė 30,6 proc. BVP. Mažiausia šešėlinė ekonomika buvo 2020 metais – 408617,4 mln. eur. Mažiausias šešėlio ir BVP santykis buvo 2019 metais – 23,6 proc.

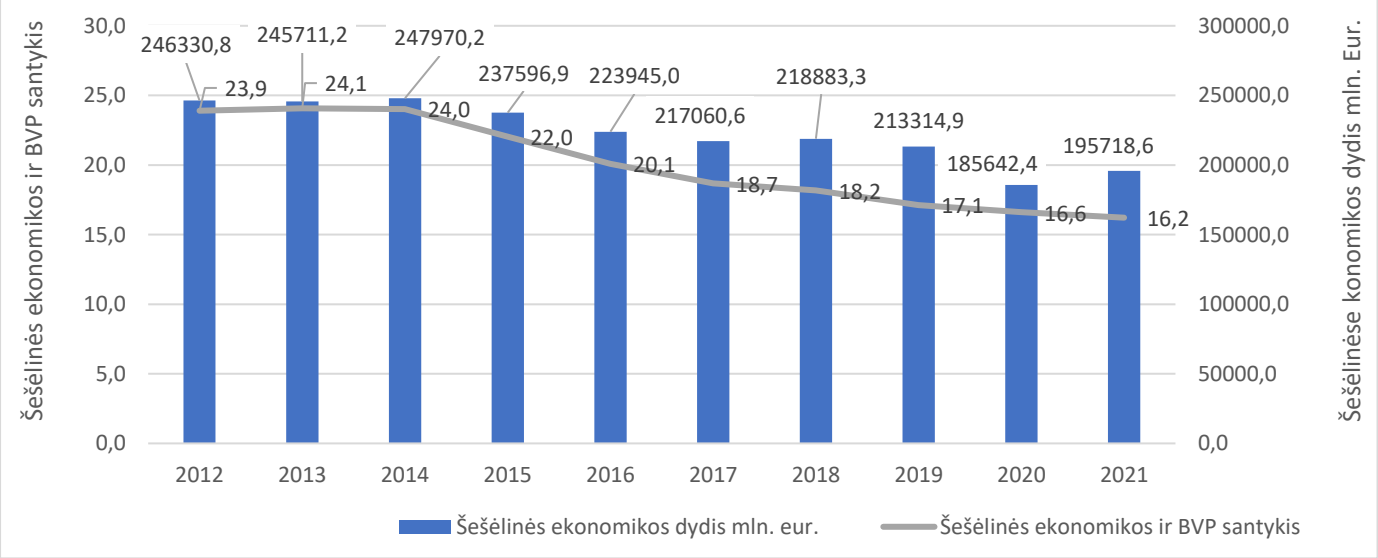
12 pav. Italijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

Remiantis 13 pav., Kipre šešėlinė ekonomika buvo didžiausia 2019 metais ir siekė 7075,4 mln. eur. mažiausia – 2014 metais – 5934,7 mln. eur. Mažiausias šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis buvo 2012 metais, 29 proc. didžiausias 2015 metais, 34,4 proc. Nuo 2015 metų yra stebimas šešėlinės ekonomikos Kipre mažėjimas.

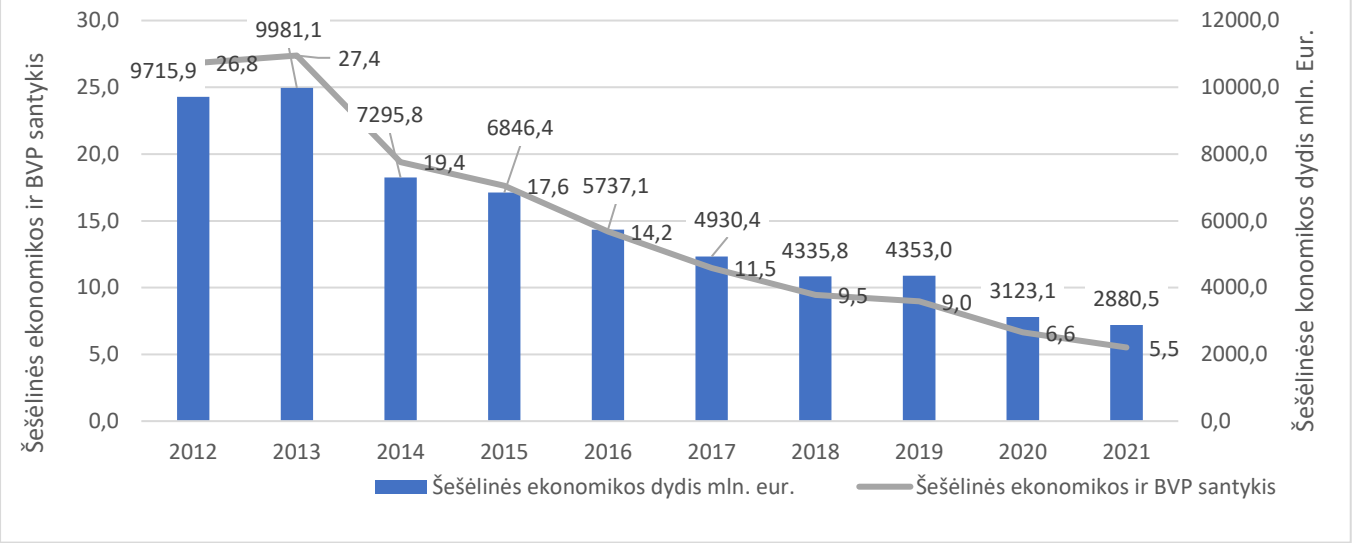
13 pav. Kipro šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

Ispanijoje šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis nuo 2014 metų mažėjo. Didžiausias buvo 2013 metais ir siekė 24,07 proc., mažiausias 2021 metais ir siekė 16,22 proc. Didžiausia šešėlinė ekonomika buvo 2013 metais – 245711,21 eur, mažiausia 2020 metais – 185642,40 mln. eur. (14 pav.).

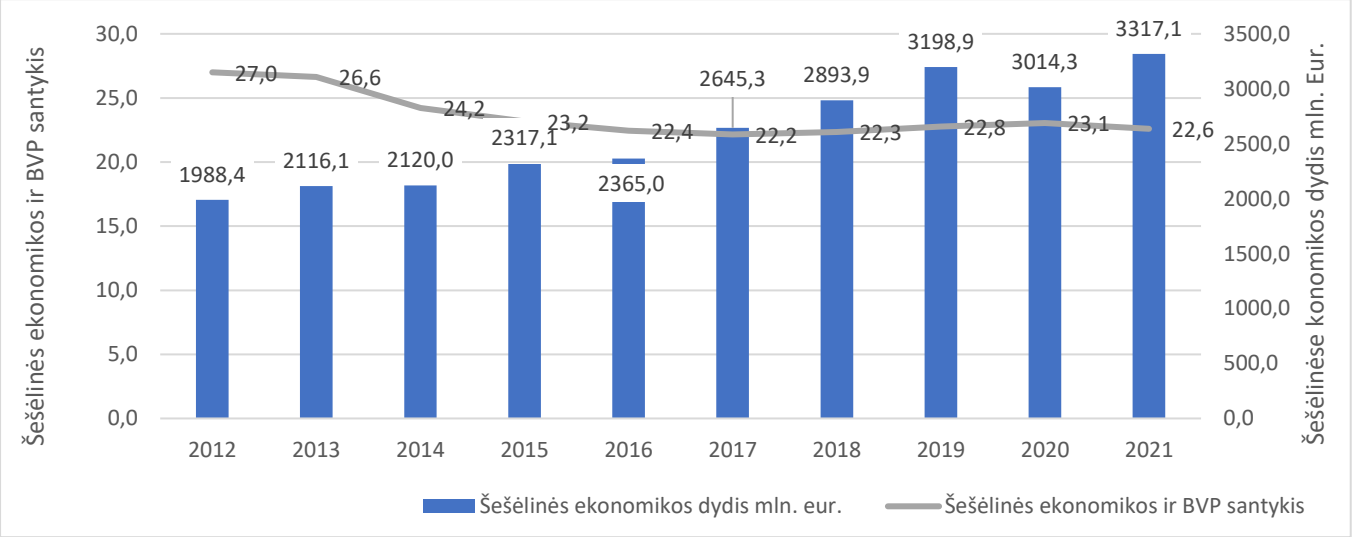
14 pav. Ispanijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

Remiantis 15 pav. Slovėnijoje šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis mažėjo nuo 2013 metų (27,4 proc.) iki pat laikotarpio pabaigos 2021 metų (5,5 proc.). Mažiausia šešėlinė ekonomika buvo 2020 metais – 3123,1 mln. eur. Didžiausia 2013 metais – 9981,1 mln. eur.

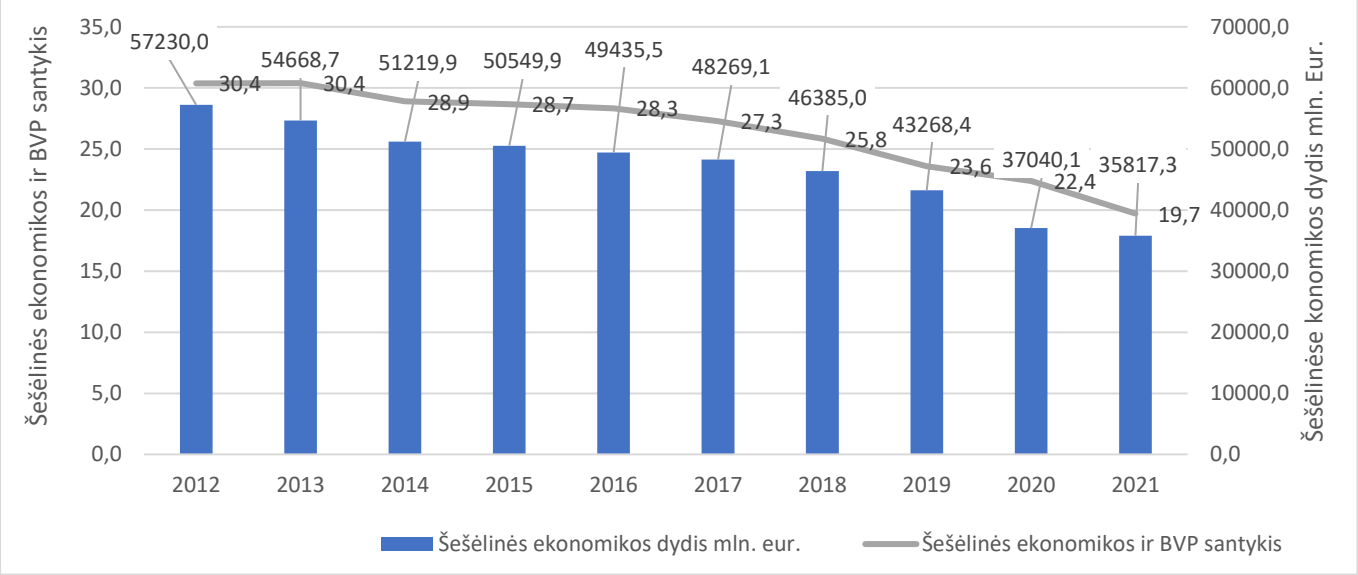
15 pav. Slovėnijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

Maltoje šešėlinė ekonomika augo. (16 pav.). Mažiausia buvo laikotarpio pradžioje 2012 metais – 1988,4 mln. eur. Didžiausia – 3317,1 mln. eur. Šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis mažėjo nuo 2012 metų iki 2018 metų, žemiausias buvo 2017 metais – 22,2 proc. Aukščiausias buvo 2012 metais – 27 proc.

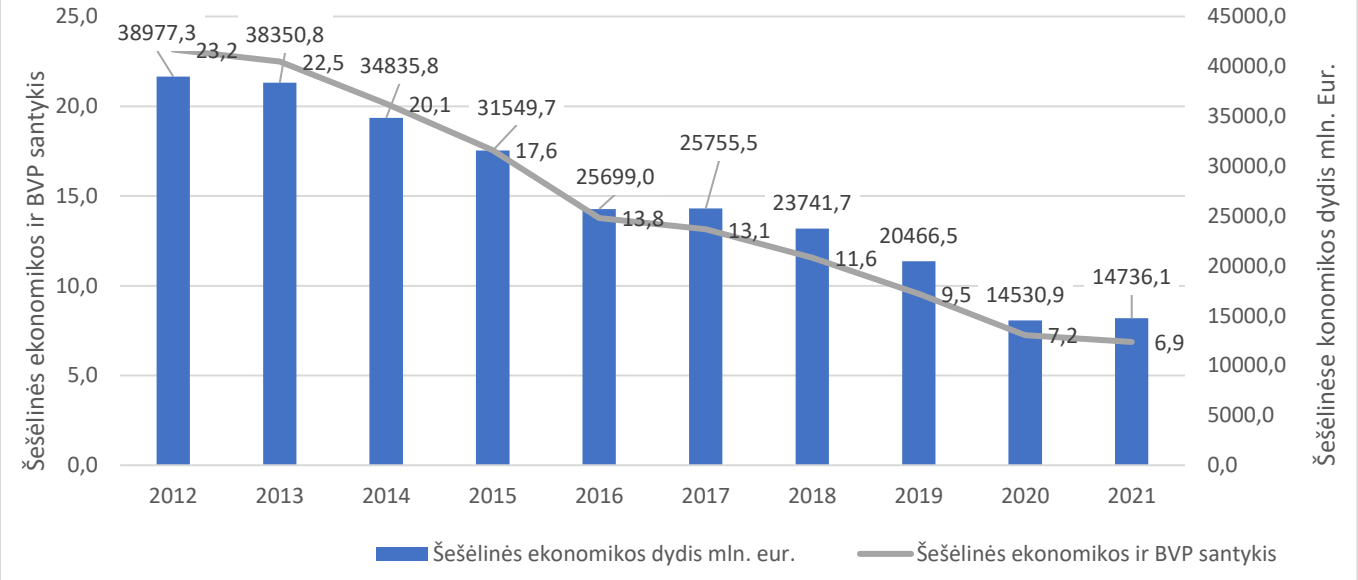
16 pav. Maltos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2011 - 2022 metais

Graikijoje šešėlinės ekonomikos dydis ir šešėlinės ekonomikos su BVP santykis analizuojam laikotarpiu mažėjo. Didžiausia šešėlinė ekonomika 2012 metais – 57230 mln. eur., mažiausia 2021 metais 35817,3 mln. eur. Didžiausias šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis 2012, 2013 metais – 30,4 proc. Mažiausias 2021 metais – 19,7 proc.

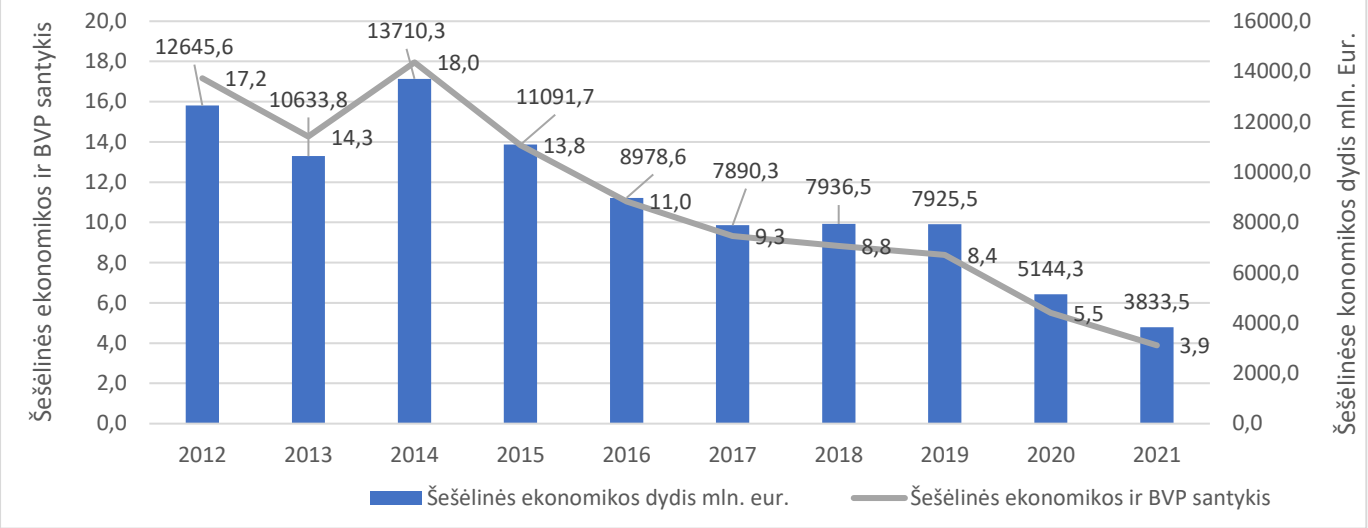
17 pav. Graikijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

Portugalijoje šešėlinė ekonomika taip pat mažėjo Aukščiausia buvo laikotarpio pradžioje, 2012 metais - 38977,3 mln. eur., žemiausia 2020 – 14530,9 mln. eur. Šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis taip pat mažėjo, aukščiausias buvo 2012 metais – 23,2 proc., žemiausias – 2021 metais – 6,9 proc.

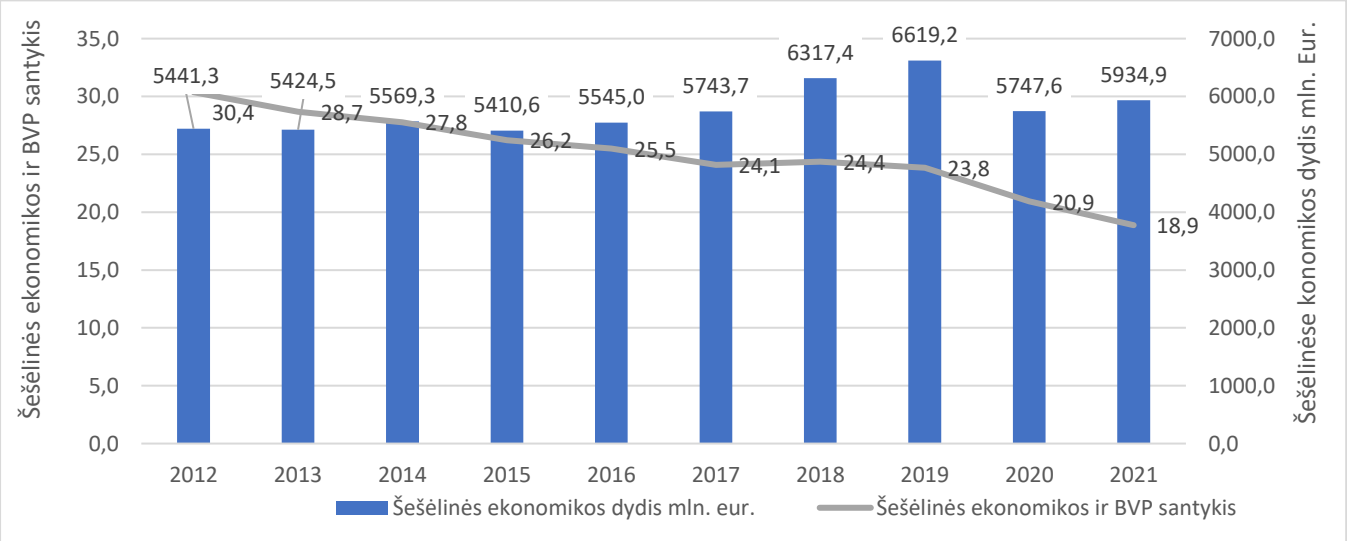
18 pav. Portugalijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

Slovakijoje šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis mažėjo nuo 2014 metų iki pat laikotarpio pabaigos. Aukščiausias buvo 2014 metais ir siekė 18 proc., žemiausias 2021 – 3,9 proc. 2014 metais buvo ir aukščiausia šešėlinė ekonomika – 13710,3 mln. eur, o 2021 – 3833,5 mln. eur. (19 pav.).

19 pav. Slovakijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

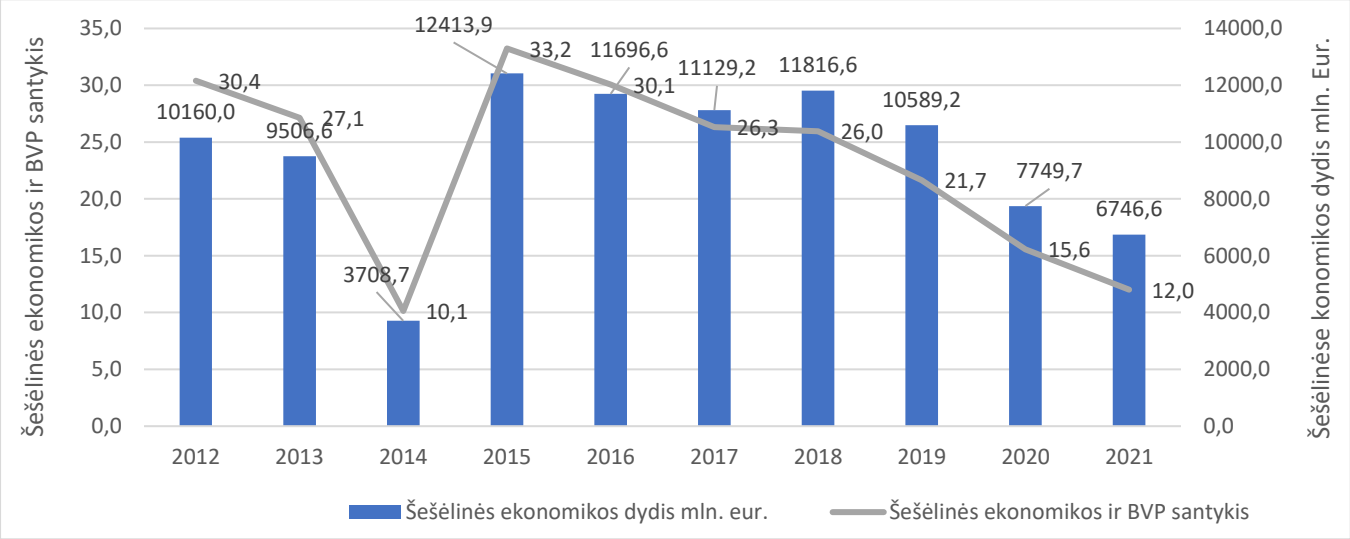
Estijoje nors šešėlinės ekonomikos dydis augo analizuojamu laikotarpiu, tačiau santykis su BVP mažėjo. Didžiausia šešėlinė ekonomika buvo 2019 metais – 66919,2 mln. eur. Mažiausia – 2012 metais ir siekė 5441,3 mln. eur. Didžiausią dalį BVP šešėlinė ekonomika sudarė 2012 metais – 30,4 proc. Mažiausią 2021 metais – 18,9 proc.

20 pav. Estijos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

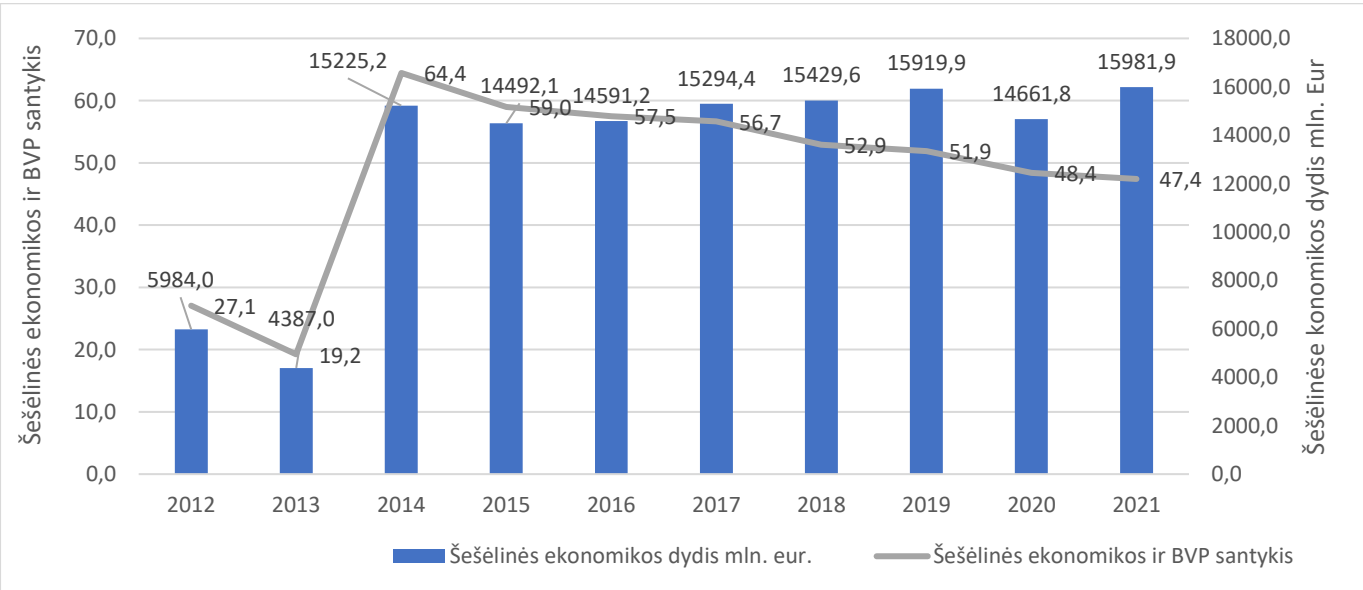
Lietuvoje šešėlinė ekonomika buvo labai sumažėjusi 2014 metais ir siekė tik 3708,7 mln. eur. Tačiau šie duomenys yra iškreipti, nes 2014 metais Lietuvoje buvo smarkiai sumažėjęs grynųjų pinigų kiekis apyvartoje, nes 2015 metais Lietuva pakeitė valiutą iš lito į eurą. Nuo 2015 metų yra stebimas šešėlinės ekonomikos ir BVP santykio mažėjimas, 2015 metais jis buvo 33,2 proc., laikotarpio pabaigoje

tik 12 proc. Didžiausias šešėlinės ekonomikos dydis taip pat buvo 2015 metais ir siekė 12413,9 mln. eur. Mažiausias 2021 metais – 6746,6 mln. eur.

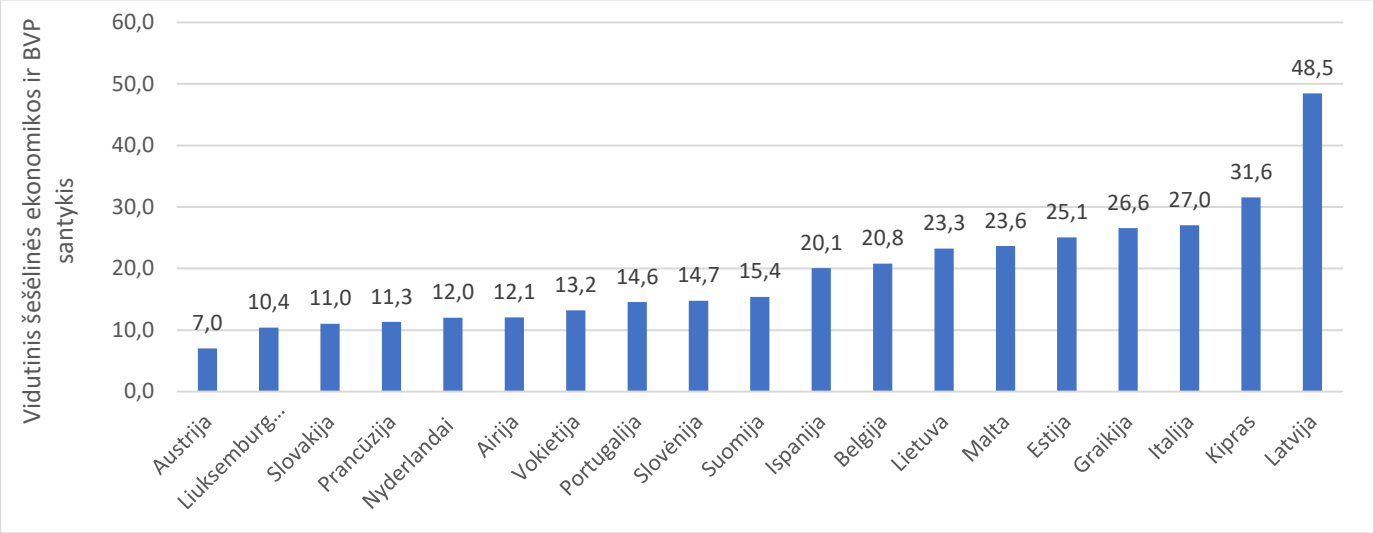
21 pav. Lietuvos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

Latvijoje buvo gauta viena didžiausių šešėlinių ekonomių, kadangi šalis 2014 metais pakeitė valiutą iš lato į eurą, tai galėjo turėti įtakos ir iškreipti duomenis. Remiantis 22 pav., didžiausia šešėlinė ekonomika buvo 2014 metais – 15225,2 mln. eur, mažiausia – 2013 metais ir siekė 4387 mln. eur. Didžiausias šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis buvo 2014 metais, iškart įsivedus eurą – 64,4 proc. mažiausias 2013 metais, prieš įsivedant eurą ir siekė – 19,2 proc.

22 pav. Lietuvos šešėlinės ekonomikos dydis mln. Eur. ir jos santykis su BVP, proc., 2012 - 2021 metais

23 pav., galima matyti koks buvo vidutinis šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis analizuojamu laikotarpiu, 2012 -2021 metais. Mažiausias santykis buvo Austrijoje ir siekė vos 7 proc. Liuksemburge, Slovakijoje ir Prancūzijoje vidutinis šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis buvo panašus, 10,4 proc., 11 proc. ir 11,3 proc. Po šių šalių išsirikiavo Nyderlandai, Airija, Vokietija , Portugalija, Slovakija ir Suomija, šių šalių BVP buvo tarp 12 – 15 proc. Šešėlinė ekonomika sudarė penktadalį ir daugiau šalies BVP Ispanijoje, Belgijoje, Lietuvoje ir Maltoje, 20,1 proc., 20,8 proc., 23,3 proc. ir 23,6 proc. Virš 25 proc. šešėlinė ekonomika sudarė Estijoje, Graikijoje, Italijoje ir Kipre, 25,1 proc., 26,6 proc., 27 proc. ir 31,6 proc. atitinkamai. Didžiausia šešėlinė ekonomika buvo Latvijoje ir siekė 48,5 proc.

23 pav. Vidutinis šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis proc. 2012 - 2021 metais

Taigi, analizuojamu laikotarpiu 2012 – 2021 metais didžiausias šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis buvo Baltijos šalyse (Latvijoje, Estijoje ir Lietuvoje) bei Pietų Europoje (Graikijoje, Italijoje ir Kipre). Mažiausiais šešėlinė ekonomika buvo centrinėje Europos dalyje (Slovakijoje, Austrijoje) bei vakarų Europoje (Liuksemburge ir Prancūzijoje).

3.2 Laimės ekonomikos indeksas Europos Sąjungos euro zonos valstybėse

Šiame skyriuje yra pristatomas asmeninės ir socialinės gerovės tyrimo rezultatai bei surinkta informacija apie laimės ekonomikos indeksus Europos Sąjungos euro zonos šalyse, remiantis „Pasaulinė laimės ataskaita“.

Mokslininkai Jeffrey, Abdallah ir Quick (2016) atliko asmeninės ir socialinės gerovės tyrimą ir praktiškai patikrino Easterlino (1995) ir Layard (1980) teorijas, kurios buvo aprašytos aukščiau. Laimės ekonomika, asmeninė gerovė, socialinė gerovė, yra labai artimos sąvokos, kurios persipina tarpusavyje. Atlikti tyrimai asmeninės ir socialinės gerovės tematika gali būti naudingi ir tiriant laimės ekonomiką. 2016

metais buvo atliktas tyrimas apie europiečių asmeninę ir socialinę gerovę. Mokslininkai Jeffrey, Abdallah ir Quick (2016) sutinka su kitų autorių (Easterlin 1995, Layard 1980) požiūriu, kad ekonomikos augimo skatinimas nedidina gerovės ekonomikos, nes pasiekus vidutinį materialinės gerovės lygį, teigiamas ryšys tarp ekonomikos augimo ir subjektyvios gerovės tampa nežymus ir nereikšmingas. Todėl mokslininkai Jeffrey, Abdallah ir Quick (2016), norėdami išsiaiškinti kas prisideda prie gerovės, atliko tyrimą. Buvo imami vienos valandos interviu iš asmenų sulaukusių 15 metų ir daugiau. Buvo apklaustos 29 Europos šalys (Danija, Norvegija, Šveicarija, Islandija, Suomija, Nyderlandai, Švedija, Izraelis, Vokietija, Belgija, Jungtinė Karalystė, Ispanija, Lenkija, Slovėnija, Kipras, Airija, Prancūzija, Italija, Slovakija, Čekijos Respublika, Estija, Kosovas, Portugalija, Lietuva, Albanija, Rusijos Federacija, Vengrija, Ukraina ir Bulgarija. Iš šių šalių buvo gauta per 54 000 interviu. Kadangi gerovė yra daugiadimensinė koncepcija todėl buvo užduoti 6 skirtingų sričių klausimai susiję su:

1. *gyvenimo pasitenkinimu*, kuris apima bendrus žmonių vertinimus, kaip gerai jiems sekasi gyvenime, įskaitant pasitenkinimo gyvenimu jausmą ir laimės jausmą apskritai.
2. *emocine savijauta*, apimant teigiamus kasdienius jausmus, tokius kaip laimė ir mėgavimasis gyvenimu bei neigiamus: nerimas ir prislėgta nuotaika.
3. *psichologine savijauta* (savarankiškumas, kompetencijos, įsitraukimas į veiklą, prasmės ir tikslų suvokimas, psichologinis atsparumas).
4. *energingumu*, apimant individo gerą miegą ir nusiteikimą susidoroti su gyvenimo keliamais iššūkiais.
5. *bendruomeniškumu*, susijusiu su žmogaus jausmais bendruomenės, kurioje jis gyvena, atžvilgiu, pasitikėjimu kitais žmonėmis, palaikymu ir bendruomenės jausmu.
6. *tarpasmeniniais santykiais*, žinojimas, kad gyvenime yra žmonių, siūlančių paramą, draugystę, pripažinimą, artumą.

Mokslininkai gavo rezultatus, kad šalyse, kurių pasitenkinimas gyvenimu yra aukščiausias, puikiai yra vertinamos ir kitos penkios gerovės sritys. Ir atvirkščiai, šalys, kurių pasitenkinimas gyvenimu žemiausias, užima žemesnę vietą ir pagal kitas penkias sritis.

Remiantis 24 pav. kuriame yra pavaizduoti šio tyrimo rezultatai, didžiausias pasitenkinimas gyvenimu 2016 metais buvo Danijoje, Norvegijoje ir Šveicarijoje, mažiausias Vengrijoje, Ukrainoje ir Bulgarijoje. Danija pirmavo ne tik ties didžiausio pasitenkinimo skiltimi, bet ir ties psichologine savijauta ir tarpasmeniniais santykiais. Emocinė savijauta geriausiai vertinama buvo Norvegijoje, blogiausiai – Albanijoje. Labiausiai bendruomeniška – Islandija, mažiausiai – Rusijos Federacija. Didžiausias energingumas nustatytas Šveicarijoje mažiausias Vengrijoje.

	Pasitenkinimas gyvenimu	Emocinė savijauta	Psichologinė savijauta	Bendruomeniškumas	Tarpasmeniniai santykiai	Energingumas
Danija	0.68	0.36	0.32	0.1	0.3	0.05
Norvegija	0.53	0.39	0.19	0.23	0.25	0.02
Šveicarija	0.52	0.16	0.21	0.14	0.23	0.17
Islandija	0.51	0.28	0.19	0.42	0.19	0.05
Suomija	0.51	0.22	0.16	-0.03	0.1	-0.06
Nyderlandai	0.46	0.2	0.16	0.04	0.16	-0.04
Švedija	0.41	0.24	0.13	0.15	0.22	0
Izraelis	0.31	0.04	0.17	0.03	0.07	0.11
Vokietija	0.31	0.18	0.18	0.08	0.24	0.1
Belgija	0.26	0.04	0.07	-0.02	0.01	-0.06
Jungtinė Karalystė	0.23	0.11	0.07	-0.02	0.05	-0.07
Ispanija	0.16	-0.04	-0.02	0.06	0.07	-0.14
Lenkija	0.11	0	0.1	-0.08	0.09	0.02
Slovėnija	0.08	0.27	0.1	-0.01	0.08	0.06
Kipras	0.07	-0.05	0.07	-0.14	0.16	0.12
Airija	0.03	0.23	0.12	0.19	0	0.09
Prancūzija	-0.01	-0.01	0.04	-0.06	0.09	0.07
Italija	-0.06	-0.16	-0.01	-0.06	-0.14	-0.06
Slovakija	-0.12	0.03	-0.14	-0.01	-0.15	0.03
Čekijos Respublika	-0.14	-0.01	-0.17	-0.14	-0.24	-0.03
Estija	-0.17	-0.06	-0.01	-0.08	-0.09	0.06
Kosovas	-0.21	-0.17	0.14	0.16	-0.06	0.07
Portugalija	-0.31	-0.07	-0.09	0.01	-0.1	0.15
Lietuva	-0.36	-0.28	-0.17	-0.12	-0.12	-0.12
Albanija	-0.38	-0.37	0.01	-0.14	-0.1	-0.05
Rusijos Federacija	-0.4	-0.23	-0.83	-0.45	-0.33	-0.04
Vengrija	-0.49	-0.3	-0.14	0.21	-0.16	-0.18
Ukraina	-0.55	-0.23	-0.18	-0.04	-0.25	-0.04
Bulgarija	-0.88	-0.24	-0.17	-0.08	0.06	0.03

Šaltinis: Europos socialinis tyrimas, 6-oji banga, 2016 (2.1 duomenų leidimas)

24 pav. Europos gyventojų asmeninės ir socialinės gerovės tyrimo rezultatai

Kadangi atlikti kokybiškus tyrimus laimės ekonomikos tematika Europos Sąjungos euro zonos šalyse yra gana sudėtinga, nes reikia apklausti asmeninis iš skirtingų valstybių, todėl laimės indeksas yra naudojamas iš „Pasaulio laimės ataskaita“. Ši ataskaita naudoja šiuos pagrindinius kriterijus: BVP 1 – am gyventojui, socialinę paramą, sveiko gyvenimo trukmę, laisvę pasirinkimams, dosnumą, korupcijos suvokimą. Remiantis pasauliniu laimės raportu ir pagal jį sudaryta 4 lentele, 2012 ir 2013 metais laimingiausia šalis iš Europos Sąjungos euro zonos valstybių buvo Nyderlandai, mažiausiai laimingi buvo Portugalijos gyventojai (2012 ir 2013 metais). 2014 metais nelaimingiausi buvo latviai. Nuo 2014 metų iki pat laikotarpio pabaigos laimingiausia visuomene buvo Suomijos gyventojai. Nuo 2015 iki 2021 metų (išskyrus 2016 metus, kai nelaimingiausi buvo portugalai) nelaimingiausi buvo Graikijos gyventojai.

Remiantis 4 lentele, Suomijoje nuo laikotarpio pradžios 2012 metų laimės ekonomikos situacija šalyje gerėjo iki 2020 metų, 2021 metais laimės ekonomikos dydis šiek tiek sumažėjo, didžiausia laimės ekonomika Suomijoje buvo 2020 metais. Nyderlanduose laimės ekonomika buvo nepastovi, tai augo, tai krito, bet pati didžiausia buvo laikotarpio pradžioje, 2012 metais. Austrijoje nuo 2012 iki 2017 laimės ekonomikos dydis mažėjo, 2017 – 2019 metai laimės ekonomika augo ir 2019 metų vėl pradėjo kristi, pati

didžiausia ekonomika buvo 2012 metais. Liuksemburge laimės ekonomika nuo 2012 metų iki 2017 metų mažėjo, o nuo 2016 metų iki laikotarpio pabaigos didėjo, pati didžiausia buvo laikotarpio pabaigoje 2021 metais. Airijoje laimės ekonomika mažėjo nuo 2012 metų iki 2016 metų, nuo 2016 metų iki 2019 metų augo ir vėl pradėjo mažėti, pati didžiausia laimės ekonomika Airijoje buvo 2019 metais. Vokietijoje laimės ekonomika buvo nepastovi, tiriamu laikotarpiu tai didėjo tai mažėjo, pati didžiausia buvo 2020 metais. Belgijoje laimės ekonomika nuo 2012 metų iki 2017 metų mažėjo, 2017 metais buvo išaugusi, po to iki pat laikotarpio pabaigos mažėjo. Pati didžiausia ekonomika buvo 2012 metais. Prancūzijoje laimės ekonomika mažėjo iki 2017 metų, o nuo 2017 iki laikotarpio pabaigos augo, o pati didžiausia buvo 2012 metais. Maltoje laimės ekonomika augo beveik visą laikotarpį, išskyrus 2020 metus ir didžiausia buvo 2019 metais. Ispanijoje laimės ekonomika tiriamuoju laikotarpiu augo, tačiau buvo sumažėjus 2017 ir 2021 metais, o didžiausia buvo 2020 metais. Slovakijoje laimės ekonomika augo, pati didžiausia buvo 2021 metais. Italijoje laimės ekonomika mažėjo nuo 2012 metų iki 2015 metų, nuo 2015 metų augo iki 2021 metų. Pati didžiausia buvo – 2020 metais. Slovėnijoje laimės ekonomika mažėjo nuo 2012 metų iki 2017 metų, o nuo 2017 metų augo. Pati didžiausia laimės ekonomika buvo – 2021 metais. Kipre laimės ekonomika mažėjo nuo 2012 iki 20116 metų, nuo 2016 metų laimės ekonomika augo iki 2021 metų, didžiausia buvo – 2012 metais. Lietuvoje laimės ekonomika augo visu analizuojamu laikotarpiu, išskyrus 2015 metus, kai buvo šiek tiek sumažėjusi. Pati didžiausia laimės ekonomika buvo 2021 metais. Estijoje laimės ekonomika augo visu analizuojamu laikotarpiu ir didžiausia buvo – 2021 metais. Latvijoje laimės ekonomika mažėjo nuo 2012 metų iki 2015 metų, o nuo 2015 metų augo. Pati didžiausia laimės ekonomika buvo 2021 metais. Estijoje ir Portugalijoje. kaip ir Latvijoje, laimės ekonomika didėjo ir pati didžiausia buvo 2021 metais. Graikijoje laimės ekonomika mažėjo iki 2015 metų, nuo 2015 metų augo, tik 2018 metais buvo sumažėjusi. Pati didžiausia buvo 2021 metais.

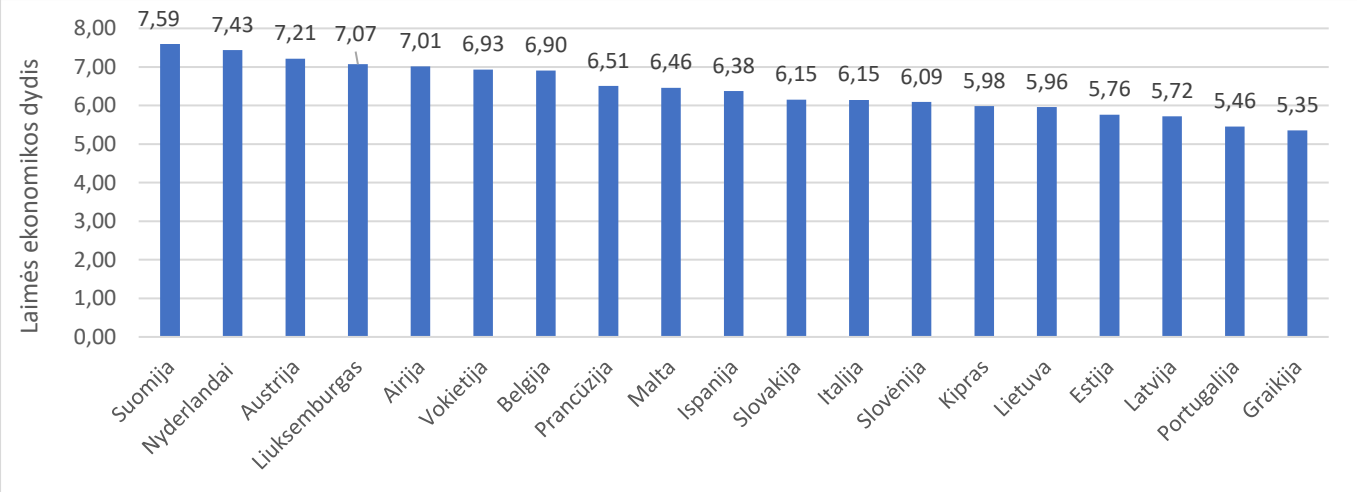
4 lentelė. Laimės ekonomikos vertinimas Europos Sąjungos euro zonos šalyse

	2012	*2013*	*2014*	*2015*	*2016*	*2017*	*2018*	*2019*	*2020*	*2021*
Suomija	7,389	7,398	7,406	7,413	7,469	7,632	7,769	7,809	7,842	7,821
Nyderlandai	7,512	7,445	7,378	7,339	7,377	7,441	7,488	7,449	7,504	7,415
Austrija	7,369	7,285	7,2	7,119	7,006	7,139	7,246	7,294	7,268	7,163
Liuksemburgas	7,054	7,000	6,946	6,871	6,863	6,91	7,09	7,238	7,324	7,404
Airija	7,076	7,008	6,94	6,907	6,977	6,977	7,021	7,094	7,085	7,041
Vokietija	6,672	6,711	6,75	6,994	6,951	6,965	6,985	7,076	7,155	7,034
Belgija	6,967	6,952	6,937	6,929	6,891	6,927	6,923	6,864	6,834	6,805
Prancūzija	6,764	6,67	6,575	6,478	6,442	6,489	5,592	6,664	6,69	6,687
Malta	5,964	6,133	6,302	6,488	6,527	6,627	6,726	6,773	6,602	6,447
Ispanija	6,322	6,326	6,329	6,361	6,403	6,31	6,354	6,401	6,491	6,476
Slovakija	5,969	5,982	5,995	6,078	6,098	6,173	6,198	6,281	6,331	6,391
Italija	6,021	5,985	5,948	5,977	5,964	6	6,223	6,387	6,483	6,467

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Slovėnija	6,06	5,954	5,848	5,768	5,758	5,948	6,118	6,363	6,461	6,63
Kipras	6,466	6,078	5,689	5,546	5,621	5,762	6,046	6,159	6,223	6,221
Lietuva	5,426	5,63	5,833	5,813	5,902	5,952	6,149	6,215	6,255	6,446
Estija	5,426	5,428	5,429	5,517	5,611	5,739	5,893	6,022	6,189	6,341
Latvija	5,406	5,252	5,098	5,56	5,85	5,933	5,94	5,95	6,032	6,18
Portugalija	5,101	5,102	5,102	5,123	5,195	5,41	5,693	5,911	5,929	6,016
Graikija	5,435	5,146	4,857	5,033	5,227	5,358	5,287	5,515	5,723	5,948

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės, remiantis World Happiness report, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 ir 2022 metų.

Remiantis 25 pav., 2012 – 2021 metais geriausia laimės ekonomikos situacija buvo Suomijoje 7,59 balai. Tuomet Nyderlandai (7,43); Austrija (7,21); Liuksemburgas (7,07); Airija (7,01); Vokietija (6,93); Belgija (6,90); Prancūzija (6,51); Malta (6,46); Ispanija (6,38); Italija (6,15); Slovakija (6,15); Slovėnija (6,09); Kipras (5,98); Lietuva (5,96); Estija (5,76); Latvija (5,72); Portugalija (5,46) ir patys nelaimingiausi Graikijos gyventojai (5,35) balai.

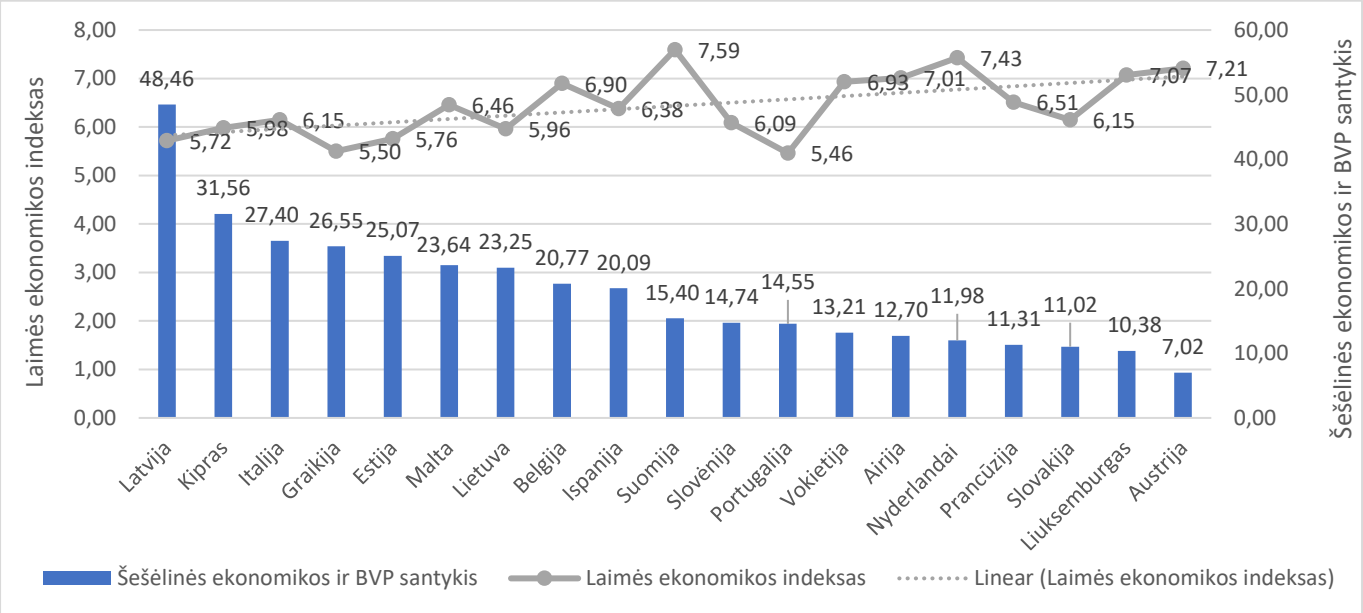
25 pav. Laimės ekonomikos dydis 2012 – 2021 metais

3.3 Šešėlinės ekonomikos ir laimės ekonomikos ryšys

Apskaičiavus šešėlinės ekonomikos mąstą ir santykį su BVP, aptarus laimės ekonomikos situaciją Europos Sąjungos euro zonos šalyse, šiame poskyryje bus pateiktas šešėlinės ekonomikos ir laimės ekonomikos ryšys.

Remiantis 26 pav. galima pastebėti tendenciją, kad mažėjant šešėlinės ekonomikos ir BVP santykiui, laimės ekonomikos indeksas didėja. Tai geriausiai atsispindi Vokietijos, Airijos, Nyderlandų. Prancūzijos, Slovakijos ir Austrijos šalių pavyzdžiu, šiose šalyse vyrauja mažiausias šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis ir šios šalys pasižymi aukščiausiais laimės indeksais. Latvijoje, Kipre, Italijoje, Graikijoje ir Maltoje, šalyse kuriose yra didžiausias šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis, laimės indeksai yra vieni

mažiausių. Šios tendencijos išimtimi yra Suomijos ir Portugalijos atvejai. Suomijoje laimės ekonomikos indeksas yra pats aukščiausias, tačiau pagal šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis Suomijoje yra vidutinis, o ne vienas iš žemiausių. Portugalijos atveju šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis nėra pats aukščiausias, tačiau laimės ekonomikos indeksas yra pats mažiausias.

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės.

26 pav. Šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis bei laimės ekonomikos indeksas 2012 – 2021 metais ES euro zonos šalyse

Išsiaiškinus, kad yra ryšys tarp šešėlinės ir laimės ekonomikos, bus pateikti Granger priežastingumo tyrimo rezultatai pagal Dumitrescu ir Hurlin (2012) nustatyti ar šešėlinė ekonomika yra priežastis laimės ekonomikai. Ryšio apskaičiavimui yra naudojama EViews programa ir jos versija studentams (EViews 12 Student Version Lite).

Remiantis 27 pav., vidutinė šešėlinė ekonomika Europos Sąjungos euro zonos šalyse 2012 – 2021 metais sudarė 19,43 proc. šalių BVP. O vidutinis laimės indeksas buvo 6,43 balai. Šešėlinės ekonomikos ir BVP santykio mediana buvo 17,24 proc., o laimės 6,40. Didžiausia šešėlinė ekonomika buvo tuomet, kai sudarė 64,44 proc. šalies BPV, o mažiausia, kai sudarė 1,32 proc. Didžiausias laimės ekonomikos indeksas šalyje buvo 7,84 balai, mažiausias – 4,86. Standartinis nuokrypis šešėlinėje ekonomikoje – 10,74, o laimės ekonomikoje – 0,69. Asimetrijos koeficientas buvo didesnis šešėlinės ekonomikos ir BVP santykio duomenyse ir siekė 1,47, o laimės ekonomikoje (-0,89). Ekscesas taip pat buvo didesnis tarp šešėlinės ekonomikos duomenų ir siekė 6,26, o laimės ekonomikoje siekė 2,19. Jarque Bera koeficientas leidžiantis nustatyti ar asimetrijos koeficientas ir ekscesas atitinka normalųjį pasiskirstymą, laimės ekonomikoje jis

siekė 153,05, šešėlinėje – 5,41. Stebėjimų skaičius yra vienodas, nes lyginama tų pačių 19 šalių duomenys 10 – ties metų periode.

Sample: 2012 2021

	SHADOWE...	HAPPINESS...
Mean	19.42719	6.427074
Median	17.23465	6.402000
Maximum	64.44325	7.842000
Minimum	1.312521	4.857000
Std. Dev.	10.74278	0.690250
Skewness	1.474371	-0.088023
Kurtosis	6.261518	2.192236
Jarque-Bera	153.0496	5.410837
Probability	0.000000	0.066842
Sum	3691.165	1221.144
Sum Sq. Dev.	21811.97	90.04824
Observations	190	190

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės.

27 pav. Duomenų aprašomoji statistika

Tyrime yra naudojamas angl. panel unit root testas, kuriuo siekiama nustatyti kintamųjų, tai yra šešėlinės ekonomikos ir laimės ekonomikos duomenų stacionarumas šiais metodais: Levin, Lin ir Chu (2002), Im, Pesaran and Shin (2003), Fisher-type tests using ADF ir PP tests Choi (2001). Remiantis 28 pav. visos p reikšmės yra didesnės už reikšmingumo lygmenį $\alpha = 0,05$, tai reiškia, kad duomenys nėra stacionarūs. Kadangi duomenys nėra stacionarūs yra reikalinga atlikti duomenų 1 lygio diferencijavimą.

Panel unit root test: Summary
Series: HAPPINESS_ECONOMY
Date: 11/29/22 Time: 11:37
Sample: 2012 2021
Exogenous variables: Individual effects
User-specified lags: 1
Newey-West automatic bandwidth selection and Bartlett kernel
Balanced observations for each test

Method	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Null: Unit root (assumes common unit root process)				
Levin, Lin & Chu t*	-0.80980	0.2090	19	152
Null: Unit root (assumes individual unit root process)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	1.15329	0.8756	19	152
ADF - Fisher Chi-square	29.8174	0.8259	19	152
PP - Fisher Chi-square	22.7884	0.9758	19	171

** Probabilities for Fisher tests are computed using an asymptotic Chi-square distribution. All other tests assume asymptotic normality.

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės.

28 pav. Laimės ekonomikos stacionarumas

Remiantis 29 pav., visų metodų p reikšmės yra mažesnės už 0,05, tai reiškia, kad duomenys yra stacionarūs.

Panel unit root test: Summary
Series: D(HAPPINESS_ECONOMY)
Date: 11/29/22 Time: 11:40
Sample: 2012 2021
Exogenous variables: Individual effects
User-specified lags: 1
Newey-West automatic bandwidth selection and Bartlett kernel
Balanced observations for each test

Method	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Null: Unit root (assumes common unit root process)				
Levin, Lin & Chu t*	-8.55146	0.0000	19	133
Null: Unit root (assumes individual unit root process)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	-2.84338	0.0022	19	133
ADF - Fisher Chi-square	73.2996	0.0005	19	133
PP - Fisher Chi-square	74.5313	0.0004	19	152

** Probabilities for Fisher tests are computed using an asymptotic Chi -square distribution. All other tests assume asymptotic normality.

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės.

29 pav. Laimės ekonomikos duomenų diferencijavimas

Atlikus laimės ekonomikos duomenų stacionarumo tikrinimą yra tikrinami šešėlinės ekonomikos duomenys, remiantis 30 pav. p reikšmės yra didesnės už reikšmingumo lygmenį $\alpha = 0,05$, tai reiškia, kad duomenys nėra stacionarūs. Kadangi duomenys nėra stacionarūs yra reikalinga atlikti duomenų diferencijavimą.

Panel unit root test: Summary
Series: SHADOW_ECONOMY
Date: 11/29/22 Time: 11:47
Sample: 2012 2021
Exogenous variables: Individual effects
User-specified lags: 1
Newey-West automatic bandwidth selection and Bartlett kernel
Balanced observations for each test

Method	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Null: Unit root (assumes common unit root process)				
Levin, Lin & Chu t*	-8.05230	0.0000	19	152
Null: Unit root (assumes individual unit root process)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	-1.02812	0.1519	19	152
ADF - Fisher Chi-square	66.6953	0.0027	19	152
PP - Fisher Chi-square	28.5083	0.8680	19	171

** Probabilities for Fisher tests are computed using an asymptotic Chi -square distribution. All other tests assume asymptotic normality.

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės.

30 pav. Šešėlinės ekonomikos stacionarumas

Atlikus 1 šešėlinės ekonomikos duomenų diferencijavimą, remiantis 31 pav., visų metodų p reikšmės yra mažesnės už 0,05, tai reiškia, kad duomenys yra stacionarūs.

Panel unit root test: Summary
Series: D(SHADOW_ECONOMY)
Date: 11/29/22 Time: 11:50
Sample: 2012 2021
Exogenous variables: Individual effects
User-specified lags: 1
Newey-West automatic bandwidth selection and Bartlett kernel
Balanced observations for each test

Method	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Null: Unit root (assumes common unit root process)				
Levin, Lin & Chu t*	-23.6907	0.0000	19	133
Null: Unit root (assumes individual unit root process)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	-5.05708	0.0000	19	133
ADF - Fisher Chi-square	86.1010	0.0000	19	133
PP - Fisher Chi-square	117.167	0.0000	19	152

** Probabilities for Fisher tests are computed using an asymptotic Chi -square distribution. All other tests assume asymptotic normality.

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės.

31 pav. Šešėlinės ekonomikos duomenų diferencijavimas

Remiantis Dumitrescu Hurlin (2012), nulinė hipotezė yra priimama jeigu p > 0,05. Todėl remiantis 32 pav. hipotezė, kad šešėlinė ekonomika nėra priežastis laimės ekonomikai yra atmetama, nes 1.E-14< 0,05. Tai reiškia, kad šešėlinė ekonomika veikia laimės ekonomiką Europos Sąjungos euro zonos šalyse. Antroji hipotezė teigia, kad laimės ekonomika nėra homogeniška priežastis šešėlinei ekonomikai ir ši hipotezė yra priimama, nes p > 0,05, p = 0.7974.

Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Causality Tests
Date: 12/03/22 Time: 01:53
Sample: 2012 2021
Lags: 1

Null Hypothesis:	W-Stat.	Zbar-Stat.	Prob.
SHADOW does not homogeneously cause HAPPIN	7.42963	7.70598	1.E-14
HAPPINESS does not homogeneously cause SHA	1.69752	0.25669	0.7974

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės.

32 pav. Dumitrescu Hurlin panelinių duomenų priežastingumo testas

Taigi, apskaičiavus šešėlinės ekonomikos mastus, jos santykį su BVP, palyginus laimės ekonomikos indeksus, galima pastebėti, kad 2012 – 2021 metais Europos Sąjungos euro zonos šalyse

didžiausias šešėlinės ekonomikos ir BVP santykis buvo Latvijoje, mažiausias – Austrijoje. Didžiausias laimės indeksas analizuojamu laikotarpiu buvo Suomijoje, mažiausias Graikijoje. Sugretinus gautus duomenimis buvo pastebima tendencija, kad mažėjant šešėlinei ekonomikai, didėja laimės indeksas. O remiantis Granger priežastingumo testo rezultatais pagal Dumitrescu Hurlin (2012), buvo patvirtinta hipotezė, kad šešėlinė ekonomika veikia laimės ekonomiką.

IŠVADOS IR SIŪLYMAI

1. Šešėlinė ekonomika tai ekonominė veikla, kuri yra slepiama, grįsta neteisėtu ekonominiu santykiu, besikuriančiu tarp asmenų, asmenų grupių, institucinių vienetų, vykdoma pažeidžiant darbo ar kitus įstatymus, orientuota į pajamas ar išlaidas, kurios yra gaunamos ar patiriamos apeinant vyriausybės reguliavimą, siekiant išvengti mokesčių mokėjimo. Šią veiklą sukelia: mokesčių našta, aukštas reguliavimo lygis, sudėtinga mokesčių sistema, žemas viešojo sektoriaus aptarnavimo lygis, mažėjantis BVP 1- am gyventojui, didėjantis nedarbo lygis ir korupcija. Kiekviena pasaulio valstybė siekia savo šalyje turėti kuo mažesnį šešėlinės ekonomikos mastą, nes šešėlinė ekonomika sukelia šiuos neigiamus padarinius: oficialus BVP mažesnis už faktinį, valstybės lėšų mažinimas, iškreipta konkurencinė aplinka, iškreipta darbo rinkos aplinka, mažesnės pensijos ir pašalpos šešėlinės ekonomikos dalyviams, darbo saugos reikalavimų nesilaikymas, didesnis apmokestinimas ir neigiamas ekonominis efektyvumas. Tobulėjant technologijoms ir besikeičiant žmonių įpročiams atsirado ir palyginti nauja šešėlinės ekonomikos forma – skaitmeninė šešėlinė ekonomika, kurios pagrindinis bruožas yra operacijų greitis.

2. Laimės ekonomikos apibrėžtis keitėsi, iš pradžių buvo manoma, kad daugiau pajamų, daugiau laimės, vėliau ši sąvoka buvo išplėsta. Šiandieninis laimės ekonomikos supratimas gali būti grindžiamas įvairiomis dedamosiomis, laimės ekonomiką skatina aukštesnės pajamos, darbo turėjimas, žemas nedarbo lygis, žemas pajamų nelygybės rodiklis, saugi aplinka (terorizmo nebuvimas), patrauklūs, jaukūs miestai, paskutiniųjų amžių atradimai, nepriklausomybė bei savarankiškas darbas, religija, savanorystė ir pagalba kitiems. Vienas labiausiai diskutuotinų laimės komponentų yra pajamos. Easterlino paradoksas teigia, kad bendrųjų pajamų didinimas nepadidina visų laimės, tačiau yra mokslininkų, kurie teigia, kad tik pasiekus tam tikrą ribą pajamų, laimės lygis nebesikeičia. Kiti mokslininkai teigia, kad žmonės gyvendami aukštesnės ekonomikos šalyje prie to pripranta ir prisitaiko, todėl tai nedidina laimės ekonomikos. Taigi, skirtingi autoriai skirtingai vertina laimės ekonomikos ir pajamų ryšį. Mokslinių tyrimų apžvalga parodė, kad įvairiose prenumeruojamuose duomenų bazėse yra daugiausiai paplitusių tyrimų, susijusių su laimės ekonomikai būdingomis sąvokomis (bedžiaugsmė ekonomika, atspari ekonomika ir kt.). Kiti tyrimai yra susiję su laimės ekonomika ir kitais ekonominiais įvykiais (nelygybe, finansiniais sunkumais) arba – susiję su laimės ekonomika/gyvenimo kokybe tam tikrose vietovėse, dažniausiai Europos regione. Tačiau dar nėra atlikta daug tyrimų apie COVID-19 pandemiją ir karą Ukrainoje, kurie taip pat daro neigiamą įtaką laimės ekonomikai.

3. Šešėlinės ekonomikos mastui Europos Sąjungos euro zonos valstybėse apskaičiuoti buvo naudojamas Gutmann pinigų paklausos metodas. Šį metodą yra gana paprasta taikyti, nes yra reikalingi tik

4 kintamieji (indėlių skaičius, grynųjų pinigų kiekis apyvartoje, bazinių metų pinigų paklausa ir šalies bendrasis vidaus produktas). Šiuos statistinius duomenis, galima rasti Europos Centriniame banke, šalių centriniuose bankuose, pasaulio banke ir Eurostat duomenų bazėje. Tyrimo laikotarpis buvo pasirinktas 10 metų trukmės, 2012 – 2021 metai, remiantis ankstesnių mokslinių tyrimų praktika ir siekiant išlaikyti tyrimo naujumą ir aktualumą. Pagrindinis šio tyrimo metodo trūkumas yra baziniai metai, kurie iškreipti šešėlinės ekonomikos rezultatus, nes turi didžiulę įtaką šešėlinės ekonomikos skaičiavimuose. Atlikus tyrimą buvo gauti rezultatai, kad pati didžiausia šešėlinė ekonomika analizuojamu laikotarpiu yra Latvijoje ir sudaro beveik pusę šalies BVP. Kipre, Italijoje, Graikijoje ir Estijoje laimės ekonomika sudarė beveik trečdalį šalių BVP. Maltoje, Lietuvoje, Belgijoje, Ispanijoje ir Suomijoje šešėlinė ekonomika apie penktadalį šalies BVP. Liuksemburge, Slovakijoje, Prancūzijoje, Nyderlanduose, Airijoje, Vokietijoje, Portugalijoje ir Slovėnijoje šešėlinė ekonomika sudarė nuo 10 iki 15 proc. šalių BVP. Pati mažiausia šešėlinė ekonomika buvo Austrijoje. Laimės ekonomikos indeksai buvo naudojami iš „Pasaulio laimės ataskaitos“. Didžiausi laimės indeksai buvo Suomijoje, Nyderlanduose, Austrijoje, Liuksemburge ir Airijoje ir siekė virš 7 balų. Vokietijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, Maltoje, Ispanijoje, Italijoje, Slovakijoje ir Slovėnijoje siekė virš 6 balų. Kipre, Lietuvoje, Estijoje, Latvijoje, Graikijoje ir Portugalijoje laimės indeksas siekė virš 5 balų. Taikant grafinės analizės metodą, buvo patvirtina hipotezė, kad šešėlinės ekonomikos mastai yra mažesni šalyse, kuriose yra didesnė laimės ekonomika. O naudojant Granger priežastingumo ryšį pagal Dumitrescu ir Hurlin (2012) buvo nustatyta, kad šešėlinė ekonomika veikia laimės ekonomiką.

SIŪLYMAI. Atlikto tyrimo apimtis yra plati, apskaičiuotas šešėlinės ekonomikos dydis, pristatyti laimės indeksai šalyse, išnagrinėtas ryšys tarp šešėlinės ir laimės ekonomikos. *Siūlymai:*

1. Straipsnių, kuriuose būtų analizuojamas šešėlinės ir laimės ekonomikos ryšys nėra daug, ši kompleksiška tema dar nėra pilnai ištirta. Todėl būtų vertingas platesnis temos ištyrimas, įtraukiant daugiau pasaulio valstybių, detaliau paanalizuojant ryšį tarp šešėlinės ir laimės ekonomikos. Detalesni tyrimai gali atskleisti papildomų būdų kaip mažinti šalyje šešėlinę ekonomiką ar kaip skatinti laimės ekonomikos didėjimą.
2. Atliktas tyrimas pateikia aktualiausią informaciją apie laimės ekonomikos dedamąsias. Viena iš laimės dedamųjų yra savanorystė/pagalba kitiems. Todėl valstybės organizacijos bei vadovai galėtų kurti įvairias iniciatyvas, remti bei populiarinti labdaros ar kitas pelno nesiekiančias organizacijas ir skatinti gyventojų savanorišką veiklą, o tai didintų laimės ekonomikos lygį šalyje.
3. Pastarieji metai yra gana sudėtingi, 2019 metais pasaulyje prasidėjo COVID – 19 pandemija, kuri ne tik nusinešė žmonių gyvybes, sukėlė neigiamų padarinių ekonomikai, bet ir turėjo įtakos žmonių kasdienybei. 2022 metais prasidėjo karas Ukrainoje, kuris padidino streso ir nerimo sutrikimus. Šie

pasauliniai įvykiai daro neigiamą poveikį laimės ekonomikai, tačiau dar nėra išmatuotos COVID – 19 pandemijos ir karo Ukrainoje pasekmės, todėl būtų vertingas platesnis šios temos ištyrimas.

LITERATŪRA

1. Achim M. V., Borlea S. N., Gaban L.V. & Cucue I. C. (2018). *Rethinking the shadow economy in terms of happiness. Evidence for European union member states.* Technological and economic development of economy. Vol. 24, No. 1, 199-228, doi:10.3846/20294913.2016.1209250.
2. Achim M. V. (2021). *The relationship between corruption, shadow economy and happiness. Survey Romania*. Journal of Social Sciences. Vol. 4, No. 1. https://doi.org/10.52326/jss.utm.2021.4(1).13 UDC 328.185:339.19:159.9(498
3. Arampatzia E., Burgerb M. J., & Veenhovena R. (2015). *Financial distress and happiness of employees in times of economic crisis.* Applied Economics Letters, 2015 Vol. 22, No. 3, 173–179, http://dx.doi.org/10.1080/13504851.2014.931916
4. Bennet D. L. & Nikolaev B. (2017). *Economic freedom & happiness inequality: friends or foes?* Contemporary Economic Policy (ISSN 1465-7287) Vol. 35, No. 2, April 2017, 373–391 Online Early publication August 4, 2016 doi:10.1111/coep.12190
5. Coca, D.-A., & Nistor, A. (2021). *Digital Shadow Economy – Literature Review*. In A. Sandu (vol. ed.), Lumen Proceedings: Vol. 17, World Lumen Congress 2021 (pp. 121-130). Iasi, Romania: LUMEN Publishing House. https://doi.org/10.18662/wlc2021/13
6. Bossler, A. M. & Holt, T. J. 2012. *Patrol officers' perceived role in responding to cybercrime*, Policing an International Journal of Police Strategies & Management: Vol. 35, No. 1, 165–181. https://doi.org/10.1108/13639511211215504
7. Clark A. E. (2018). *Four decades of the economics of happiness: where next?* Review of Income and Wealth Series 64, Number 2, June 2018. DOI: 10.1111/roiw.12369
8. Clark A. E., Fleche S. & Senik C. (2016). *Economic growth events out happiness: evidence from 6 surveys.* International Association for Research in Income and Wealth. 405 Review of Income and Wealth Series 62, Number 3, September 2016 DOI: 10.1111/roiw.12190
9. Crespo R. F. & Mesurado B. (2014). *Happiness Economics, Eudaimonia and Positive Psychology: From Happiness Economics to Flourishing Economics.* J Happiness Stud (2015) 16:931–946 DOI 10.1007/s10902-014-9541-4
10. David C. D. & Dumitrascu D. D. (2021). *Corruption and the shadow economy – effects on a country's ecomical development.* Revista Economica 73: Special Issue – IECS 2021.
11. Davidescu A. A. M. (2013). *Estimating the size of Romanian shadow economy using Gutmann's simple currency ratio approach.* Theoretical and Applied Economics. Vol. 20, no. 10(587), pp. 33-48.

12. Dekič M., Nikolič M. & ir Milicevič R. (2019). *Causes, manifestations and representation of the shadow economic with reference to Serbia*. Economica. 65(3), 103-114. doi:10.5937/ekonomika1903103D
13. Diener E. & Seligman M. E. P. (2004). Beyond Money: Toward an Economy of Well – Being. Doi: https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2004.00501001.x
14. Dumitrescu E. I. & Hurlin C. (2012). *Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels*. Economic Modelling. Vol. 29 (4). Doi: https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014
15. Frey B. S. (2018). *Economics of happiness*. Springer Briefs in Economics. Doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-75807-7]
16. Frey B. S & R. Eichenberger. (1999). *The New Democratic Federalism for Europe: Functional Overlapping and Competing Jurisdictions*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
17. Gaol Q. & Zhai F. (2017). *Public Assistance, Economic Prospect, and Happiness in Urban China.* Soc. Indic Res (2017) 132:451–473 DOI 10.1007/s11205-015-1174-4
18. Granger C. W. J. (1969). *Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spetrical Methods*. Econometrica, Vol. 37 (3), p. 424 – 438.
19. Hallegatte S. (2014). *Economic Resilience. Definition and measurement*. The world bank, Climate change group, Office of the Chief economist.
20. Helliwell J., Layard R., Sachs J. D. & Neve J. E. *World Happiness Report 2020.* Sustainable Development Solutions Network.
21. Hirschauer N., M. Lehberger & O. Musshof (2015). *Happiness and Utility in Economic Thought—Or: What Can We Learn from Happiness Research for Public Policy Analysis and Public Policy Making*? Soc Indic Res (2015) 121:647–674. DOI 10.1007/s11205-014-0654-2
22. Hutsebaut M. (2021). *Tackling the informal economy in Moldova: An assessment of the options.* SEER Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe. No. 2.
23. Yashina M. (2015). *The Economics of Happiness: Future or Reality in Russia?* Studia commercialia Bratislavensia Volume 8; Number 30 (2/2015); pp. 266-274 DOI: 10.1515/stcb-2015-0025
24. Jackson J. (2016). *Free to Be Happy: Economic Freedom and Happiness in US States.* J Happiness Stud (2017) 18:1207–1229 DOI 10.1007/s10902-016-9770-9
25. Layard R. (1980). *Human Satisfactions and Public Policy*. The Economic Journal. Doi: https://doi.org/10.2307/2231740
26. Layard R. (2020). Can we be happier? Evidence and ethics. *Journal of Critical Realism.* Doi: https://doi.org/10.1080/14767430.2020.1759371

27. Lam K. C. J. & Liu P. W. (2014). *Socio-Economic Inequalities in Happiness in China and U.S.* Soc Indic Res (2014) 116:509–533 DOI 10.1007/s11205-013-0283-1
28. Lizina O. M., Ermakova E. R., Pankova E. G., Bistyaykina D. A., & Badokina T. E. (2020). *Determinants of the Shadow Economy in Russian society.* Rigeo Vol. 11 No. 5.
29. Lopez L. & Weber S. (2017). *Testing for Granger causality in panel data.* The Stata Journal, Vol. 17, No. 4, pp. 972–984
30. MacKerron G. (2012). *Happiness economics from 35000 feet*. Journal of Economic Surveys (2012) Vol. 26, No. 4, pp. 705–735.
31. Mizobuchi H. (2017). *Measuring Socio-economic Factors and Sensitivity of Happiness.* J Happiness Stud (2017) 18:463–504 DOI 10.1007/s10902-016-9733-1.
32. Navaitis G. (2013). *Laimės ekonomikos ir felicitarinės politikos perspektyva Lietuvoje.* Mykolo Romerio Universitetas. Socialinis darbas. 2013, 12(1), p. 21–32.
33. Nchor D. (2019). *Shadow economies and tax evasion: The case of the Czech Republic, Poland and Hungary.* Society and Economy. Vol. 43 (2021) No. 1, 21–37. DOI: 10.1556/204.2020.00029
34. OECD (2017). *Shining light on the shadow economy: opportunities and threats*. The Organisation for Economic Co-operation and Development. Prieiga per internetą: http://www.oecd.org/tax/crime@OECDtax
35. Petranov S. (2021). *Shadow economy and regional development – an argument in favor of fiscal decentralization.* Trakia Journal of Sciences, Vol. 19, No. 1, pp 62-67, 2021. doi:10.15547/tjs.2021.s.01.009
36. Pugno M. (2014). *Scitovsky's The Joyless Economy and the economics of happiness.* Euro. J. History of Economic Thought, 2014 Vol. 21, No. 2, 278–303, http://dx.doi.org/10.1080/09672567.2012.683028
37. Pukelienė V. ir Starkauskienė V. (2009). *Quality of Life concepts, measurement and challenges.* Vytauto Didžiojo Universitetas. Taikomoji ekonomika, sisteminiai tyrimai: 2009.3/2
38. Pukelienė V. ir Starkauskienė V. (2015). *Assessment of changes in the quality of life emerging economies in the context of developed economies of the European union*. Vytauto Didžiojo Universitetas. Organizations and markets in emerging economies., 2015, Vol. 6, No. 2(12).
39. Remeikienė R., Gasparėnienė L., Yorulmaz O., Schieg M. ir Stasiukynas A.(2021). *Evaluation of the level of shadow economy in Lithuanian regions.* Journal of Business Economics and Management. 2021, Vol. 22, No. 5.

40. Remeikienė R., Gasparėnienė L. ir Schneider F. (2012). *The definition of digital shadow economy*. Technological and economic development of economy. Vol. 24, No. 2., doi doi:10.3846/20294913.2016.1266530

41. Ribeiro S. C. & Santos A. D. (2019). *The economics of happiness: An approach to Portuguese economy*. Economics and Sociology, 12(4), 197-212. doi:10.14254/2071- 789X.2019/12-4/12
42. Rojas M. (2019). *The Economics of Happiness How the Easterlin Paradox Transformed Our Understanding of Well-Being and Progress.* Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-030-15835-4
43. Servetkienė V. (2013). *Gyvenimo kokybės daugiadimensis vertinimas, identifikuojant kritines sritis.* Mykolo Romerio Universitetas, socialiniai mokslai.
44. Schneider F. (2006). *Shadow economies and corruption all over the world: what do we really know?* Department of Economics Johannes Kepler University of Linz.
45. Spruk R. & Kesceljevic A. (2016). *Institutional Origins of Subjective Well-Being: Estimating the Effects of Economic Freedom on National Happiness.* J Happiness Stud (2016) 17:659–712 DOI 10.1007/s10902-015-9616-x
46. Startienė G. ir Trimonis K. (2009). *Oficialiai neapskaitytos ekonomikos mastas*. Ekonomika ir vadybas: 2009, 14.
47. Startienė G. ir Trimonis K. (2011). Causes of non-observed economy . Ekonomika ir vadybas: 2011, 16.
48. Wiseman, T. (2013), *U.S. shadow economies: A state-level study*, Constitutional Political Economy, 24(4), 310-335.

Šaltiniai internete

49. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (2021). *Tackling the mental health impact of the COVID-19 crisis: An integrated, whole-of-society response.* Prieiga per internetą: Tackling the mental health impact of the COVID-19 crisis: An integrated, whole-of-society response (oecd.org)

50. European Social Survey. Prieiga per internetą: https://www.europeansocialsurvey.org/about/country/lithuania/index.html
51. „Idėja Lietuvai.lt“ - projektas, kurio metu pasiūlyta daugiau nei 1500 proveržio idėjų mūsų šaliai. Prieiga per internetą: https://www.idejalietuvai.lt/idejos/ideja/193
52. Kauno Technologijos Universitetas (2022). *KTU psichologas apie karą Ukrainoje: tikrosios pasekmės psichinei sveikatai gali išryškėti jau viskam aprimus.* Prieiga per internetą: KTU psichologas apie karą Ukrainoje: pasekmės išryškės tik vėliau - KTU | KTU

53. Katalikų tradicija (2021). Prof. A. Plėšnys: *Krikščioniškas socialinis mokymas - rimta alternatyva liberalizmui ir socializmui*. Prieiga per internetą: Katalikų Tradicija - Prof. A. Plėšnys: „Krikščioniškas socialinis mokymas - rimta alternatyva liberalizmui ir socializmui“ (katalikutradicija.lt)
54. Mental Health Europe (2022). *Ukraine conflict and the impact on mental wellbeing*. Prieiga per internetą: Ukraine conflict and the impact on mental wellbeing (mhe-sme.org)
55. Pasaulinė Sveikatos Organizacija (PSO). *COVID-19 pandemic triggers 25% increase in prevalence of anxiety and depression worldwide*. Prieiga per internetą: COVID-19 pandemic triggers 25% increase in prevalence of anxiety and depression worldwide (who.int)
56. Pasaulinė Sveikatos Organizacija (PSO). *Who Ukraine crisis response August 2022 bulletin.* Prieiga per internatą: WHO-EURO-2022-6172-45937-66318-eng.pdf
57. Pasaulinė Sveikatos Organizacija (PSO). „*The economic impacts of the COVID-19 crisis“*. Prieiga per internetą: WDR 2022 Chapter 1. Introduction (worldbank.org)
58. UAB „BGI Consulting“ (2018). „*Europos Sąjungos investicijų į regionų plėtrą ir jų poveikio gyvenimo kokybės pokyčiams vertinimas*“. Prieiga per internetą: https://www.esinvesticijos.lt/lt/dokumentai/europos-sajungos-investiciju-i-regionu-pletra-ir-ju-poveikio-gyvenimo-kokybes-pokyciams-vertinimas
59. World Health Organization (2022). „*Who Coronavirus (COVID-19) Dashboard“*. Prieiga per internetą: https://covid19.who.int/

Statistiniai šaltiniai:

1. Airijos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Ireland, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
2. Austrijos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą**:** Austria, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
3. Belgijos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Belgium, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated

in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)

4. BVP 2012 – 2021 metais. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/b9d0a41c-cdf6-4295-91bc-495e75e9e625?lang=en
5. BVP 1- am gyventojui, 2012 metais. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/b5af033b-6d78-4282-8e43-a9a8809c4de1?lang=en
6. Estijos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: https://sdw.ecb.europa.eu/quickview.do?org.apache.struts.taglib.html.TOKEN=21d772b4dab064928a8c71a84be16ea0&SERIES_KEY=117.BSI.M.EE.N.N.L10.X.1.Z5.0000.Z01.E&start=31-12-2011&end=31-12-2021&submitOptions.x=0&submitOptions.y=0&trans=AF
7. Graikijos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Greece, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
8. Ispanijos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Spain, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
9. Italijos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Italy, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
10. Kipro grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Cyprus, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)

11. Laimės ekonomikos indeksas 2021 metais: https://public.tableau.com/views/WorldHappinessReport2022final/Figure2_1?:embed=y&:embed_code_version=3&:loadOrderID=0&:display_count=y&:origin=viz_share_link
12. Latvijos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Latvia, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
13. Latvijos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Bank of Latvia
14. Lietuvos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Lithuania, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
15. Liuksemburgo grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Luxembourg, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
16. Maltos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: https://sdw.ecb.europa.eu/quickview.do?org.apache.struts.taglib.html.TOKEN=e2d9d8005d2f1f7c8050bdf7ebc76c4b&SERIES_KEY=117.BSI.M.MT.N.N.L10.X.1.Z5.0000.Z01.E&start=31-12-2011&end=31-12-2021&submitOptions.x=0&submitOptions.y=0&trans=AF
17. Nyderlandų grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Netherlands, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
18. Portugalijos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Portugal, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector,

denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)

19. Prancūzijos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: France, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
20. Slovakijos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Slovakia, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
21. Slovėnijos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Slovenia, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
22. Suomijos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Finland, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
23. Vokietijos grynųjų pinigų kiekis apyvartoje. Prieiga per internetą: Germany, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), NCBs reporting sector - Currency in circulation, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Unspecified counterpart sector sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
24. Airijos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: Ireland, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)

25. Austrijos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: Austria, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
26. Belgijos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: Belgium, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
27. Estijos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: Estonia, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
28. Graikijos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: Greece, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
29. Ispanijos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: Spain, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
30. Italijos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: Italy, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
31. Kipro vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: Cyprus, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight

deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)

32. Latvijos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: https://sdw.ecb.europa.eu/quickview.do?org.apache.struts.taglib.html.TOKEN=dbc7f794d24c2a6f226863611698dcbb&SERIES_KEY=167.BSP.Q.LV.N.T.L21.A.1.Z5.2000.Z01.E&start=31-12-2011&end=31-12-2021&submitOptions.x=0&submitOptions.y=0&trans=AF
33. Lietuvos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: Lithuania, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
34. Liuksemburgo vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: https://sdw.ecb.europa.eu/quickview.do?org.apache.struts.taglib.html.TOKEN=580b9a6aabf6272a82b9a7d512f6c12e&SERIES_KEY=167.BSP.Q.LU.N.T.L21.A.1.Z5.2000.Z01.E&start=31-12-2011&end=31-12-2021&submitOptions.x=0&submitOptions.y=0&trans=AF
35. Maltos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: Malta, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
36. Nyderlandų vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: Netherlands, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
37. Portugalijos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: Portugal, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)

38. Prancūzijos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: France, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
39. Slovakijos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: https://sdw.ecb.europa.eu/quickview.do?org.apache.struts.taglib.html.TOKEN=9eb9e38cc30bb7a1aa43a7c3346ef369&SERIES_KEY=167.BSP.Q.SK.N.T.L21.A.1.Z5.2000.Z01.E&start=31-12-2011&end=31-12-2021&submitOptions.x=0&submitOptions.y=0&trans=AF
40. Slovėnijos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: Slovenia, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
41. Suomijos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: Finland, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)
42. Vokietijos vienadieniai depozitai. Prieiga per internetą: Germany, Outstanding amounts at the end of the period (stocks), Total, credit institutions and payment institutions reporting sector - Overnight deposits, Total maturity, All currencies combined - World not allocated (geographically) counterpart, Non-MFIs sector, denominated in Euro, data Neither seasonally nor working day adjusted - Quick View - ECB Statistical Data Warehouse (europa.eu)

Ivoškaitė G. (2022). *Šešėlinė ir laimės ekonomika: jų skirtumai bei ryšys ES euro zonos šalyse* (magistro baigiamasis darbas). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe išryškinamos šešėlinės ir laimės ekonomikos sampratos ir raiškos teorinės prielaidos, įvertinami skirtumai ir ryšys tarp laimės ir šešėlinės ekonomikų Europos Sąjungos euro zonos valstybėse. Pirmajame darbo skyriuje yra atskleidžiama šešėlinės ekonomikos samprata, priežastys, padariniai, pristatoma skaitmeninė šešėlinė ekonomika. Aptariamos laimės ekonomikos dedamosios, laimės ryšys su pajamomis, naujausi pasaulio įvykiai bei palyginami moksliniai tyrimai laimės ekonomikos tematika. Antrajame darbo skyriuje yra pristatoma šešėlinės ir laimės ekonomikos Europos Sąjungos euro zonos šalyse tyrimo metodologija. Šešėlinės ekonomikos apskaičiavimui yra naudojamas pinigų paklausos metodas, laimės ekonomikos dydis yra imamas iš „Pasaulio laimės ataskaitos“. Ryšys tarp šešėlinės ir laimės ekonomikų yra nustatomas naudojant grafinę analizę bei Granger priežastingumo ryšį pagal Dumitrescu ir Hurlin (2012). Trečiajame skyriuje yra pateikiamas šešėlinės ekonomikos dydis, laimės ekonomikos indeksas ir ryšys tarp šių ekonomikų. Ketvirtajame skyriuje yra pateikiamos išvados bei siūlymai.

Pagrindiniai žodžiai: laimės ekonomika, šešėlinė ekonomika, bendrasis vidaus produktas, Gutman pinigų paklausos metodas, Europos Sąjungos euro zonos šalys, Granger priežastingumas.

Ivoškaitė G. (2022). *Shadow and happiness economy: Their differences and relationship in EU Euro zone countries* (Master's thesis). Vilnius: Mykolas Romeris University

ANNOTATION

The Master's thesis highlights the theoretical assumptions of the concept and expression of the shadow and happiness economy, evaluates the differences and the relationship between happiness and the shadow economy in the European Union's euro zone countries. The first chapter of the work reveals the concept of the shadow economy, its causes, effects, and presents the digital shadow economy. The components of the happiness economy, the relationship between happiness and income, the latest worldwide events and comparative research on the topic of the happiness economy are discussed. The second chapter of the work presents the research methodology of the shadow and happiness economy in the countries of the Eurozone of the European Union. The money demand method is used to calculate the shadow economy, the size of the happiness economy is taken from the "World Happiness Report". The relationship between shadow and happiness economies is determined using graphical analysis and Granger causality according to Dumitrescu and Hurlin (2012). The third chapter presents the size of the shadow economy, the happiness economy index and the relationship between these economies. The fourth chapter contains conclusions and suggestions.

Key words: happiness economy, shadow economy, gross domestic product, Gutman money demand method, European Union euro zone countries, Granger causality.

Ivoškaitė G. (2022). *Šešėlinė ir laimės ekonomika: jų skirtumai bei ryšys ES euro zonos šalys* (magistro baigiamasis darbas). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas

SANTRAUKA

Šešėlinė ekonomika ir laimės ekonomika iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti gana skirtingos ir viena nuo kitos nutolusios temos. Tačiau tiek šešėlinė ekonomika, tiek laimės ekonomika aktuali ir individo, ir valstybės lygmeniu. Pabrėžiant nagrinėjamos temos kompleksiškumą, pažymėtina, kad straipsnių, kuriuose būtų analizuojamas šešėlinės ekonomikos ir laimės ekonomikos ryšys nėra daug, todėl buvo iškelta ***tyrimo problema*** – kokiais, atsižvelgiant į šešėlinės ir laimės ekonomikos teorinių prielaidų kompleksiškumą, skirtumais ir sąryšiu pasižymi šios ekonomikos ES euro zonos? **Tyrimo objektas** – šešėlinės ekonomikos ir laimės ekonomikos ryšys. Šio **tyrimo tikslas** yra išryškinus šešėlinės ir laimės ekonomikos sampratos ir raiškos teorines prielaidas, įvertinti skirtumus ir ryšį tarp laimės ir šešėlinės ekonomikų Europos sąjungos euro zonos šalyse. Taip pat buvo iškelti ir **tyrimo uždaviniai:** atskleisti šešėlinės ekonomikos, sampratą, priežastis ir padarinius, išryškinant skaitmeninės šešėlinės ekonomikos specifiką; identifikavus laimės ekonomikos dedamąsias, ją aiškinantį paradoksą, ryšį su pajamomis, pabrėžiant naujausių pasaulio įvykių reikšmę, palyginti mokslinius tyrimus laimės ekonomikos tematika; grindžiant parengta tyrimo metodologija, apskaičiuoti Europos Sąjungos euro zonos valstybių šešėlinės ekonomikos mastus, bei išanalizavus laimės ekonomikos įverčių pokyčius nustatyti ryšį tarp šešėlinės ir laimės ekonomikos. **Tyrimo metodika**: mokslinių straipsnių palyginamoji analizė, statistinių duomenų palyginamoji analizė, grafinė analizė, Gutmann pinigų metodas ir Granger priežastingumo metodas pagal Dumitrescu ir Hurlin (2012). Tyrimo metu buvo iškelta pagrindinė **hipotezė**: šešėlinės ekonomikos mastai yra mažesni šalyse, kuriose yra didesnė laimės ekonomika.. Apskaičiavus šešėlinės ekonomikos mastą, pateikus laimės indekso dydžius, taikant grafinės analizės metodą, buvo patvirtina hipotezė, kad šešėlinės ekonomikos mastai yra mažesni šalyse, kuriose yra didesnė laimės ekonomika. O naudojant Granger priežastingumo ryšį pagal Dumitrescu ir Hurlin (2012) buvo nustatyta, kad šešėlinė ekonomika veikia laimės ekonomiką.

Magistro baigiamojo darbo pabaigoje pateikiamos išvados bei siūlymai.

Pagrindiniai žodžiai: laimės ekonomika, šešėlinė ekonomika, bendrasis vidaus produktas, Gutmann pinigų paklausos metodas, Europos Sąjungos euro zonos šalys, Granger priežastingumas.

Ivoškaitė G. (2022). *Shadow and happiness economy: Their differences and relationship in EU Euro zone countries* (Master's thesis). Vilnius: Mykolas Romeris University

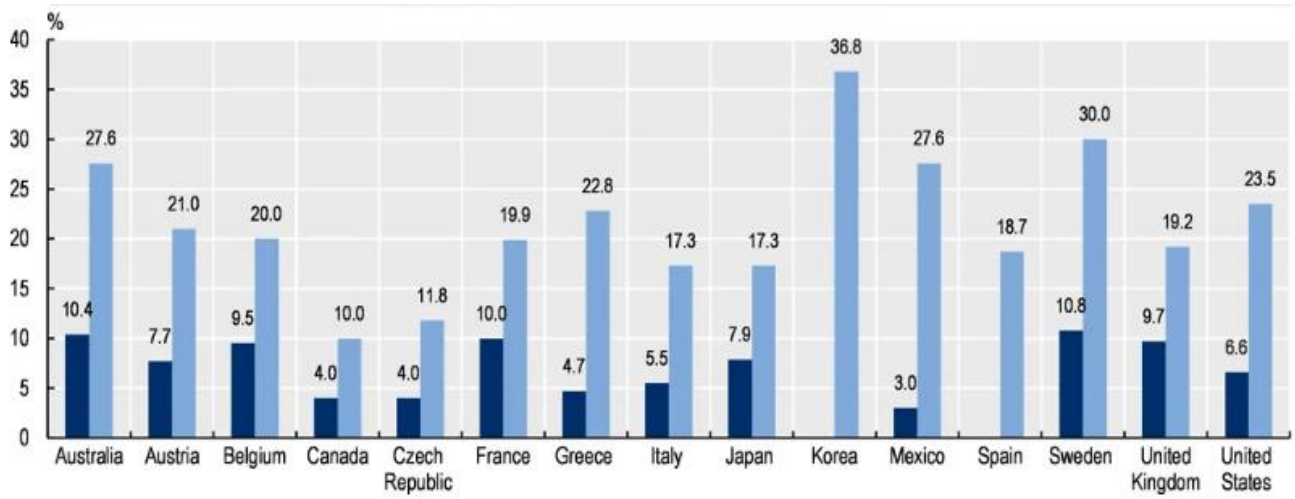
SUMMARY

At first glance, the shadow economy and the happiness economy may appear to be quite different and distant topics. However, both the shadow economy and the happiness economy are relevant both at the level of the individual and the state. Emphasizing the complexity of the topic under consideration, it should be noted that there are not many articles analyzing the relationship between the shadow economy and the happiness economy, so the **research problem** was raised - what are the differences and connections of this economy in the EU Eurozone, considering the complexity of the theoretical assumptions of the shadow and happiness economy? **The subject of this paper** is the relationship between the shadow economy and the economy of happiness. **The aim of this paper is** to highlight the theoretical assumptions of the concept and expression of the shadow and happiness economy, to assess the differences and the relationship between happiness and the shadow economy in the Eurozone countries of the European Union. **Objectives of the study**: to reveal the concept, causes and consequences of the shadow economy, highlighting the specifics of the digital shadow economy; after identifying the components of the economy of happiness, the paradox that explains it, the connection with income, emphasizing the significance of the latest world events, comparing scientific research on the subject of the economy of happiness; on the basis of which the methodology of master thesis was prepared, to calculate the extent of the shadow economy of the countries of the European Union's euro zone, and after analyzing the changes in the estimates of the economy of happiness, to determine the relationship between the shadow economy and the economy of happiness. **The methodology of master thesis**: comparative analysis of scientific articles, comparative analysis of statistical data, graphical analysis, Gutmann money method and Granger causality method according to Dumitrescu and Hurlin (2012). During the study, the **main hypothesis** was put forward: the scale of the shadow economy is smaller in countries with a higher happiness economy. After calculating the scale of the shadow economy, presenting the values of the happiness index, using the graphical analysis method, the hypothesis was confirmed that the scale of the shadow economy is smaller in countries with greater happiness economy. And using Granger causality according to Dumitrescu and Hurlin (2012), it was found that the shadow economy affects the happiness economy. Conclusions and suggestions are presented at the end of the master's thesis.

Key words: happiness economy, shadow economy, gross domestic product, Gutmann money demand method, European Union euro zone countries, Granger causality.

PRIEDAI

1 priedas. Depresijos lygis prieš COVID-19 pandemiją ir jos metu

Šaltinis. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (2020).

2 priedas. Latvijos vienadienių indėliai

2021 metai

MFI												
Overnight deposits (Latvia's contribution to M1 of the euro area)	15 654.7	15 869.5	16 402.6	16 155.1	16 254.7	16 623.4	16 655.4	16 583.7	16 645.1	16 838.9	16 954.2	17 354.9

2020 metai

MFI												
Overnight deposits (Latvia's contribution to M1 of the euro area)	12 899.2	12 993.2	13 380.4	13 568.6	13 916.1	13 954.4	14 268.4	14 416.0	14 616.9	14 935.6	15 240.1	15 695.0
Deposits with an agreed maturity of up to 2 years	1 547.7	1 657.9	1 573.1	1 514.3	1 481.9	1 388.3	1 373.0	1 348.4	1 329.5	1 307.0	1 288.9	1 232.2
Deposits redeemable at notice												

2019 metai

Overnight deposits (Latvia's contribution to M1 of the euro area)	12 291.8	12 332.6	12 503.1	12 501.7	12 446.7	12 529.9	12 680.5	12 777.0	12 447.9	12 668.7	12 714.4	13 035.4

2018 metai

Overnight deposits (Latvia's contribution to M1 of the euro area)	10 815.0	11 020.3	10 838.4	10 917.1	10 649.8	10 730.0	11 536.0	11 626.2	11 515.1	11 672.8	11 731.0	12 347.1

2017 metai

Overnight deposits (Latvia's contribution to M1 of the euro area)	9 937.6	10 216.0	10 275.3	10 441.3	10 274.5	10 235.7	10 135.2	10 305.6	10 023.9	10 359.1	10 586.7	10 762.8

2016 metai

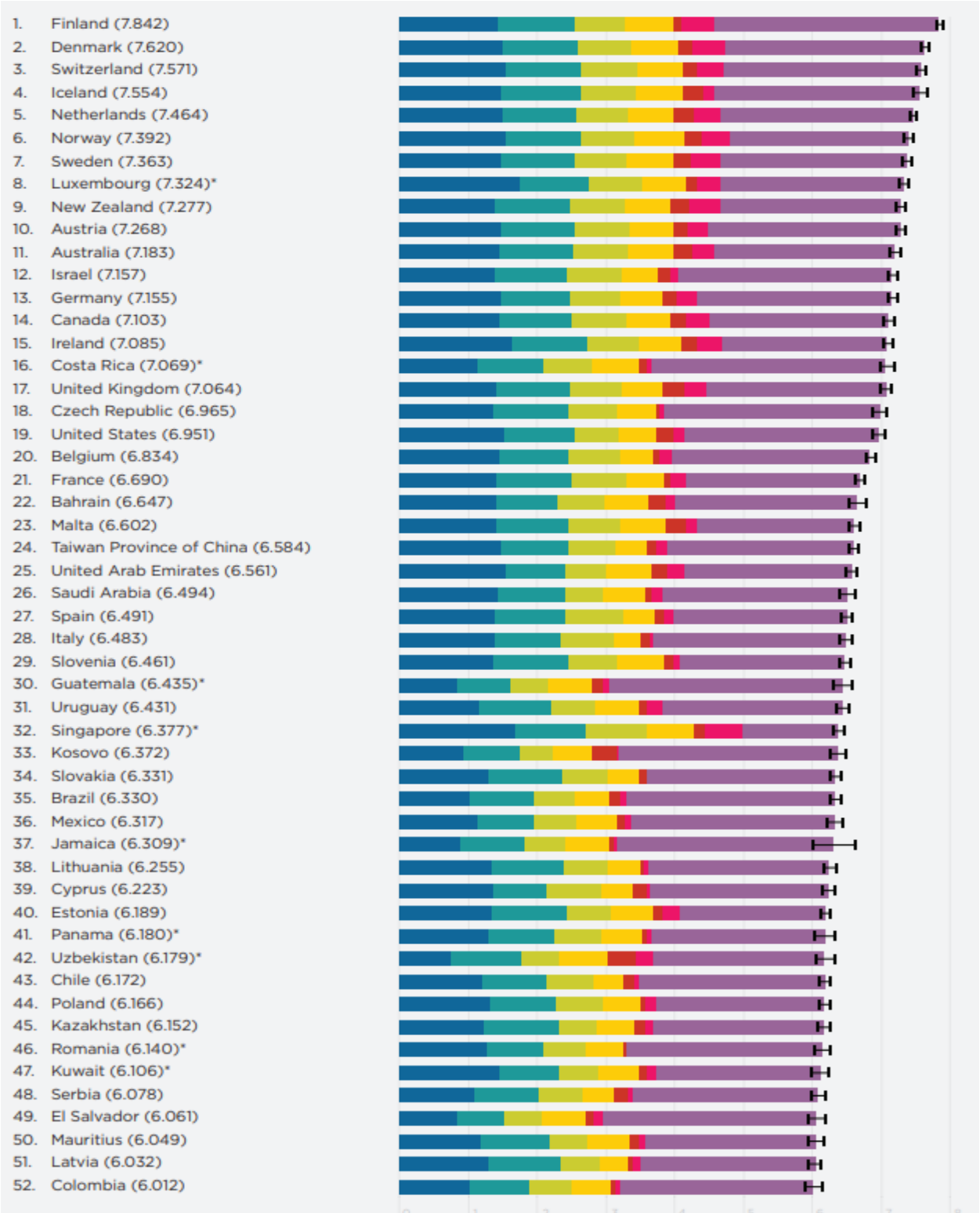
Overnight deposits (Latvia's contribution to M1 of the euro area)	9 343.8	9 614.6	9 497.2	9 694.1	9 745.7	9 890.7	9 793.4	9 889.8	9 879.1	9 907.6	10 038.5	10 158.5
Deposits with an agreed												

2015 metai

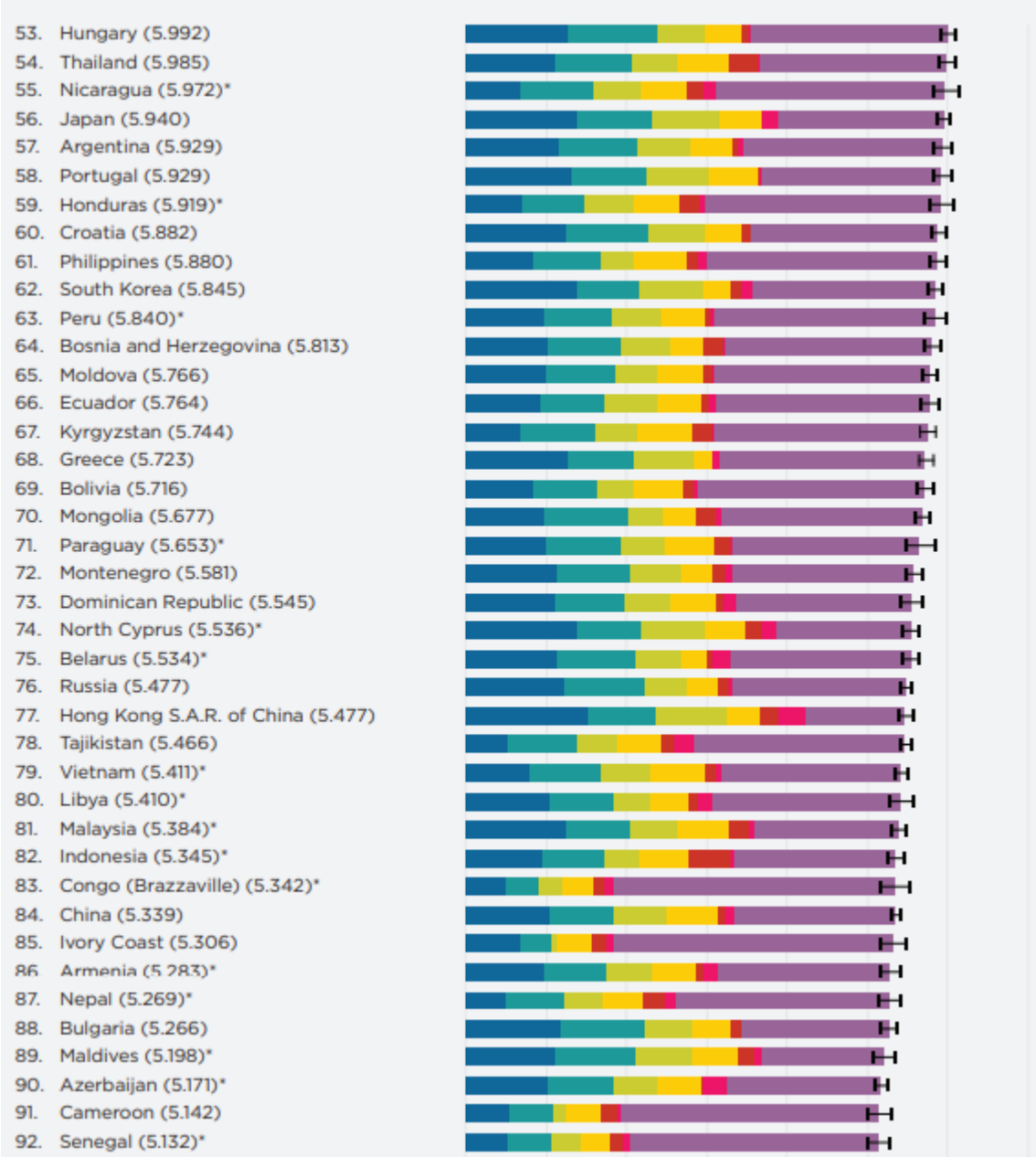
Overnight deposits (Latvia's contribution to M1 of the euro area)	8 245.2	8 383.1	8 424.0	8 462.3	8 522.0	8 493.0	8 661.5	8 719.5	8 890.5	8 855.7	9 165.9	9 457.2

Šaltinis: Latvijos centrinis bankas, prieiga per internetą: Latvijas Banka | Latvijas Banka

3 priedas Laimės ekonomikos indeksas 2020 metais

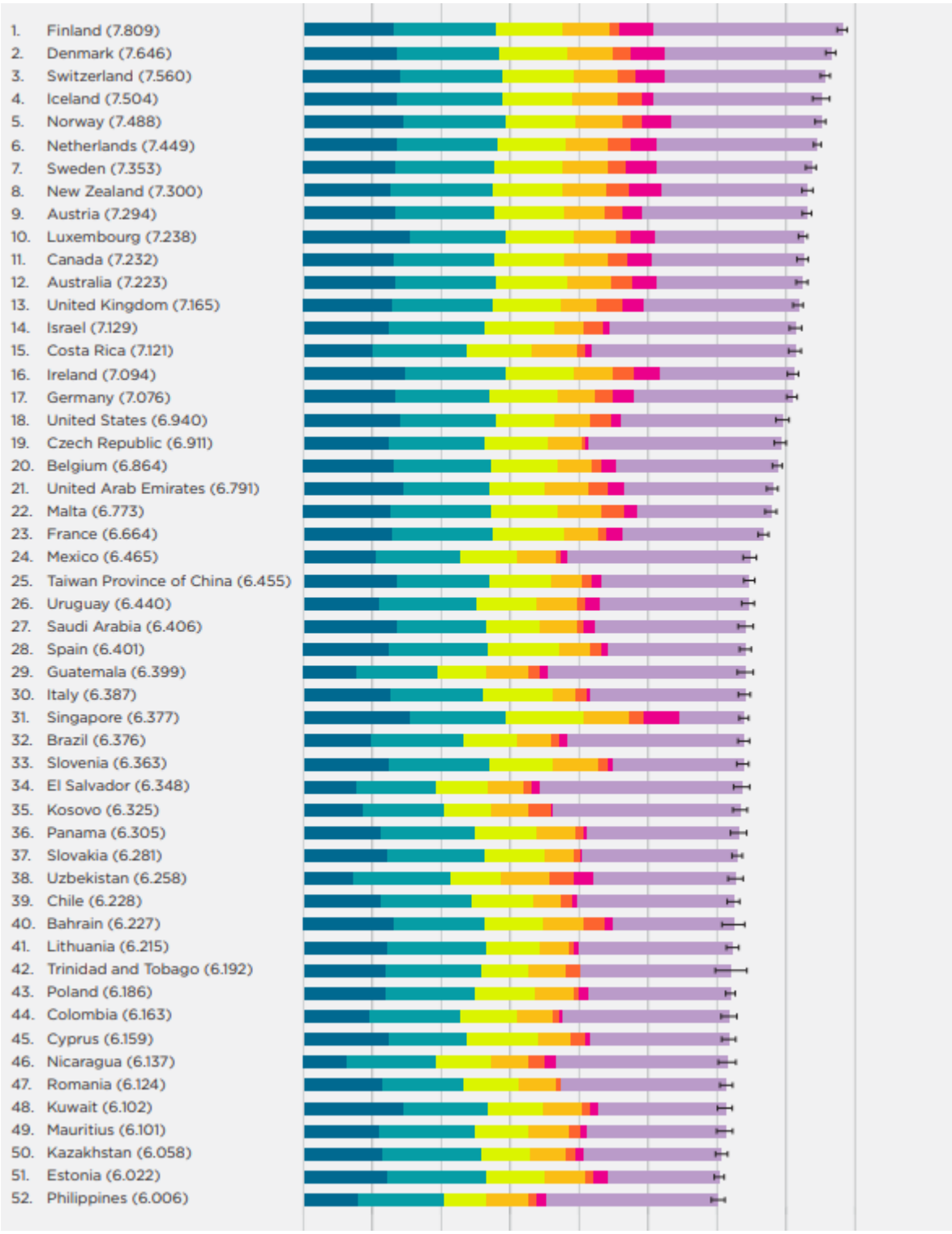

Laimės ekonomikos indeksas 2020 metais (tęsinys)

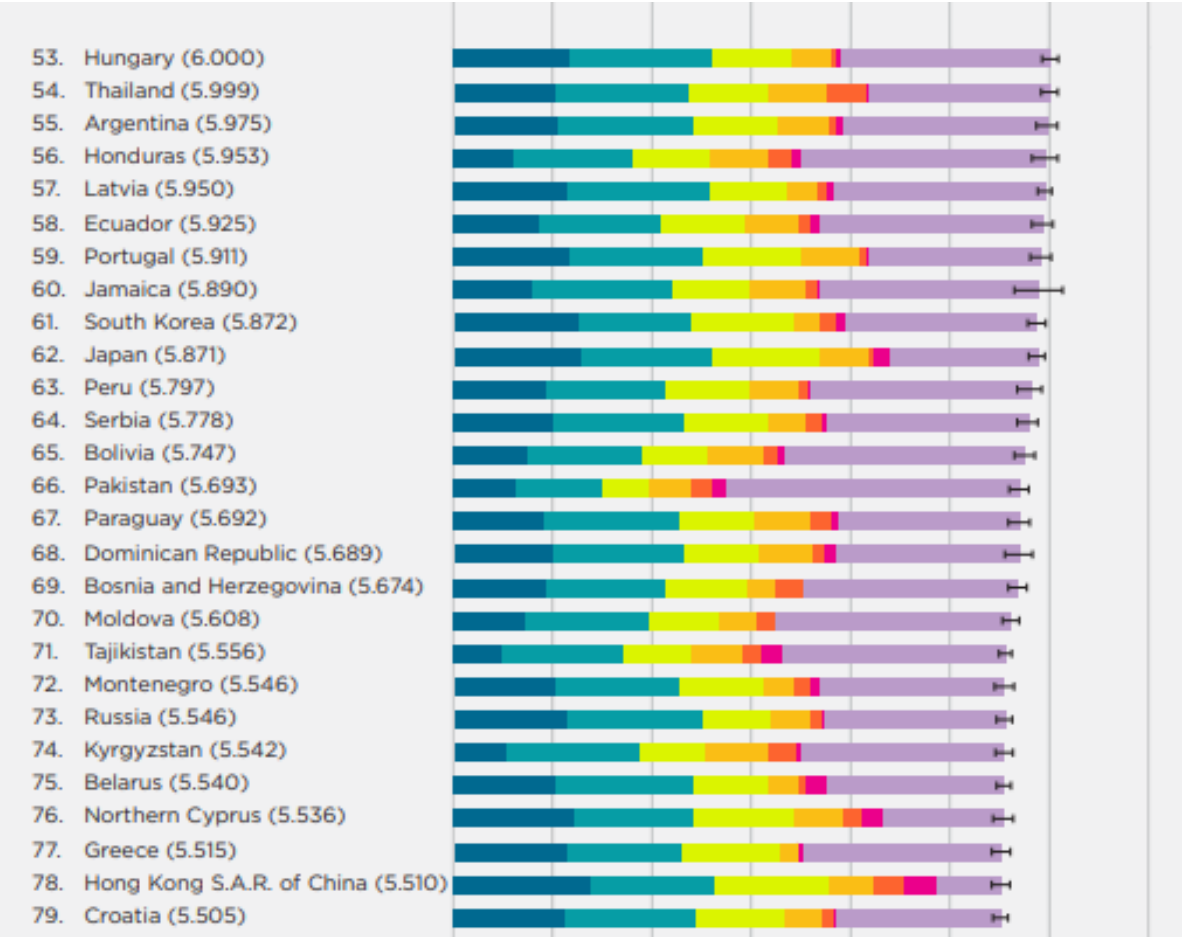

Šaltinis: World happiness report, prieiga per internetą: Read the Reports | The World Happiness Report

4 priedas. Laimės ekonomikos indeksas 2019 metais

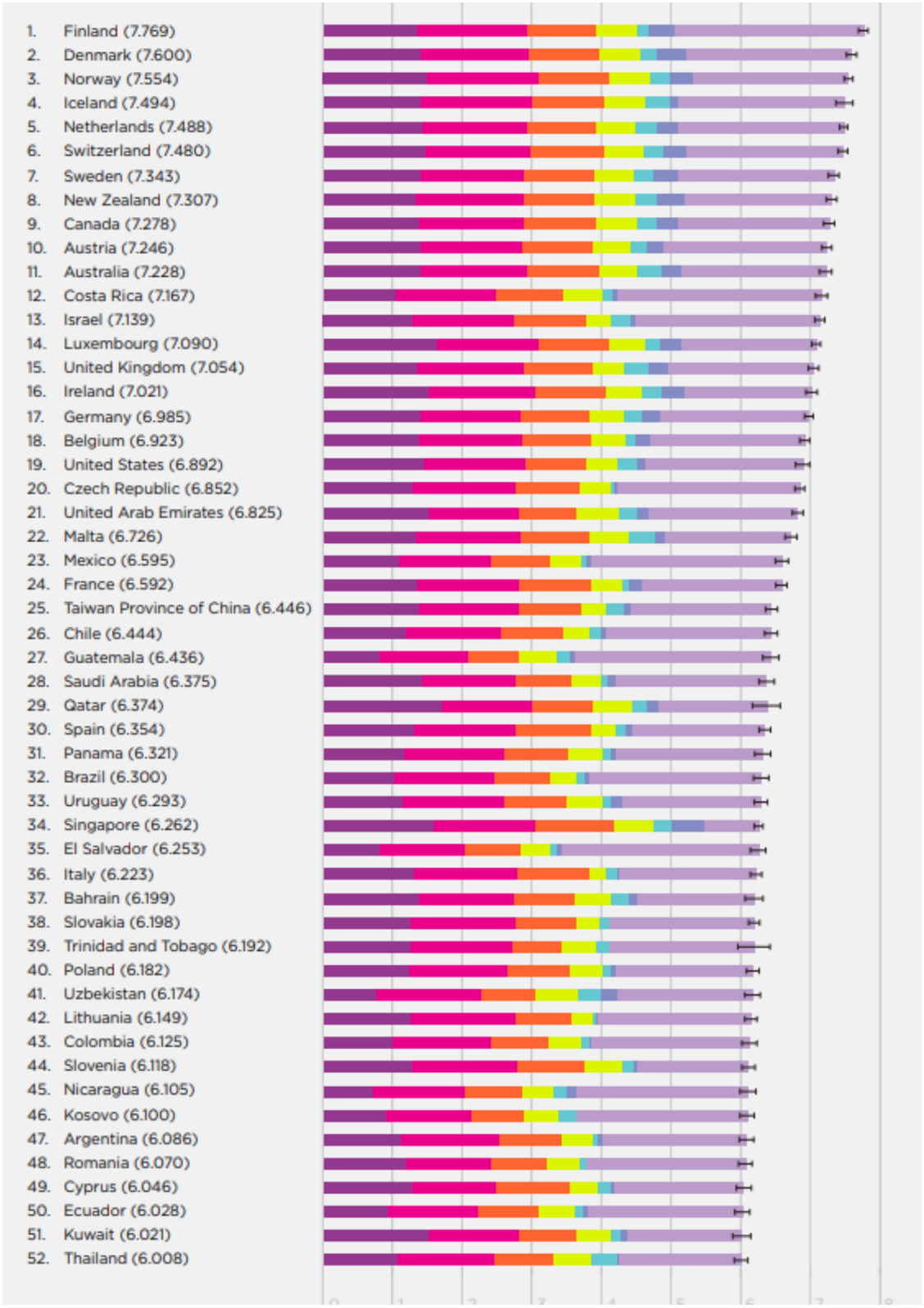

Laimės ekonomikos indeksas 2019 metais (tęsinys)

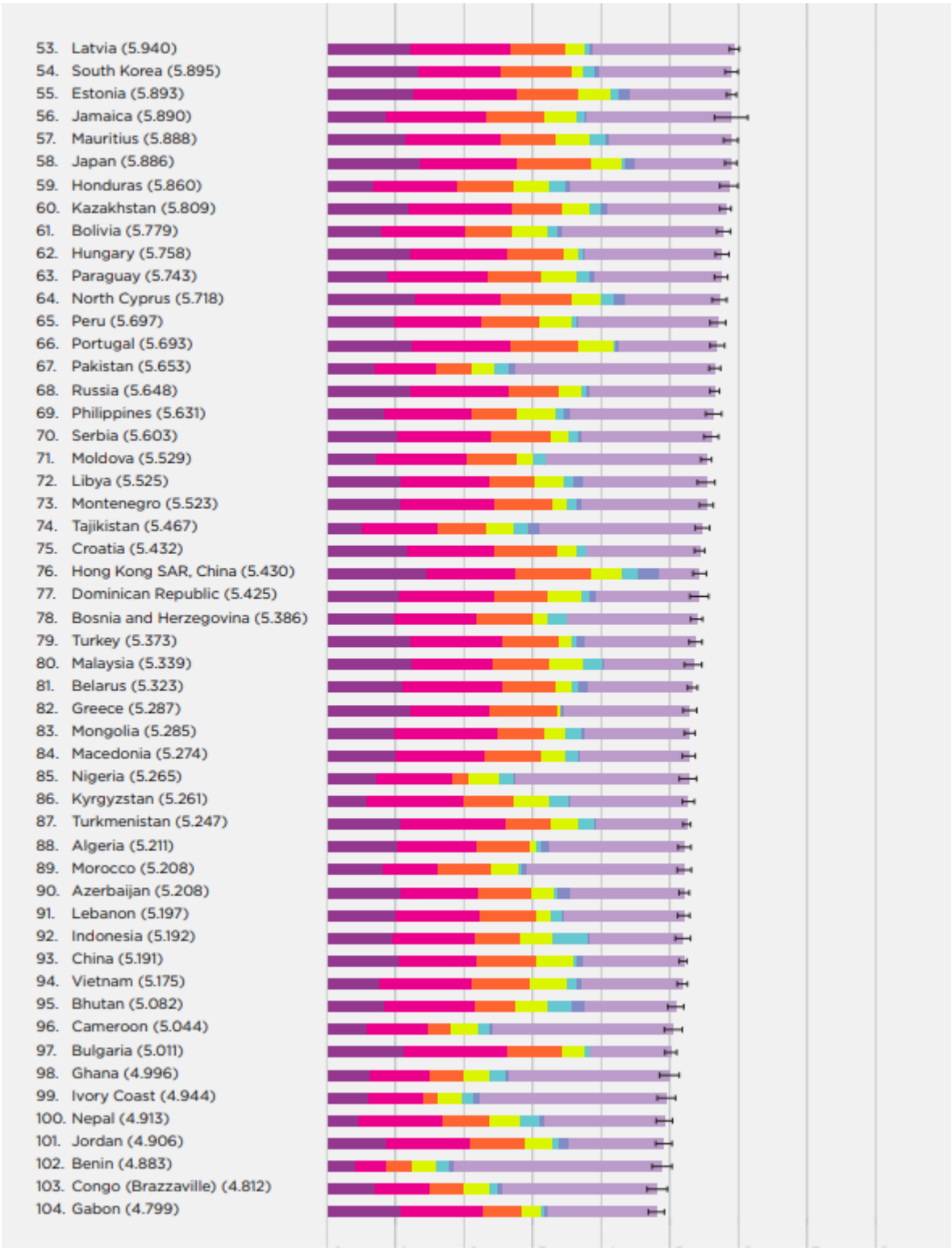

Šaltinis: World happiness report, prieiga per internetą: Read the Reports | The World Happiness Report

5 priedas. Laimės ekonomikos indeksas 2018 metais

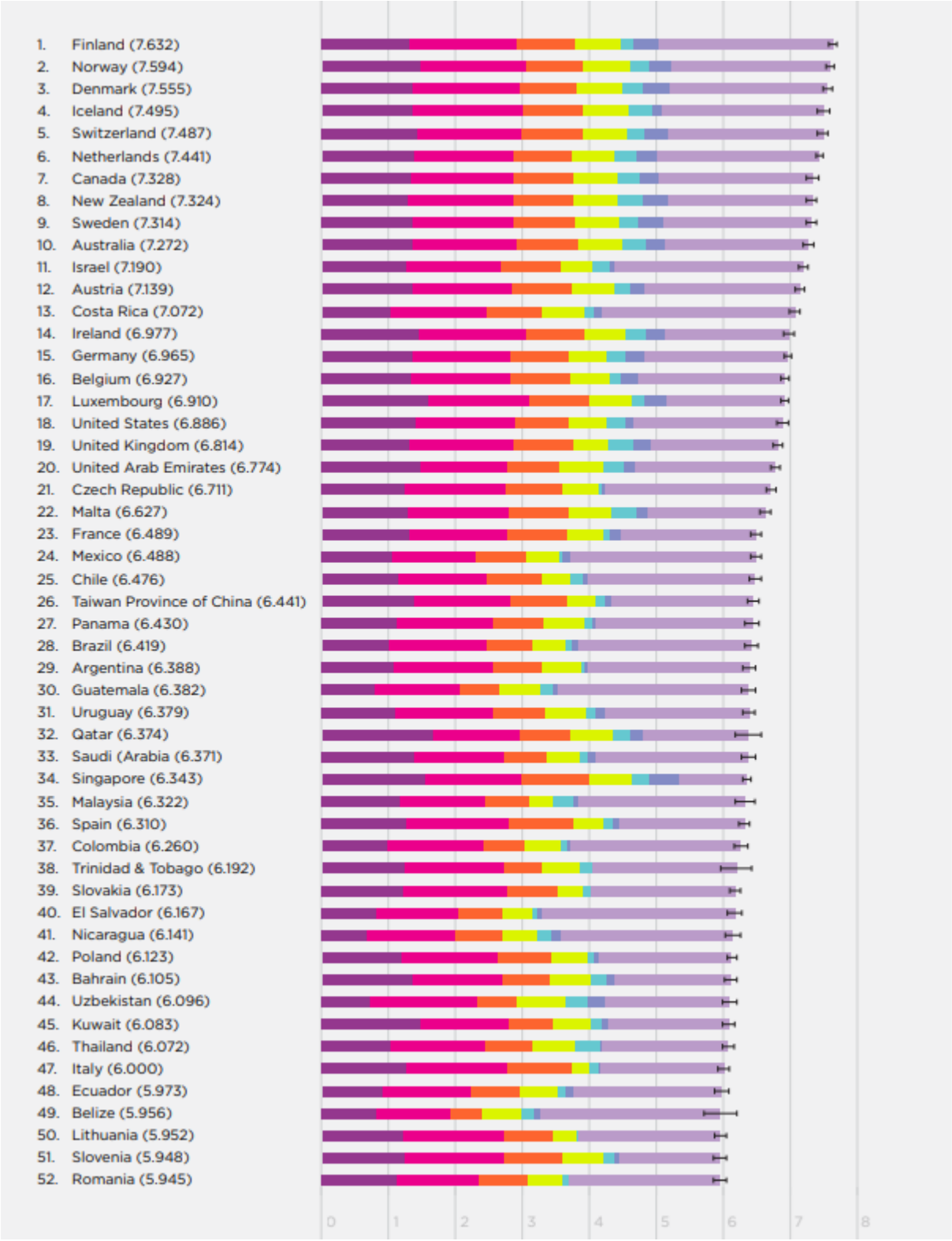

Laimės ekonomikos indeksas 2018 metais (tęsinys)

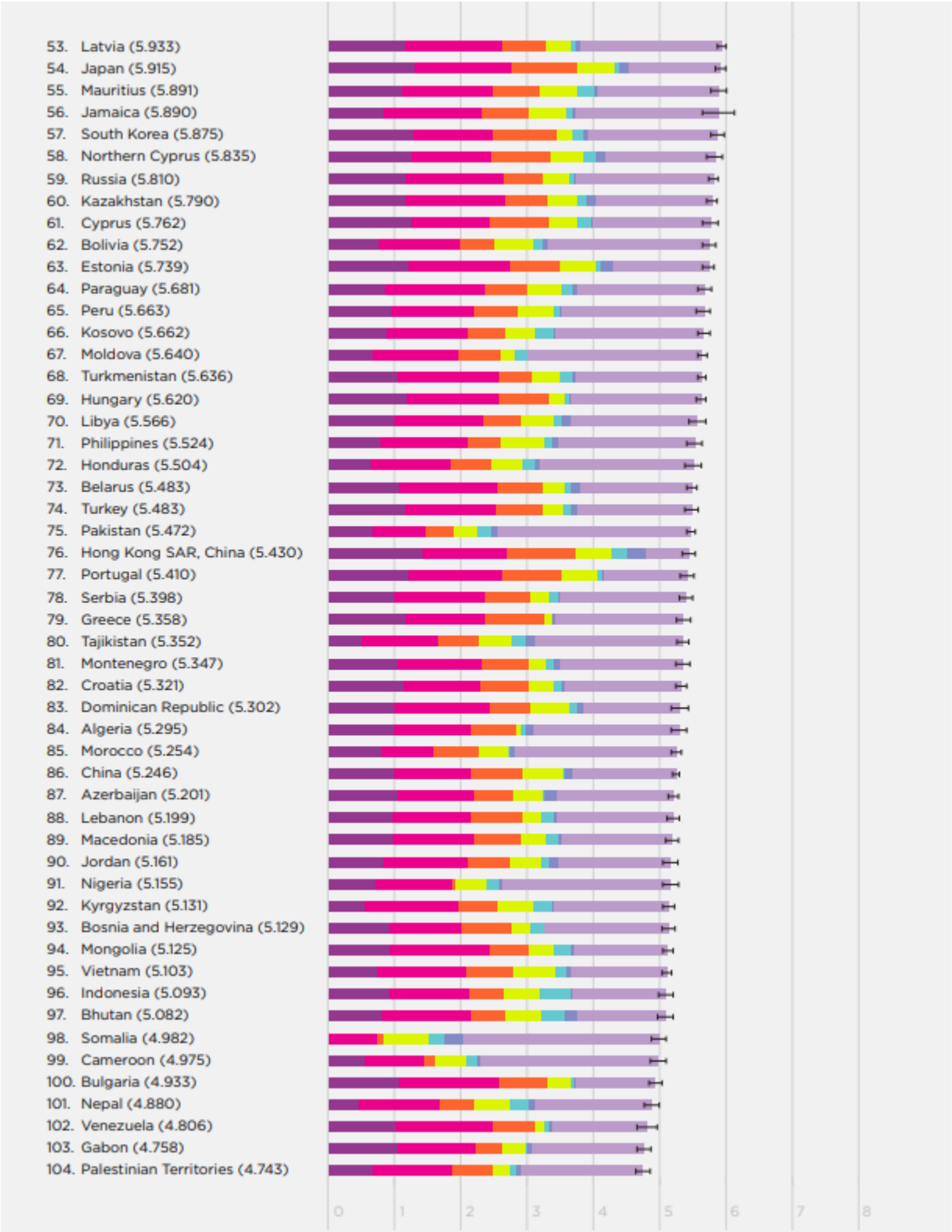

Šaltinis: World happiness report, prieiga per internetą: Read the Reports | The World Happiness Report

6 priedas. Laimės ekonomikos indeksas 2017 metais

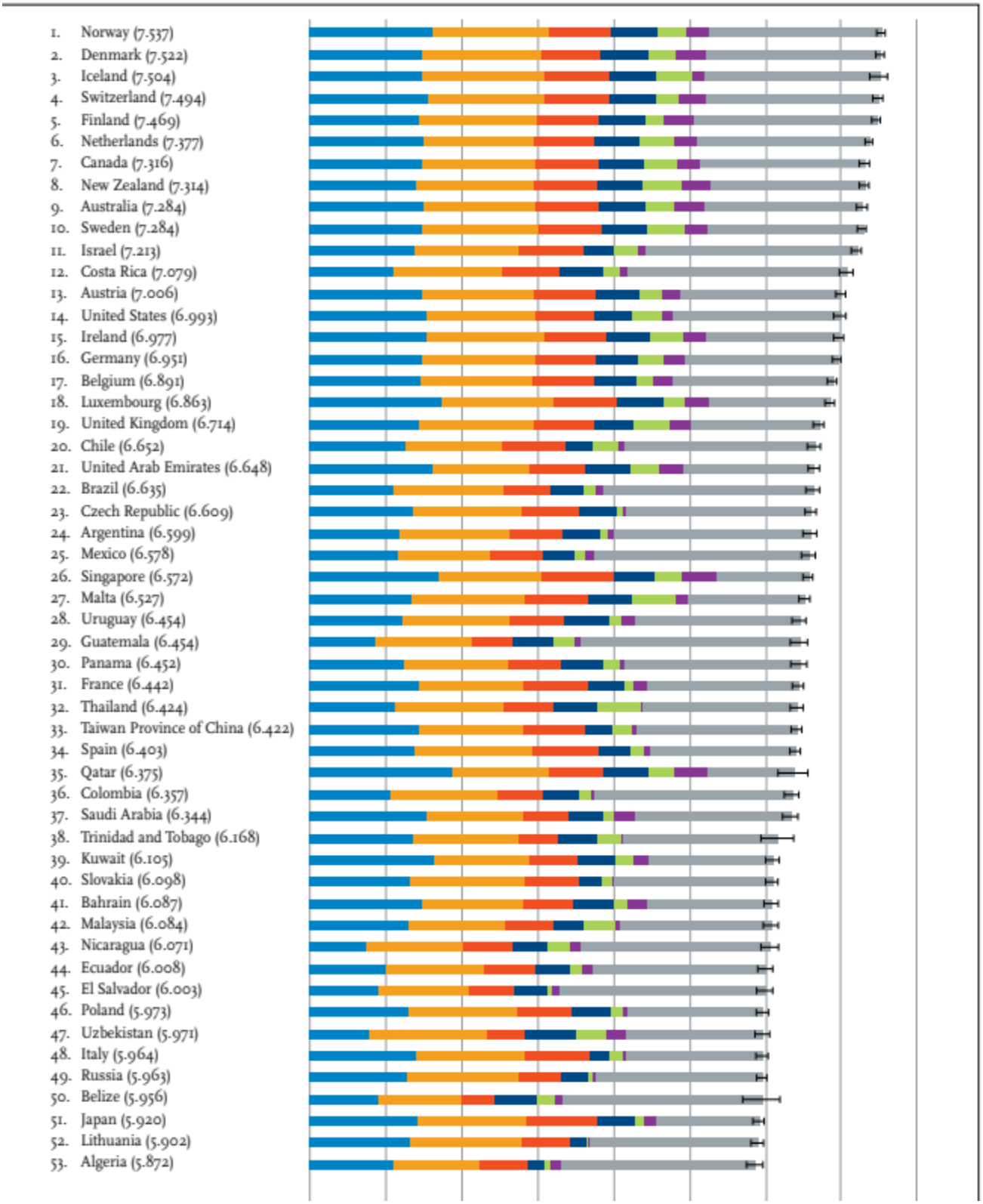

Laimės ekonomikos indeksas 2017 metais (tęsinys)

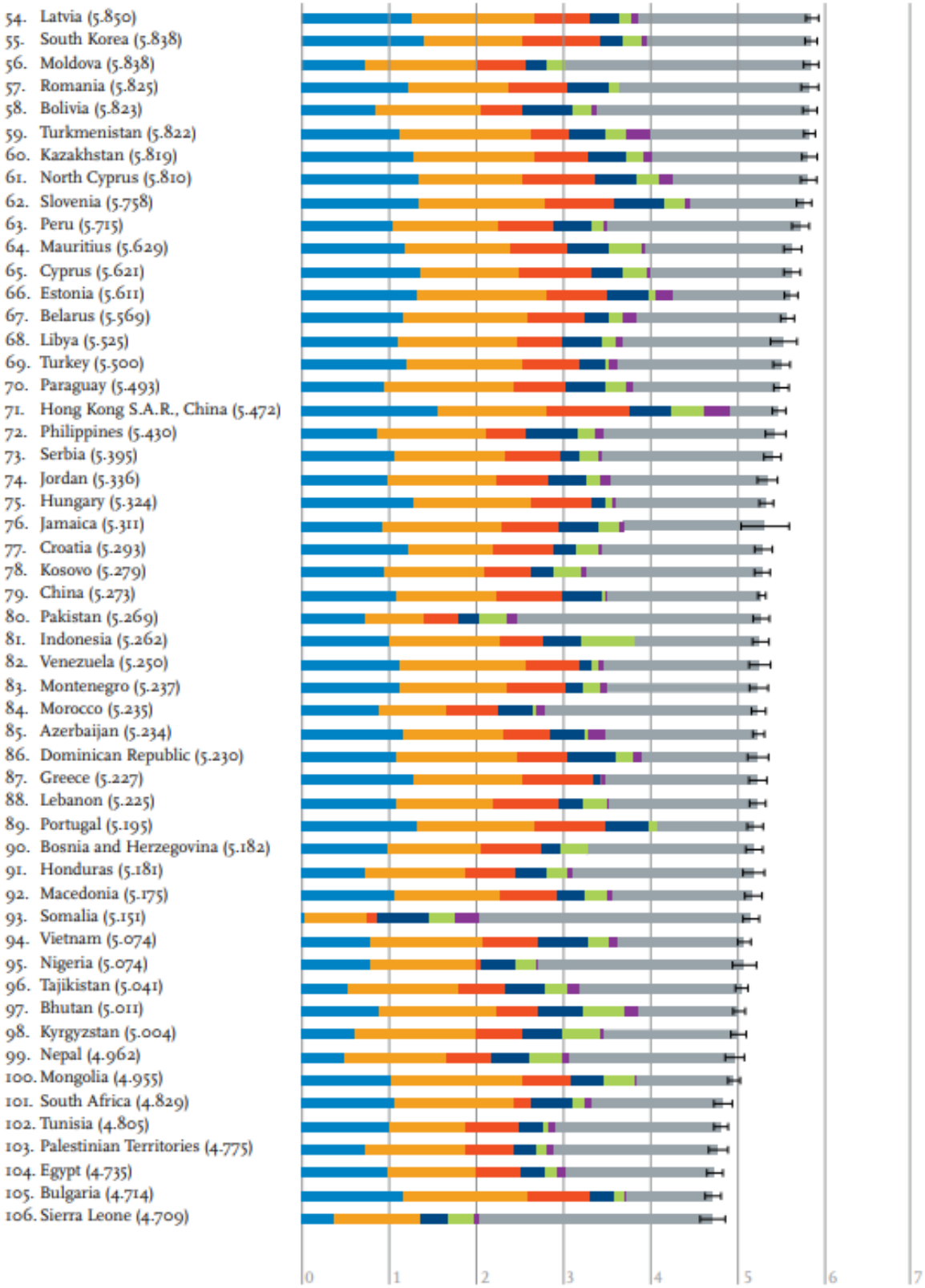

Šaltinis: World happiness report, prieiga per internetą: Read the Reports | The World Happiness Report

7 priedas. Laimės ekonomikos indeksas 2016 metais

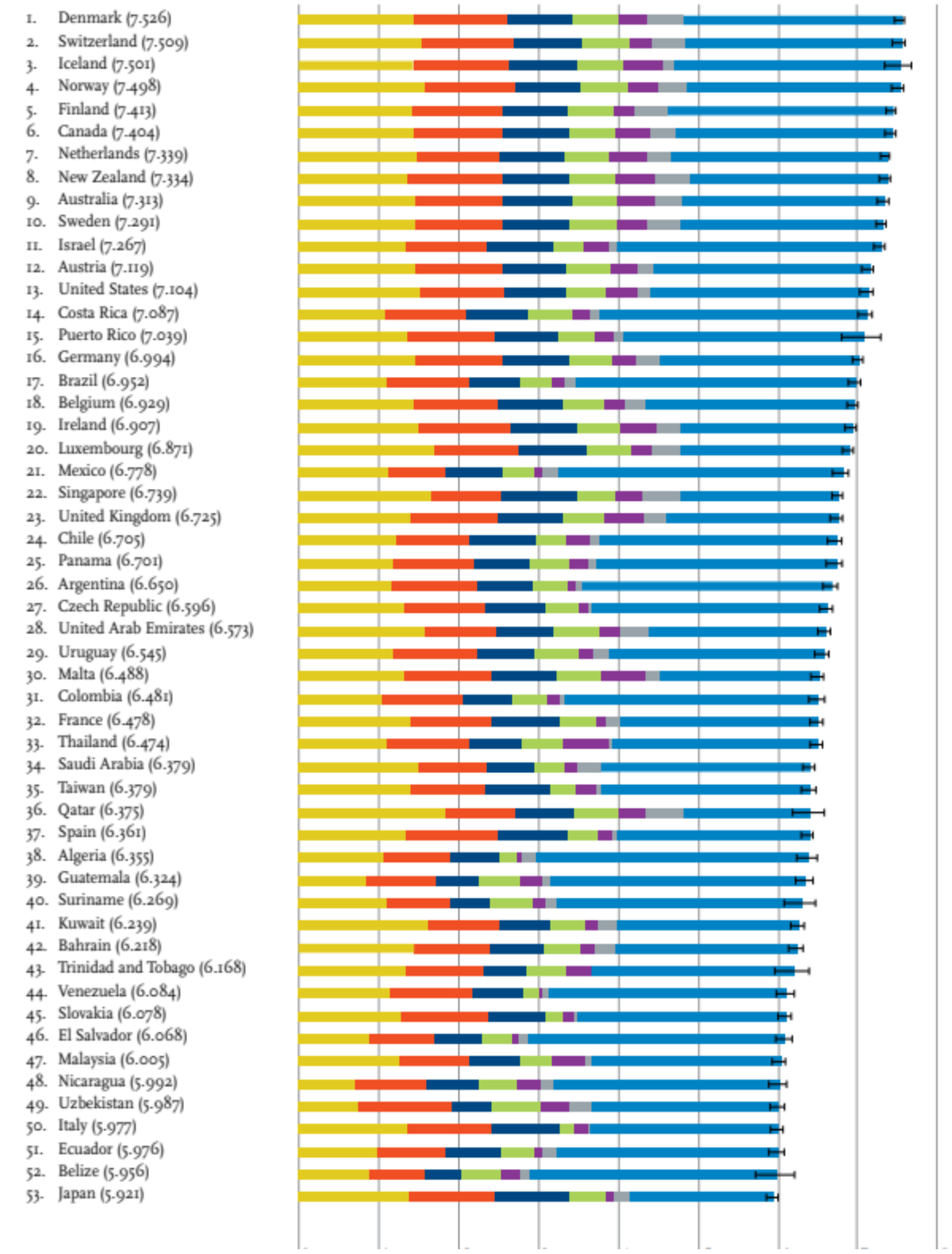

Laimės ekonomikos indeksas 2016 metais (tęsinys)

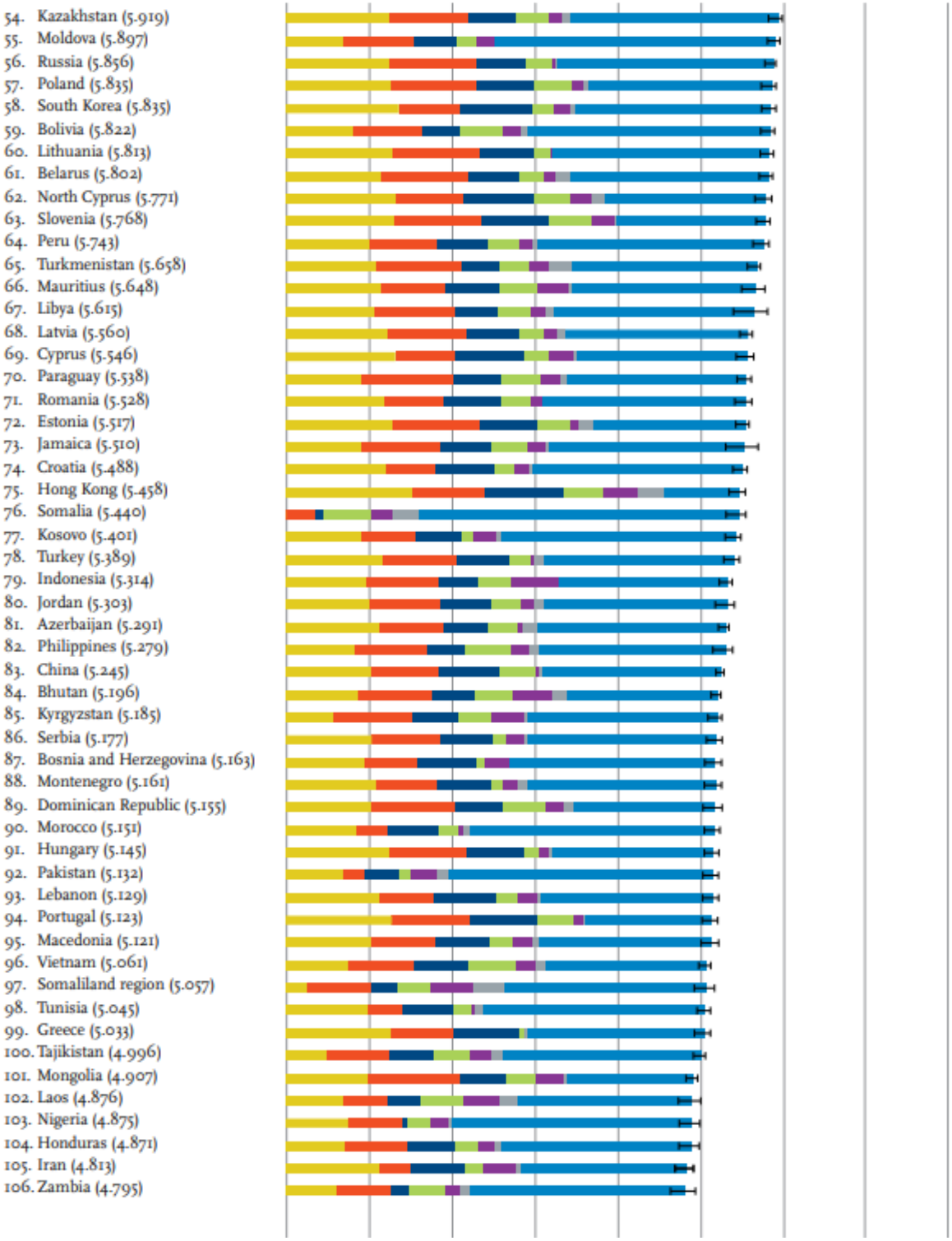

Šaltinis: World happiness report, prieiga per internetą: Read the Reports | The World Happiness Report

8 priedas. Laimės ekonomikos indeksas 2015 metais

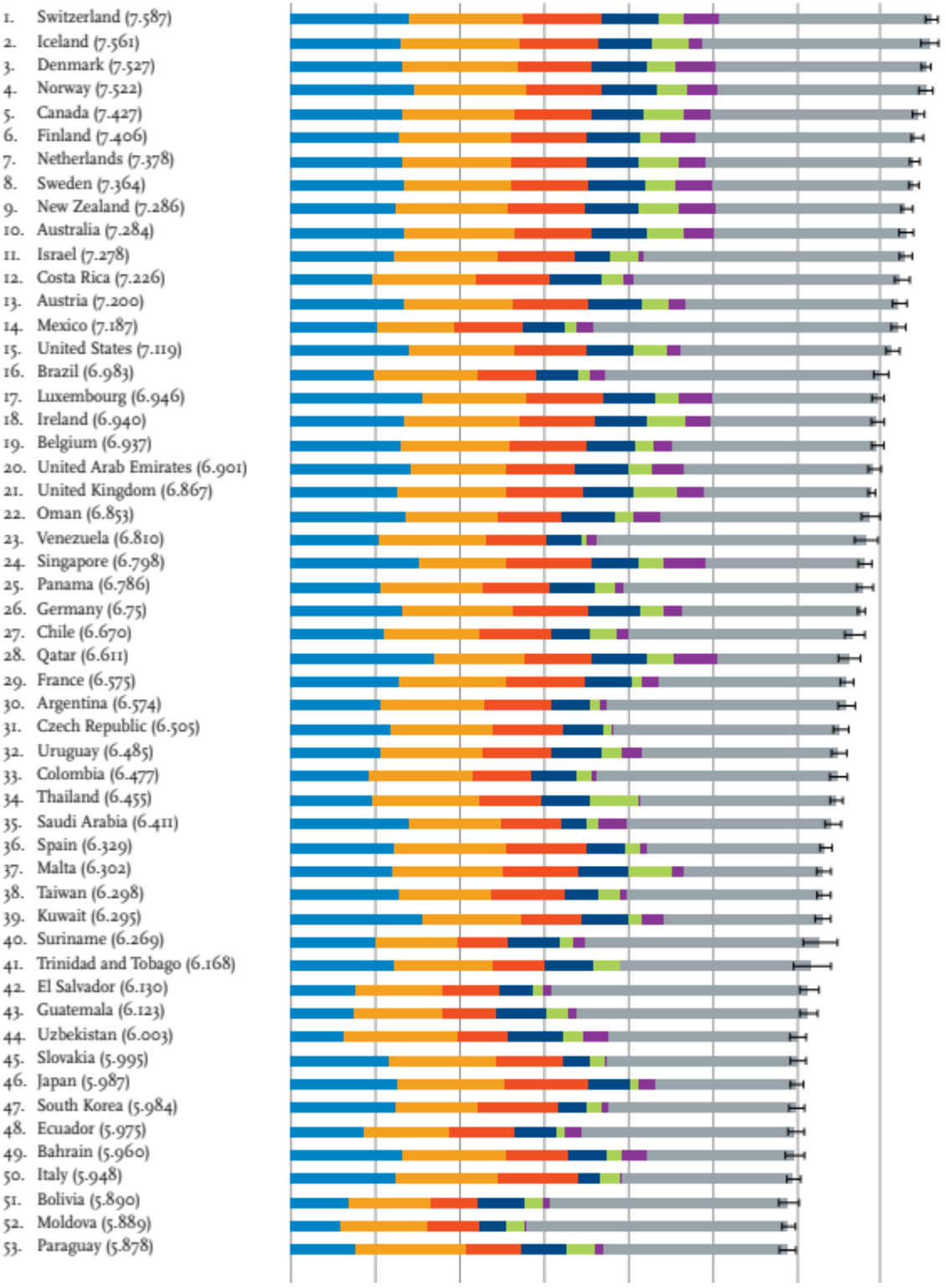

Laimės ekonomikos indeksas 2015 metais (tęsinys)

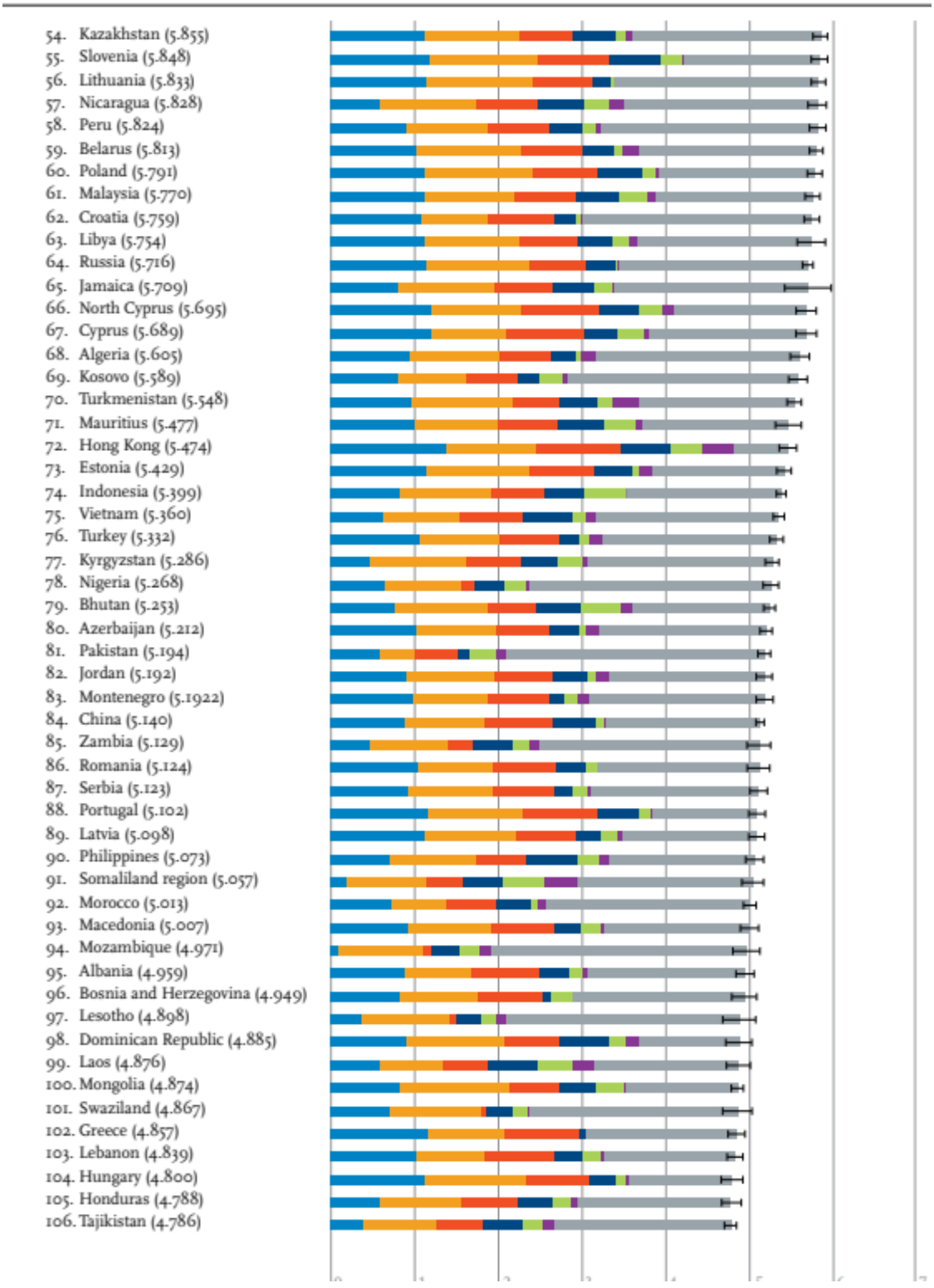

Šaltinis: World happiness report, prieiga per internetą: Read the Reports | The World Happiness Report

9 priedas. Laimės ekonomikos indeksas 2014 metais

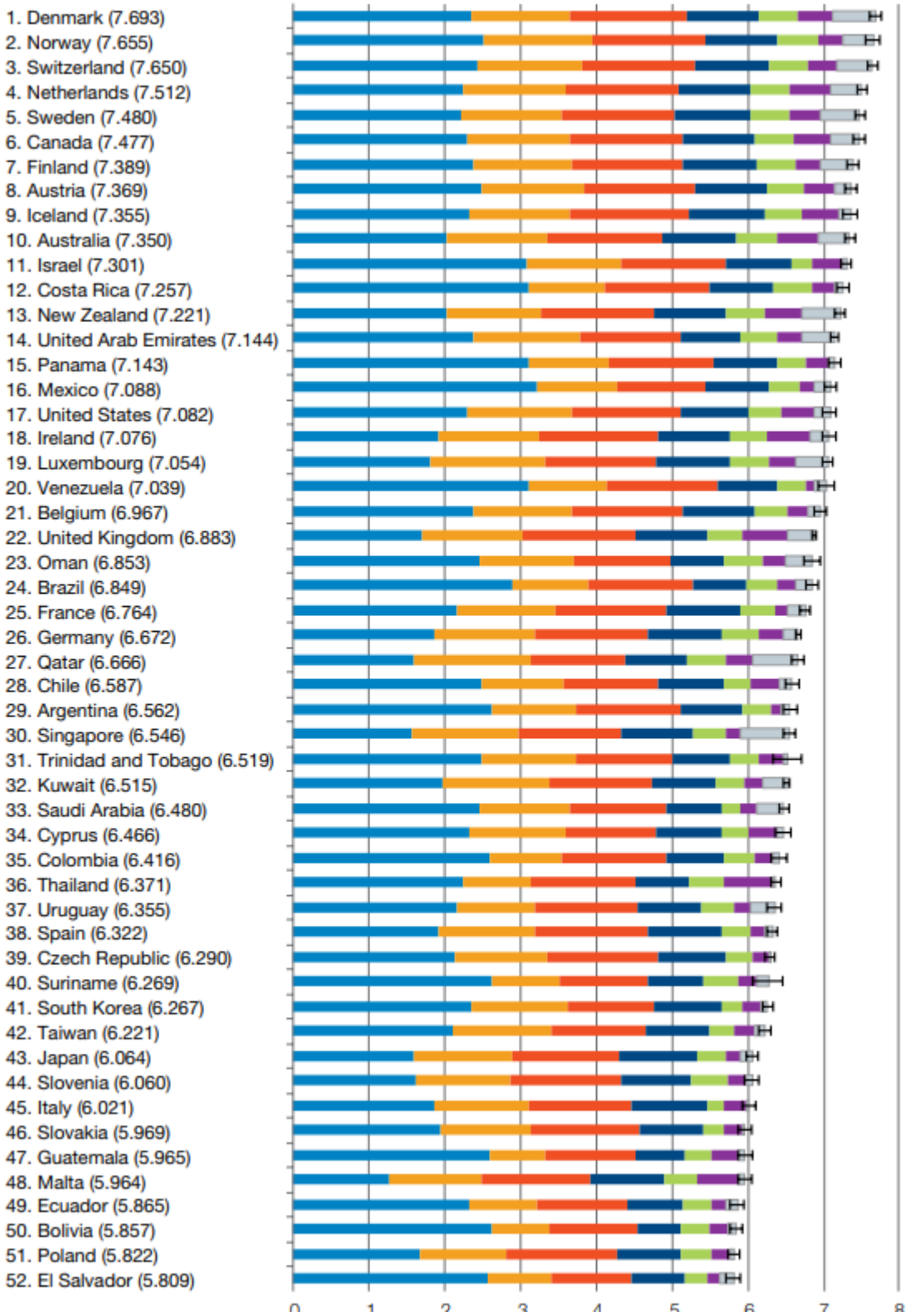

Laimės ekonomikos indeksas 2014 metais (tęsinys)

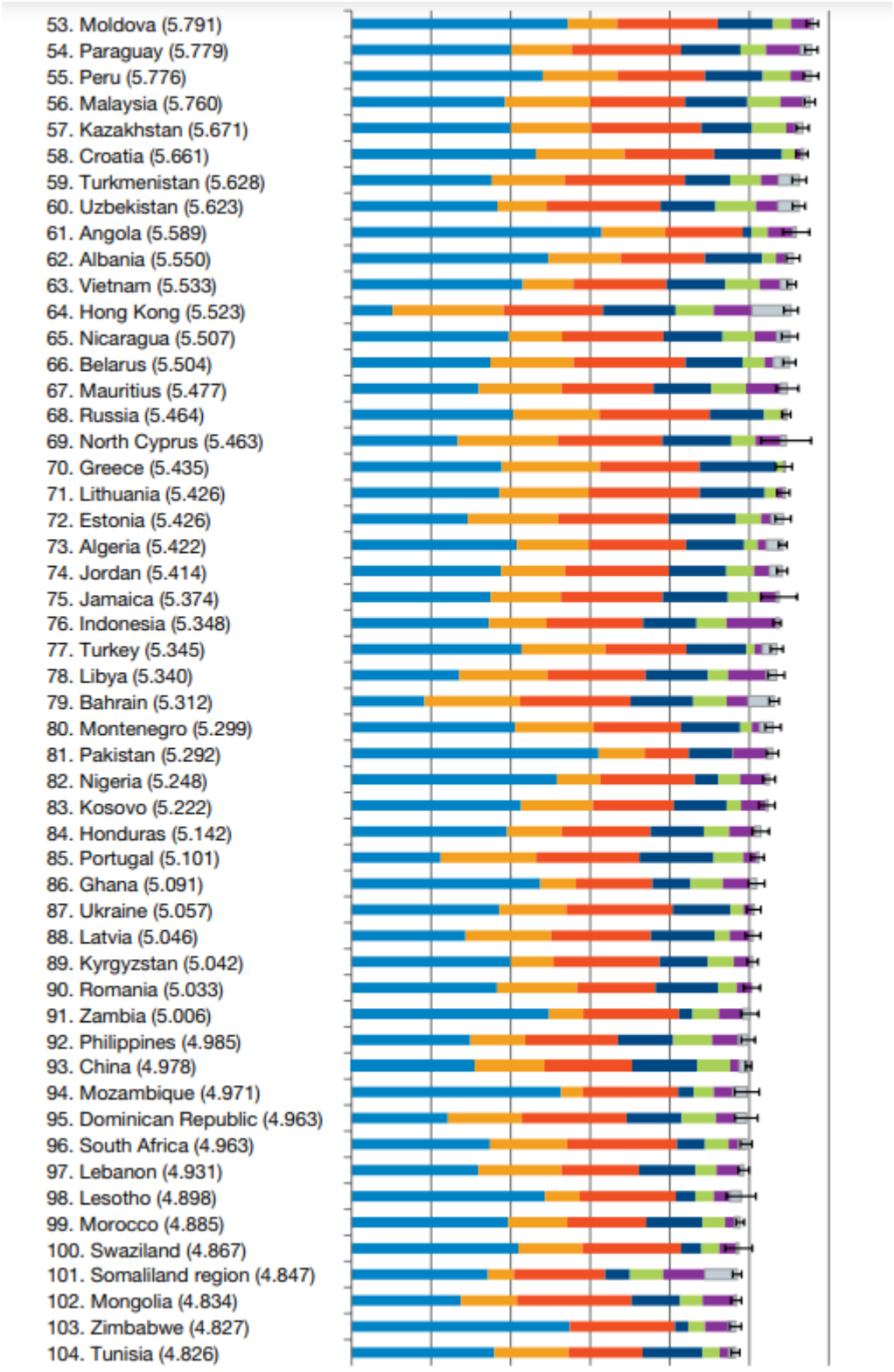

Šaltinis: World happiness report, prieiga per internetą: Read the Reports | The World Happiness Report

10 priedas. Laimės ekonomikos indeksas 2012 metais

Laimės ekonomikos indeksas 2012 metais (tęsinys)

Šaltinis: World happiness report, prieiga per internetą: Read the Reports | The World Happiness Report

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

2022 m. 12 mėn. 06. d.
Vilnius

Aš, Mykolo Romerio universiteto (toliau – Universitetas), Verslo ir ekonomikos instituto, verslo sistemų ekonomikos studentė Giedrė Ivoškaitė, patvirtinu, kad šis magistro baigimasis darbas: „Šešėlinė ir laimės ekonomika: jų skirtumai bei ryšys ES euro zonos šalyse“:

1. Yra atliktas savarankiškai ir sąžiningai;
2. Nebuvo pristatytas ir gintas kitoje mokslo įstaigoje Lietuvoje ar užsienyje;
3. Yra parašytas remiantis akademinio rašymo principais ir susipažinus su rašto darbų metodiniais nurodymais.

Man žinoma, kad už sąžiningos konkurencijos principo pažeidimą – plagijavimą studentas gali būti šalinamas iš Universiteto kaip už šiurkštų akademinės etikos pažeidimą.

Giedrė Ivoškaitė

(parašas) (vardas, pavardė)